

**Запорізький національний університет
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

ЖУРНАЛ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Науковий журнал

Випуск 4 (35), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку
вченою радою Запорізького національного університету
протокол № 3 від 24.10.2024 р.*

Головний редактор:

Шевченко Н.Ф., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Запорізького національного університету

Редакційна колегія:

Александров Д.О., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Аршава І.Ф., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри музикознавства, композиції та творчої майстерності Дніпровської академії музики (м. Дніпро, Україна)

Горбань Г.О., доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Де Карло Алессандро, доктор філософії з психології Університету LUMSA у Римі (Італія)

Даль Корсо Лаура, доктор філософії з психології, доцент з організаційної психології та психології праці, факультета філософії, соціології, освітньої та прикладної психології Університету Падови (Італія)

Дорожкін В.Р., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (м. Київ, Україна)

Зазимко О.В., кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ, Україна)

Клопота Є.А., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Кононенко О.І., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, Україна)

Мельничук Т.І., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ, Україна)

Паламарчук О.М., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Ронгінська Т.І., доктор психологічних наук, директор Інституту психології Зеленогурського університету (Польща)

Санніков О.І., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики практичної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)

Сняданко І.І., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

Ткалич М.Г., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі психологічних наук (053 – Психологія).

До жовтня 2022 р. журнал виходив під назвою «Проблеми сучасної психології». У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу МОН України від 10.10.2022 № 894 (додаток 2).

Журнал індексується у Index Copernicus, Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, World Catalogue of Scientific Journals, Journal Index.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2607 від 29.08.2024 року.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, італійська, литовська, французька.

Zaporizhzhia National University
G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine

JOURNAL OF MODERN PSYCHOLOGY

Scientific journal

Issue 4 (35), 2024

Publishing House
"Helvetica"
2024

DOI “Journal of modern psychology”
DOI № 4 (35), 2024

<https://doi.org/10.26661/2310-4368>
<https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4>

*Board of Zaporizhzhia National University
(protocol № 3, 24.10.2024)*

Editor-in-Chief:

N. Shevchenko, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Psychology, Zaporizhzhia National University

Editorial board:

D. Aleksandrov, Doctor of Psychology, Professor, Department of Social Work, Taras Shevchenko National University of Kyiv
I. Arshava, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Musicology, Composition and Creativity, Dnipro Academy of Music

A. De Carlo, Ph.D. in Psychology, LUMSA University of Roma (Italy)

L. Dal Corso, Ph.D. in Psychology, Associate Professor of Work and Organizational Psychology, Department of Philosophy, Sociology, Education and Applied Psychology, University of Padova (Italy)

V. Dorozhkin, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology, Open International University of Human Development “Ukraine”

G. Gorban, Doctor of Psychological Sciences, professor of the Department of Psychology, Zaporizhzhia National University

Ye. Klopot, Doctor of Psychological Sciences, professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activity, Zaporizhzhia National University

O. Kononenko, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Social Psychology, Mechnikov Odesa National University

T. Melnychuk, Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher at the Laboratory of Organizational and Social Psychology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine

O. Palamarchuk, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology and Social Work, Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubynsky

T. Ronginska, Doctor of psychology, Director of the Institute of Psychology, The University of Zielona Góra (Poland)

A. Sannikov, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Methodology of Practical Psychology, Ushinsky South Ukrainian National Pedagogical University

I. Snyadanko, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Theoretical and Practical Psychology, Lviv Polytechnic National University

M. Tkalych, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor at the Department of Psychology, Zaporizhzhia National University

O. Zazymko, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Leading Researcher in the Laboratory of Cognitive Psychology, the G.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 dated 02.07.2020 (Appendix 4), the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine category “B” in the field of psychological sciences (053 – Psychology).

Before October 2022, the journal was named “Problems of modern psychology”. Due to the change of the journal’s name, the List of scientific professional journals of Ukraine was amended according to the Decree of MES No. 894 (Annex 2) dated October 10, 2022.

The journal is indexed in scientometric databases: Index Copernicus (Poland), Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, World Catalog of Scientific Journals, Journal Index.

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2607 as of 29.08.2024.

Languages: Ukrainian, English, Polish, German, Italian, Lithuanian, French.

ISSN 2310-4368 (Print)
ISSN 2524-2458 (Online)

© Zaporizhzhia National University, 2024

ЗМІСТ

Барвінко Д. О. <i>ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУБ'ЄКТИВНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ БРЕНДУ</i>	7
Житник Н. В., Кучинова Н. М. <i>ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ</i>	15
Зубіашвілі І. К., Мельничук Т. І. <i>ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА</i>	25
Мамедов О. О. <i>ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДЕВЕЛОПЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ</i>	33
Миколайчук О. М. <i>ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ТА ЙОГО КОРЕЛЯЦІЇ З КОМОРБІДНИМИ СТАНАМИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ</i>	42
Міщенко Д. А. <i>ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІВНИКІВ АГРОБІЗНЕСУ В ДОВГОТРИВАЛИХ КРИЗОВИХ УМОВАХ</i>	52
Скрипаченко Т. В. <i>ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ</i>	61
Стеценко А. І., Підгірна В. В. <i>СПЕЦИФІКА ПОДОЛАННЯ СТРАХІВ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ</i>	70
Сурякова М. В., Учитель І. Б., Калатур В. В. <i>ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ДО ЗДОРОВ'Я</i>	77
Чанчиков І. К. <i>ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РИС ОСОБИСТОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ</i>	86
Шевченко Н. Ф., Пріт О. С. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНИХ СТРАХІВ ТА МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ</i>	93

CONTENTS

Barvinko D. O.	<i>PERSONAL DETERMINANTS OF THE SUBJECTIVE BRAND PERCEPTIONS</i>	8
Zhytnyk N. V., Kuchynova N. M.	<i>PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS OF THE PROFESSIONAL FORMATION OF PSYCHOLOGY STUDENTS</i>	16
Zubiashvili I. K., Melnychuk T. I.	<i>ECONOMIC SOCIALIZATION IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY</i>	26
Mamedov O. O.	<i>PROFESSIONAL COMPETENCES OF STAFF DEVELOPMENT ORGANIZATIONS</i>	34
Mykolaichuk O. M.	<i>MEASURING THE LEVEL OF BURNOUT AND ITS CORRELATION WITH COMORBID CONDITIONS IN MILITARY PERSONNEL</i>	43
Mishchenko D. A.	<i>PSYCHOLOGICAL FEATURES OF AGRIBUSINESS EMPLOYEES IN THE CONDITIONS OF PROLONGED CRISIS</i>	53
Skrypachenko T. V.	<i>RESPONSIBILITY AS A FACTOR OF PERSONAL MATURITY</i>	62
Stetsenko A. I., Podhirna V. V.	<i>THE SPECIFICS OF OVERCOMING FEARS IN EARLY SCHOOL AGE</i>	71
Suriakova M. V., Uchytel I. B., Kalatur V. V.	<i>STUDYING THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MODERN YOUTH'S ATTITUDE TO HEALTH</i>	78
Chanchikov I. K.	<i>STUDY OF THE PECULIARITIES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONALITY TRAITS AND EMOTIONAL STATE</i>	87
Shevchenko N. F., Prit O. S.	<i>FEATURES OF THE RELATIONSHIP OF SOCIAL FEARS AND ACHIEVEMENT MOTIVATION IN THE STUDENT AGE</i>	94

УДК 159.923+159.942+ 159.944
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-1>

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУБ'ЄКТИВНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ БРЕНДУ

Барвінко Д. О.

аспірант

Академія праці, соціальних відносин і туризму

вул. Кільцева дорога, 3А, Київ, Україна

orcid.org/0009-0000-6147-8858

barvinkodmytro@ukr.net

Ключові слова: *бренд, екстраверсія, здобувач вищої освіти, Інтернет-середовище, інтроверсія, комунікація, маркетинг, медіа, нейротизм, особистість, перцепція, психологічні особливості, емоції.*

Статтю присвячено вивченню особистісних детермінант суб'єктивної перцепції бренду у користувачів медіакомунікаційного Інтернет-середовища та здобувачів вищої освіти. Досліджено 210 осіб у м. Київ у період 2023–2024 рр. Методики дослідження: «Експрес-діагностика характерологічних особливостей особистості», «Маркери факторів великої п'ятірки». Виявлено, що дослідженим обох груп властиві риси екстраверсії, які спрямовують особистість на світ зовнішніх об'єктів, що дає їй змогу легко контактувати та спілкуватися з іншими людьми, гарно пристосовуватися до нових ситуацій, бути відкритою, з бажанням примножувати власні зв'язки. Дослідження особистісних рис виявило, що вони розподіляються у межах нестабільно-стабільних рис ($p \leq 0,05$). Аналіз маркерів факторів великої п'ятірки в обох групах досліджених осіб із вираженими рисами «Відкритість мислення» виявив авантюрні риси та високу відкритість новому, допитливість та схильність до експериментування ($p \leq 0,05$). Респондентам із рисами доброзичливості властиві прояви внутрішньої теплоти та доброти, що з боку інших проявлялися довірою, бажанням допомоги, співчуттям ($p \leq 0,05$). Респонденти з мало вираженими рисами доброзичливості характеризувалися холодністю, підозрілістю, недовірою до інших у суспільстві, були не схильними до співпраці ($p \leq 0,05$). Респонденти з вираженими «негативними емоціями» у вигляді високого рівня невротизму відчували занепокоєння, тривогу та були схильні до епізодичних депресивних проявів. Наявність високого рівня невротизму корелювала з високим ризиком розвитку емоційних спалахів, а з низького рівня невротизму проявлялася врівноваженістю та емоційною стабільністю ($p \leq 0,05$). Виявлені взаємозв'язки корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контексту ($p \leq 0,05$). Установлені взаємозв'язки корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контексту ($p \leq 0,05$). Перспектива подальшого дослідження у даному напрямі полягає у науковому пошуку ціннісно-мотиваційних феноменів особистості та їх взаємозв'язку з перцепцією бренду.

PERSONAL DETERMINANTS OF THE SUBJECTIVE BRAND PERCEPTIONS

Barvinko D. O.

Postgraduate Student

Academy of Labor, Social Relations and Tourism

Ring Road str., 3A, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0000-6147-8858

barvinkodmytro@ukr.net

Key words: *brand, extroversion, student of higher education, internet environment, introversion, communication, marketing, media, neuroticism, personality, perception, psychological features, emotions.*

The article is devoted to the study of personal determinants of subjective brand perception among users of the media and communication Internet environment and applicants to higher education institutions. A total of 210 people were examined in Kyiv in 2023-2024. Research methods: «Express diagnostics of personality traits», «Big Five Factor Markers». It was revealed that the studied individuals of both groups are characterized by traits of extroversion, which direct the personality into the world of external objects, which allows it to easily contact and communicate with other people, adapt well to new situations, be open, and have a desire to increase its connections. The study of personality traits showed that they are distributed within the range of unstable traits ($p \leq 0.05$). Analysis of the markers of the Big Five factors in both groups of examined individuals with pronounced traits of «Open-mindedness» revealed traits of adventurism and openness to everything new, curiosity and a tendency to experiment ($p \leq 0.05$). Respondents with the traits of benevolence are characterized by manifestations of inner warmth and kindness, manifested by trust, desire to help, and compassion on the part of others ($p \leq 0.05$). Respondents with little pronounced traits of benevolence were characterized by coldness, suspicion, mistrust of others in society, and were not inclined to cooperate ($p \leq 0.05$). Respondents with pronounced «negative emotions» in the form of a high level of neuroticism felt anxious, anxious and prone to episodic depressive symptoms. The presence of a high level of neuroticism was correlated with a high risk of developing emotional outbursts, and a low level of neuroticism was manifested by equanimity and emotional stability ($p \leq 0.05$). The identified relationships were correlated with indicators of the consumer's attitude towards the brand and its context ($p \leq 0.05$). The established relationships were correlated with indicators of the consumer's attitude towards the brand and its context ($p \leq 0.05$). The established relationships correlated with indicators of consumer attitudes towards the brand and its context ($p \leq 0.05$). Prospects for further research in this area lie in the scientific search for value-motivational phenomena of personality and their connection with brand perception.

Постановка проблеми. Сьогодні актуальною проблемою психології є дослідження питання створення успішного бренду, яке потребує урахування багатьох аспектів, включаючи споживчу психологію, бізнес-менеджмент та маркетинг. Одним з аспектів даної проблеми є вивчення ключових елементів побудови унікальної ідентичності бренду, що відображає його місію, цінності й дає змогу створити стійкий зв'язок між брендом та споживачами на емоційному рівні. Брендинг у своїй суті є формуванням унікальної особливості товару, послуги чи компанії для безпосередньої взаємодії зі споживачами, де компанії використовують різні способи для того, щоб виділити свої товари з маси інших, у тому числі через

вплив на особистісні особливості користувачів [1]. Вивчення впливу ідентичності та іміджу бренду на поведінку споживача відіграє вирішальну роль у сучасних дослідженнях, пов'язаних із маркетингом, оскільки основною тенденцією сучасної ринкової економіки є постійне збільшення гомогенності вироблених продуктів. Іншими словами, на більшості конкурентних ринків нині існує небагато функціональних та психологічних відмінностей між ключовими конкурентами та їхніми товарами. Зменшення різниці в якості товарів вважається результатом промислової революції та використання інноваційних технологій на виробництвах. Саме ці досягнення зменшили можливість пропонувати стійку конкурентну перевагу

та зробили диференціацію продукції надзвичайно важкою. У рамках цього контексту ідентичність для торгових марок стала надважливим інструментом у маркетингу та просуванні товарів для забезпечення індивідуальності та пізнаваності. У цьому контексті дослідження особистісних детермінант суб'єктивної перцепції бренду у користувачів медіакомунікаційного Інтернет-середовища та майбутніх фахівців із маркетингу є актуальним. Спеціальних праць, присвячених вивченню даної проблеми, налічуються одиниці, й загалом ця проблема є мало вивченою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема особистісних детермінант суб'єктивної перцепції бренду у користувачів медіакомунікаційного Інтернет-середовища є актуальною у сучасній психологічній науці. Питання діагностики характерологічних особливостей особистості вивчається широко. Так, Г. Айзенк запропонував оцінку симптомокомплексу екстраверсії-інтроверсії й нейротизму (емоційної стабільності). Автор пов'язує екстра- та інтроверсію з вираженістю процесів збудження й гальмування в корі головного мозку. Типових екстраверта та інтроверта він розглядає як полярно протилежних особистостей. Екстраверт упевнений у собі, ризикує, гарячкуватий, діє під впливом моменту, імпульсивний, безтурботний, оптимістичний, любить спілкуватися. Емоції та почуття ним не контролюються. Інтроверт – спокійний, стриманий і віддалений від усіх, окрім найближчих людей. Контролює свої почуття, буває агресивним, любить порядок та серйозність прийняття рішень. Нейротизм – емоційна збудженість, схильність до психопатології в емоційній сфері. Індивід із вираженим нейротизмом емоційно нестійкий і характеризується переважно невольовою, а емоційною регуляцією. Фактори «екстраверсія – інтроверсія» і «нестабільність – стабільність» (нейротизм) вважають незалежними, і в поєднанні вони можуть характеризувати той чи інший тип особистості [2; 3].

Своєю чергою, Л. Голдберг запропонував ієрархічну модель особистості у вигляді маркерів-факторів великої п'ятірки, що становлять особистість людини [4]. П'ятифакторна модель підтверджена психометричними дослідженнями, за якими фактори мають високу конвергентну валідність, виявляються у різних підходах. Ґрунтовну роботу щодо змісту «великої п'ятірки» провели П. Коста та Р. Мак-Крей, Л. Голдберг, В. Норман [5]. П'ять рис формують: екстраверсію (втягнутись) – товарищівість, напористість або спокій, пасивність; доброзичливість (приємність) – доброту, довіру, теплоту або ворожість, егоїзм, недовіру; сумлінність (надійність) – організованість, ґрунтовність, надійність або без-

турботність, недбалість, ненадійність; емоційну стабільність – розслаблення, урівноваженість, стійкість або нейротизм – нервозність, пригніченість, дратівливість, невротизм; культурність, відкритість до досвіду – спонтанність, креативність або обмеженість, пересічність, вузькість інтересів. П'ять рис відіграють свою роль у прийнятті рішень, зокрема високий «нейротизм» погіршує ефективність прийняття рішень в умовах ситуативного тиску, «сумлінність» має позитивний вплив на здатність залишатися зосередженим на вирішенні завдань, але негативно пов'язана зі здатністю використовувати навички прийняття рішень в інших типах завдань. Відкритість та екстраверсія мають позитивну пов'язаність із прийняттям спонтанних та інтуїтивних рішень, а «доброзичливість» пов'язана з вагомністю соціального впливу на прийняття рішень [4; 6]. Треба зазначити, що в контексті досліджень особистісних детермінант учені-дослідники вважають, що досі не існує прийнятого загального переліку «граней» особистості, які необхідно вивчати та розглядати як уніфіковані особистісні риси та про їх цінність у рамках «великої п'ятірки» [7–11]. Так, П. Коста і Д. Маккрей вважають такі «грані» або риси особистості корисними та такими, що більш конкретно описують саме поняття – «що таке» людина. Треба зазначити, що різні аспекти, наприклад «вузькі риси», у межах глобальної риси «екстраверсія» є «близько» спорідненими та дають розуміння, яка це особистість. Проте розуміння граней є важливим в аналізі особистої поведінки [5]. За твердженням А. Caspi [12], риси особистості необхідно вивчати, оскільки вони дають розуміння стабільним моделям поведінки, які зберігаються тривалий періоду часу. Що важливо – ці стабільні моделі мають вагомий вплив для сприйняття багатьох сфер життя.

Мета статті – визначити особистісні детермінанти суб'єктивної перцепції бренду у користувачів медіакомунікаційного Інтернет-середовища та здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Маркетинг». **Завдання** – виявити індивідуально-психологічні та особистісні характерологічні особливості користувачів медіакомунікаційного Інтернет-середовища та здобувачів освіти в контексті суб'єктивної перцепції бренду

Матеріали та методи. Проведене комплексне обстеження 210 користувачів медіакомунікаційного Інтернет-середовища та маркетологів у м. Київ. Усі досліджені надавали інформаційну згоду. Після первинної обробки даних та порівняльного аналізу результатів із 210 у дослідження включено 190 осіб із розподілом на дві групи: група споживачів – 130 осіб (ГС, N=130) та група маркетологів – 60 осіб (ГМ, N=60). Дослідження здійснене у 2023–2024 рр. У процесі дослідження

було дотримано принципи біоетики та деонтології, а також принципи етики Американської психологічної асоціації [13], «Кодексу етики», протокол № 10 від 14.07.2016 [14], «Положення про академічну доброчесність Академії праці, соціальних відносин і туризму», протокол № 7 від 12.04.2018 [15]. Ідентифікація особистісних особливостей та їх взаємозв'язок виконувалися за допомогою методик: «Експрес-діагностика характерологічних особливостей особистості» (Г. Айзенк) [2; 3]; методики «Маркери факторів великої п'ятірки» (Л. Голдберг) [4; 6]. Аналіз, обробка і підрахунок процентних характеристик і коефіцієнтів кореляції здійснювалися за допомогою програми SPSS 10.0.5 for Windows [16; 17]. Частина досліджень виконана за допомогою Google Forms у форматі інтерв'ювання (Computer Assisted Personal Interviewing, CAPI) та вебопитування (Computer Aided Web Interviewing, CAWI) [18].

Результати дослідження. Згідно з дизайном дослідження, проведено діагностику особистості та характеристик темпераменту за допомогою опитувальника «Експрес-діагностика характерологічних особливостей особистості», розробленого Г. Айзенком у 1963 р. Опитувальник з усієї сукупності рис людини діагностує два головні фактори: екстраверсію (інтроверсію) і невротизм. У дослідженні використано варіант опитувальника А із 57 запитаннями. Перший фактор являє собою характеристику індивідуально-психологічного складу особистості, де крайні полюси відповідають орієнтації людини на світ зовнішніх об'єктів (екстраверсія) або на суб'єктивний внутрішній світ (інтроверсія). Класично для екстравертованої особистості характерні: гнучкість поведінки, ініціативність, висока соціальна пристосованість, товариськість, імпульсивність. Інтровертованій особистості натомість притаманні соціальна пасивність, схильність до самоаналізу, труднощі соціальної адаптації, замкнутість. Другий фактор – невротизм (або нейротизм) – характеризує людину з боку рівня самоповаги, можливих вегетативних розладів, емоційної стійкості, тривожності. Даний фактор також є біполярним, де на одному полюсі перебуває особистість із надзвичайною стійкістю, зрілістю та гарною адаптованістю, на іншому полюсі – особистість знервованого, нестійкого та погано адаптованого типу. У цілому люди розташовуються ближче до середини між цими полюсами [2; 3].

Важливою стала оцінка за шкалою соціальної бажаності, яка встановлює ступінь «бажаності/щирості» опитуваного до достовірності отриманих результатів. Високі бали за шкалою свідчили про те, що опитуваний не є щирим у відповідях, а результати не вважалися достовірними. Обробка отриманих результатів опитування проводилася за

допомогою ключа, де на першому етапі оцінено шкалу відвертості (В). Так, якщо в опитуваного за шкалою (В) фіксувалося 5 балів та більше, результати не застосовувалися та проводився пошук причин невідвертих відповідей. У подальшому бали розраховувалися за шкалою екстраверсії, де 12 балів і більше в опитуваного позначали наявність екстраверсії, своєю чергою, менше 12 балів свідчили про наявність інтроверсії. Подібні оцінки використано для шкали нейротизму, де 12 балів і менше оцінені як емоційна стабільність, більше 12 балів – як нейротизм. На першому етапі встановлено розподіл досліджених ГС та ГМ за вираженістю екстраверсії-інтроверсії/нейротизму (опитувальник Айзенка), що представлено в табл. 1.

Із даних, представлених у табл. 1, видно, що у досліджених ГС та ГМ за результатом між групового аналізу розподілу вираженості екстраверсії-інтроверсії/нейротизму є відмінності. У цілому у досліджених ГМ фактор інтроверсії у ступені крайньої вираженості та вираженості виявлено у 3,3% та 8,3%; своєю чергою, у ГС дані фактори виявлено відповідно у 6,2% та 12,3% респондентів, що свідчило про риси замкнутості, соціальної пасивності, складності соціальної адаптації в обох групах ($p \leq 0,05$). Помірна інтроверсія становила у ГС 19,2% та ГМ – 16,7%, а помірна екстраверсія – відповідно ГС – 25,4% та ГМ – 26,7% ($p \leq 0,05$). Виражена екстраверсія виявлена у ГС – 26,9% та ГМ – 31,7%, украй виражена екстраверсія – відповідно у ГС – 10,3% та ГМ – 13,3% ($p \leq 0,05$). Можна зазначити, що переважання помірної та вираженої екстраверсії у ГС та ГМ свідчить, що їм властиві риси товариськості, гнучкості поведінки, ініціативності та високої соціальної пристосованості, які також корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контексту ($p \leq 0,05$).

Аналізом у досліджених групи ГС фактор нейротизму у ступені вкрай малої вираженості виявлено у 8,5%, у ГМ – у 6,7%. У ступені мало вираженого нейротизму – відповідно ГС – 10,0% та ГМ – 8,3%, що свідчить про те, що в обох групах відносно рівномірно представлено особи з незрілими рисами та зниженою адаптованістю ($p \leq 0,05$). Помірний нейротизм становив у ГС 20,8% та ГМ – 23,3%, виражений – відповідно у ГС – 24,6% та ГМ – 25,0%. Досить виражений – відповідно у ГС – 23,8% та ГМ – 23,3%, украй виражений – відповідно у ГС – 12,3% та ГМ – 13,3% ($p \leq 0,05$). Таким чином, можна зазначити, що переважання помірного, вираженого та досить вираженого нейротизму в обох групах свідчить, що дослідженим властиві риси емоційної стійкості, низької тривожності, самоповаги. Розподіл досліджених ГС та ГМ за особистісними рисами (опитувальник Айзенка) представлено на рис. 1. Із даних рис. 1

Таблиця 1

Розподіл досліджених ГС та ГМ за вираженістю екстраверсії-інтроверсії/нейротизму
(опитувальник Айзенка)

Вираженість фактору, у балах	ГС			ГМ		
	N	%	±m	N	%	±m
Екстраверсія-інтроверсія						
Украй виражена інтроверсія, 0–2	8	6,2	2,4	2	3,3	1,8
Виражена інтроверсія, 3–7	16	12,3	3,3	5	8,3	2,8
Помірна інтроверсія, 8–11	25	19,2	3,9	10	16,7	3,7
Помірна екстраверсія, 12–15	33	25,4	4,4	16	26,7	4,4
Виражена екстраверсія, 16–18	35	26,9	4,4	19	31,7	4,7
Украй виражена екстраверсія, 19–24	13	10,0	3,0	8	13,3	3,4
Усього	130	100,0		60	100,0	
Нейротизм						
Украй мало виражений, 0–2	11	8,5	2,8	4	6,7	2,5
Мало виражений, 3–7	13	10,0	3,0	5	8,3	2,8
Помірний, 8–11	27	20,8	4,1	14	23,3	4,2
Виражений, 12–15	32	24,6	4,3	15	25,0	4,3
Досить виражений, 16–18	31	23,8	4,3	14	23,3	4,2
Украй виражений, 19–24	16	12,3	3,3	8	13,3	3,4
Разом	130	100,0		60	100,0	

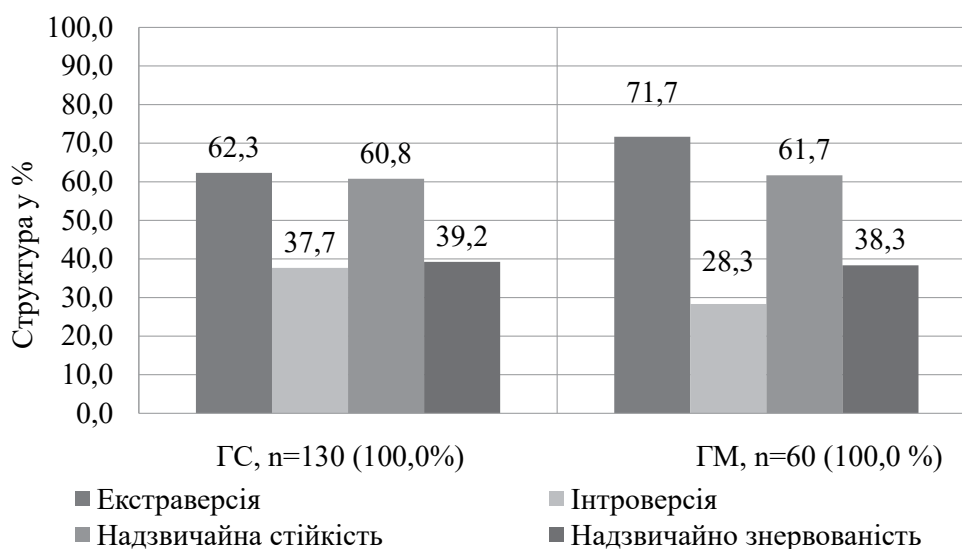

Рис. 1. Розподіл досліджених ГС та ГМ за особистісними рисами (опитувальник Г. Айзенка)

видно, що у досліджених групи ГС та ГМ виявлено такий розподіл за середньо-особистісними рисами: екстраверсія у ГС – 62,3%, у ГМ – 71,7%, інтроверсія у ГС – 37,7% у ГМ – 28,3%. Нейротизм у надзвичайній стійкості виявлено у ГС – 60,8%, у ГМ – 61,7%, у надзвичайній знервованості відповідно у ГС – 39,2%, у ГМ – 38,3% ($p \leq 0,05$). Представлений розподіл підтверджує думку про те, що як користувачам медіакомунікаційного Інтернет-середовища, так і здобувачам освіти більш властиві риси, які спрямовують особистість на світ зовнішніх об'єктів, що дає їм змогу легко контактувати та спілкуватися з іншими людьми,

гарно пристосовуватися до нових ситуацій, бути відкритими, мати бажання примножувати власні зв'язки. Виявлені показники особистісних рис корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контекстом ($p \leq 0,05$).

Наступним етапом, виходячи з інструктивного забезпечення даної методики [2; 3], стало вивчення рис особистості та характеристики темпераменту у досліджених ГС та ГМ, що представлено на рис. 2. Із даних табл. 2 видно, що з усіх досліджених ГС у 62,3%, а у ГМ 71,7% переважали екстравертовані риси, інтровертовані – у ГС – 37,7%, а у ГМ – 28,3%. Представлені особистісні риси

ГС – 24,6 % Нестабільний ГМ – 38,3 %	
Тривожний Похмурий Суворий Стриманий Песимістичний Скритний Асоціальний Спокійний	Нервовий Легко образливий Агресивний Дратівливий Мінливий Імпульсивний Оптимістичний Активний
Інтровертивний Екстравертивний ГС – 37,7 %; ГМ – 28,3 % ГС – 62,3 %; ГМ – 71,7 %	
Пасивний Розсудливий Вдумливий Миролюбний Немінливий Контрольований Слабохарактерний Стриманий	Товариський Відкритий Балакучий Чутливий Доброзичливий Моторний Схильний до лідерства Безтурботний
ГС – 60,8 % Стабільний ГМ – 61,7 %	

Рис. 2. Розподіл рис особистості та характеристик темпераменту у досліджених ГС та ГМ (опитувальник Г. Айзенка)

розподілилися між нестабільними рисами, а саме: тривожності, похмурості, суворості, стриманості, песимістичності, скритості, асоціальності, спокою у екстравертів та рисами нервовості, агресивності, дратівливості, імпульсивності, оптимістичності, активності у інтровертів. Своєю чергою, стабільні риси розподілилися відповідно як типи: пасивний, розсудливий, вдумливий, миролюбний, контрольований, безтурботний – у екстравертів та товариський, відкритий, балакучий, чутливий, доброзичливий, схильний до лідерства, безтурботний – у інтровертів ($p \leq 0,05$).

Виявлені показники особистості та характеристик темпераменту корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контекстом ($p \leq 0,05$).

Методикою «Маркери факторів великої п'ятірки» Л. Голдберга досліджено індивідуально-психологічні детермінанти користувачів медіакомунікаційного Інтернет-середовища та здобувачів освіти в контексті суб'єктивної перцепції бренду [4]. У дослідженні використано підхід п'ятифакторної теорії рис особистості, який ґрунтується на таких твердженнях: дорослі люди мають специфічні (індивідуальні) комбінації особистісних рис, які впливають на думки, відчуття і поведінку; риси особистості є за походженням внутрішніми ендogenous базовими тенденціями; формуються у дорослому віці, риси особистості починають розвиваються в дитинстві (розвиток) та зберігають свою незмінність під час адаптації людини; риси ієрархічні (риси структури) можуть

варіюватися від специфічних «вузьких» до узагальнених «широких» диспозицій. Ураховуючі ці підходи, для досліджених обох груп розраховано кореляційний аналіз між показниками результатів опитувальника «Велика п'ятірка» (ОВП-2) та особистим опитувальником Айзенка. Виявлені взаємозв'язки показників опитувальника Г. Айзенка та шкали ОВП-2 корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контекстом ($p \leq 0,05$). Відповідно до аналізу маркерів факторів великої п'ятірки у ГС та ГМ досліджені з вираженими рисами «Відкритість мислення» характеризувалися авантюрними рисами та високою відкритістю усього новому, були допитливими та любили експериментувати. Досліджені з низьким рівнем відкритості характеризувалися рисами консерватизму, що порушувало їх адаптацію та соціальне функціонування. Такі особи погано сприймали зміни, дотримувалися одноманітності, високо цінували звички та традиції ($p \leq 0,05$). Досліджені з вираженими рисами сумлінності характеризувалися надійністю, організованістю, дисциплінованістю, цілеспрямованістю та були налаштовані на досягнення власних життєвих цілей. Досліджені з низьким рівнем вираженості сумлінності характеризувалися як спонтанні, недбалі, мали бажання щодо усамітнення та ігнорували соціальні ролі ($p \leq 0,05$). Виявлені взаємозв'язки корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контексту ($p \leq 0,05$).

Дослідженим із рисами доброзичливості були властиві прояви внутрішньої теплоти та доброти,

що з боку інших проявлялися довірою, бажанням допомогти, співчуттям ($p \leq 0,05$). Досліджені з мало вираженими рисами доброзичливості характеризувалися холодністю, підозрілістю, недовірою до інших у суспільстві, були не схильними до співпраці ($p \leq 0,05$). Досліджені з вираженими «негативними емоціями» у вигляді високого рівня невротизму відчували занепокоєння, тривогу та були схильні до епізодичних депресивних проявів. Своєю чергою, наявність високого рівня невротизму корелювала з високим ризиком розвитку емоційних спалахів, а низького рівня невротизму проявлялася врівноваженістю та емоційною стабільністю ($p \leq 0,05$). Дослідженим з екстраверсією властива компанійність, вони легко спілкувалися, контактували та швидко знаходили спільну мову з іншими людьми, перебування у натовпі надавало їм енергії. Загалом такі особистості у соціальних взаємодіях характеризувалися як життєрадісні ($p \leq 0,05$). Виявлені взаємозв'язки корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контексту ($p \leq 0,05$).

Висновки. Узагальнюючі, можна зазначити, що у цілому дослідженим ГС та ГМ більш властиві риси екстраверсії, які спрямовують особистість на світ зовнішніх об'єктів, що дає їй змогу легко контактувати та спілкуватися з іншими людьми, гарно пристосовуватися до нових ситуацій, бути відкритою з бажаннями примножувати власні зв'язки. Своєю чергою, особистісні риси розподілилися між нестабільними та стабільними рисами ($p \leq 0,05$). Відповідно до аналізу маркерів факторів великої п'ятірки у ГС та ГМ, досліджені з вираженими рисами «Відкритість мислення» характеризувалися авантюрними рисами та високою відкритістю усього новому, були допитливими та любили експериментувати. ($p \leq 0,05$). Виявлені взаємозв'язки корелювали з показниками ставлення споживача до бренду та його контексту ($p \leq 0,05$).

Перспектива подальшого дослідження у даному напрямі полягає у науковому пошуку ціннісно-мотиваційних феноменів особистості та їх взаємозв'язку з перцепцією бренду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінко Д.О. Мотиваційний вплив ідентичності та іміджу бренду на поведінку споживача. *Ментальне здоров'я особистості та організації* : колективна монографія / за заг. ред. Г.А. Пріба, Л.Є. Бебези. Київ : Типографія АМГ, 2024. С. 311–317.
2. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : методичний посібник / О.М. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
3. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 153 с.
4. Голдберг Л.Р. Альтернативний опис особистості: риси особистості «Велика п'ятірка». *Журнал особистості та соціальної психології*. 1990. № 59. С. 1216–1229.
5. McCrae R., Costa J. Personality trait structure as a human universal. *American psychologist*. 1997. № 52 (5). P. 509.
6. John, O.P., & Srivastava, S. The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. *Handbook of personality: Theory and research*. 1999. № 2. P. 102–138.
7. Trofimova I. Observer Bias: An Interaction of Temperament Traits with Biases in the Semantic Perception of Lexical Material. *PLoS ONE*. 2014. № 9(1). e85677. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0085677>.
8. Boyle, G.J. Critique of the five-factor model of personality. In G. J. Boyle, G. Matthews, D. H. Saklofske. The SAGE handbook of personality theory and assessment. *Personality theories and models*. 2008. V. 1. P. 295–312. <https://doi.org/10.4135/9781849200462.n14>.
9. Schacter D.L., Gilbert D.T., Matthew K.N. Psychology, Canadian Edition. 6th Edition. Worth Publishers, 2023. 816 p. https://books.google.com.ua/books/about/Psychology_Canadian_Edition.html?id=WX2zEAAAQBAJ&redir_esc=y.
10. Piekkola B. Traits across cultures: A neo-Allportian perspective. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*. 2011. № 31. P. 2–24. DOI: 10.1037/a0022478.
11. Trofimova I., Robbins T., Sulis W., Uher J. Taxonomies of psychological individual differences: biological perspectives on millennia-long challenges. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*. 2018. P. 373. DOI: 10.1098/rstb.2017.0152.
12. Caspi A., Roberts B., Shiner R. Personality Development: Stability and Change. *Annual Review of Psychology*. 2005. № 56. P. 453–484. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141913>.
13. Ethical principles of psychologists and code of conduct. American Psychological Association. Effective June 1, 2003 (as amended 2010, 2016). Effective January 1, 2017. URL : <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf>.

14. Кодекс етики Академії праці, соціальних відносин і туризму. Протокол 10. Київ : АПСВТ. 2016. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/KodeksEtyky.pdf>.
15. Положення про академічну доброчесність Академії праці, соціальних відносин і туризму, протокол 7, 12.04.2018. <https://drive.google.com/file/d/1roDEHIZC9MERTAjCeIP41Bgp249Ree38/view?usp=sharing>
16. Landau S., Everitt B.S. A Handbook of Statistical Analyses using SPSS, Chapman & Hall / CRC Press LLC. 2004. 339 p.
17. Климчук В.О. Математичні методи у психології : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2009. 288 с.
18. Wimmer R.D., Dominick J.R. Mass Media Research: An Introduction. Cengage Learning. 2011. 260 p.

REFERENCES

1. Barvinko D.O. (2024). Motyvatsiyni vplyv identychnosti ta imidzhu brenda na povedinku spozhyvacha. Mentalne zdorovia osobystosti ta orhanizatsii : kolektyvna monohrafiia. Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu / Za zah. red : H. A. Priba, L. Ye. Behezy – Kyiv TOV «Typohrafiia AMH». S. 311–317. [in Ukrainian].
2. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kopanytsia O.V., Malkhazov O.R. (2011). Zbirnyk metodyk dlia diahnostyky psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv: Metodychnyi posibnyk. K.: NDTs HP ZSU. 281 p. [in Ukrainian].
3. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kopanytsia O.V. (2011). Diahnostuvannia psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv: Metodychnyi posibnyk. K.: NDTs HP ZSU. 153 s. [in Ukrainian].
4. Holdberh L.R. (1990). Alternatyvnyi opys osobystosti: rysy osobystosti «Velyka piatirka». Zhurnal osobystosti ta sotsialnoi psykhologii. 59. P. 1216–1229. [in Ukrainian].
5. McCrae, R., Costa J. (1997). Personality trait structure as a human universal. American psychologist. 52(5). P. 509. [in English].
6. John, O.P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. Handbook of personality: Theory and research. № 2. P. 102–138. [in Ukrainian].
7. Trofimova I. (2014) Observer Bias: An Interaction of Temperament Traits with Biases in the Semantic Perception of Lexical Material. PLoS ONE 9(1): e85677. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0085677> [in English].
8. Boyle, G.J. (2008). Critique of the five-factor model of personality. In G.J. Boyle, G. Matthews, D.H. Saklofske. The SAGE handbook of personality theory and assessment, Vol. 1. Personality theories and models. P. 295–312. <https://doi.org/10.4135/9781849200462.n14> [in English].
9. Schacter D.L., Gilbert D.T., Matthew K.N. (2023). Psychology, Canadian Edition. 6th Edition. Worth Publishers, 816 p. https://books.google.com.ua/books/about/Psychology_Canadian_Edition.html?id=WX2zEAAAQBAJ&redir_esc=y [in English].
10. Piekkola B. (2011). Traits across cultures: A neo-Allportian perspective. Journal of Theoretical and Philosophical Psychology. 31. P. 2–24. doi:10.1037/a0022478 [in English].
11. Trofimova I., Robbins T., Sulis W., Uher J. (2018). Taxonomies of psychological individual differences: biological perspectives on millennia-long challenges. Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences. P. 373. doi:10.1098/rstb.2017.0152 [in English].
12. Caspi A., Roberts B., Shiner R. (2005). Personality Development: Stability and Change. Annual Review of Psychology. 56, p. 453–484. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141913> [in English].
13. Ethical principles of psychologists and code of conduct (2017). American Psychological Association. Effective June 1, 2003 (as amended 2010, 2016). <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf> [in English].
14. Code of Ethics (2016). Protocol 10. Available from: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/KodeksEtyky.pdf> [in Ukrainian].
15. Regulations on academic integrity (2018). Academy of Labour Social Relations and Tourism, protocol 7. <https://drive.google.com/file/d/1roDEHIZC9MERTAjCeIP41Bgp249Ree38/view?usp=sharing> [in Ukrainian].
16. Landau S., Everitt B.S. (2004). A Handbook of Statistical Analyses using SPSS, Chapman & Hall / CRC Press LLC, 339 p. [in English].
17. Klymchuk V.O. (2009). Matematychni metody u psykhologii : navch. posib. dlia stud. psykhol. spets. Kyiv : Osvida Ukrainy, 288 p. [in Ukrainian].
18. Wimmer R.D., Dominick J.R. (2011). Mass Media Research: An Introduction. Cengage Learning. 260 p. [in English].

УДК 159.923.5:378.011.3
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-2>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Житник Н. В.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки та психології
Західнодонбаський інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом
вул. Дніпровська, 400/1, Павлоград, Дніпропетровська область, Україна
orcid.org/0009-0000-9050-5827
zhitnick@ukr.net*

Кучинова Н. М.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки та психології
Західнодонбаський інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом
вул. Дніпровська, 400/1, Павлоград, Дніпропетровська область, Україна
orcid.org/0000-0003-1461-9157
nataliya-kuchinova@ukr.net*

Ключові слова: освітнє середовище, мотивація навчальної діяльності, пізнавальний інтерес, практична підготовка, психолого-педагогічний вплив, психологічний супровід, мотиваційне забезпечення, креативна особистість, самоорганізація, саморозвиток.

У статті представлено психолого-педагогічні чинники професійного становлення студентів-психологів в умовах регіонального закладу вищої освіти. З'ясовано вплив на становлення майбутніх фахівців освітнього середовища. Визначено, що освітнє середовище закладу вищої освіти у регіональному вимірі як сукупність організаційних та психолого-педагогічних умов націлене на успішне професійне становлення майбутніх фахівців, їх розвиток та самореалізацію. Виявлено зовнішні та внутрішні чинники впливу на освітнє середовище становлення майбутніх психологів за допомогою експертної оцінки стейкхолдерів, науково-педагогічних працівників, студентів. До зовнішніх чинників віднесено: соціальні і демографічні зміни в суспільстві, взаємодію з громадськими організаціями, залучення стейкхолдерів до оновлення освітніх програм, співпрацю з вітчизняними академічними колами, вивчення міжнародного досвіду підготовки сучасних психологів. Внутрішніми чинниками визначено: психологічний супровід професійної підготовки, мотиваційне забезпечення навчальної діяльності, характер педагогічного спілкування, залучення до викладацької діяльності провідних фахівців-практиків, актуальну практичну підготовку. Побудовано модель освітнього середовища, яке сприяє успішному професійному становленню студентів-психологів. Розкрито мету та завдання інтегрованого курсу «Самоорганізація та саморозвиток», які полягають у: з'ясуванні студентом моделі майбутньої професійної діяльності; об'єктивній самооцінці студентом власних професійних і особистісних якостей; позитивній самомотивації студента до професійної підготовки; професійному спілкуванні майбутніх фахівців із носіями професійної культури та майстерності; професійному середовищі, у якому студент може проявити особистісні якості, професійні компетентності. Висвітлено основну мету та завдання спецкурсу «Креативна особистість», а саме: формування у студентів теоретичних уявлень про креативність, складники

креативного мислення, технології креативної діяльності; усвідомлення значущості креативного мислення у структурі діяльності психолога та усвідомлення себе як креативної особистості; оволодіння прийомами творчої дії; формування мотиваційної установки на подальший розвиток креативності. Підкреслено велике значення психологічного супроводу як комплексу психологічних заходів, спрямованих на формування психологічної культури та професійного розвитку здобувачів вищої освіти. Зазначено вагомий вплив мотиваційного забезпечення на результати навчальної діяльності майбутніх фахівців. Представлено шляхи підвищення пізнавального інтересу студентів до вивчення фахових дисциплін, підходи до організації практичної підготовки та роль культури педагогічного спілкування у професійному становленні майбутніх психологів.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS OF THE PROFESSIONAL FORMATION OF PSYCHOLOGY STUDENTS

Zhytnyk N. V.

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Socio-Humanitarian Training and Psychology
Western Donbas Institute
of the Interregional Academy of Personnel Management
Dniprovsk str., 400/1, Pavlograd, Dnipropetrovsk region, Ukraine
orcid.org/0009-0000-9050-5827
zhitnick@ukr.net*

Kuchynova N. M.

*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Socio-Humanitarian Training and Psychology
Western Donbas Institute
of the Interregional Academy of Personnel Management
Dniprovsk str., 400/1, Pavlograd, Dnipropetrovsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1461-9157
nataliya-kuchinova@ukr.net*

Key words: *educational environment, motivation of learning activities, cognitive interest, practical training, psychological and pedagogical influence, psychological follow-up, motivational support, creative personality, self-organization, self-development.*

The article presents the psychological and pedagogical factors of professional formation of psychology students in a regional higher education institution. The influence of the educational environment on the formation of future specialists is determined. It is analyzed the educational environment of a regional higher education institution as a set of organizational and psychological-pedagogical conditions, the creation of which aims at the successful professional becoming of future specialists, their development, and self-fulfillment. The authors identify external and internal factors affecting the educational environment of future psychologists' formation via expert assessment of stakeholders, academic staff, and students. The external factors are social and demographic changes in society, interaction with non-governmental organizations, involvement of stakeholders in updating educational programs, cooperation with domestic academic circles, and the study of international experience in training modern psychologists. The internal factors comprise psychological follow-up of professional training, motivational support of educational activities, the nature of academic communication, involvement of leading practitioners in teaching activities, and relevant practical training. A model of an educational environment that would contribute to the successful professional development

of psychology students is built. The authors render the purpose and objectives of the integrated course “Self-Organization and Self-Development” which involve clarifying a model of future professional activity by a student; objective self-assessment of the student’s own professional and personal qualities; student’s positive self-motivation for professional training; professional communication of future specialists with carriers of professional culture and expertise; a professional environment where students can demonstrate personal qualities and professional competencies. The primary goal and objectives of the course “Creative Personality” are as follows: development of students’ theoretical ideas about creativity, components of creative thinking, technologies of creative activity; awareness of the importance of creative thinking in the structure of a psychologist’s activity, and self-perception as a creative person; mastering the techniques of creative action; forming a motivational attitude for further development of creativity. The importance of psychological follow-up as a complex of psychological measures aimed at forming a psychological culture and professional development of students is emphasized. A major impact of motivational support on the outcomes of educational activities of future specialists is noted. The authors present ways to increase students’ cognitive interest in studying majors, approaches to organizing practical training, and the role of the culture of academic communication in the professional development of future psychologists.

Постановка проблеми. Забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців є важливим стратегічним завданням вітчизняної вищої школи, яке зумовлене вимогами сьогодення до розвитку людських ресурсів, здатних відновлювати українське суспільство, розвивати його відповідно до інтеграційних процесів у європейський простір та провідних світових практик соціального розвитку. Сучасні наука і практика визначають якість освіти як багатогранну модель соціальних норм і вимог до особистості, освітнього середовища, у якому відбувається її формування. Найважливішим складником досліджень проблеми якості освіти є визначення психолого-педагогічних чинників професійного становлення студентів у закладі вищої освіти. Рівень професійного становлення майбутніх фахівців відображає ставлення студента до професії, забезпечує розвиток його професійних компетенцій, прагнення до професійної самореалізації. Особливої уваги науковців набуває професійна підготовка студентів-психологів, яких потребує наше суспільство через травматизацію всіх верств населення у зв’язку з воєнним станом та наслідками перенесених психологічних травм.

Різні аспекти професійної діяльності та професійного становлення майбутніх психологів досліджено в роботах О.Т. Горіної [5], О.М. Кокун [11], Н.М. Макаренко [14], Н.І. Пов’якель [16], Н.Ф. Шевченко [18] та інших науковців. Психолого-педагогічні чинники впливу на професійне становлення фахівців різних сфер діяльності висвітлено у дослідженнях М.В. Братко [2], В.Є. Виноградової [3], І.М. Габи [4], С.І. Заболотької [8] та інших учених.

Мета статті – визначити і розкрити психолого-педагогічні чинники професійного становлення студентів-психологів в умовах регіонального закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури та практичний досвід підготовки фахівців в умовах регіонального закладу вищої освіти дав змогу визначити вплив освітнього середовища на професійне становлення майбутніх психологів. Дослідження психолого-педагогічних чинників професійного становлення майбутніх психологів ми здійснили на базі Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Різні підходи і погляди на феномен освітнього середовища свідчать про те, що зміст цього поняття не можна вважати однозначно визначеним і сталим. Значна частина дослідників розглядає освітнє середовище як систему впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному і просторово-предметному оточенні [2; 4; 7; 15; 20]. На думку В. Ортинського, освітнє середовище являє собою «сферу життєдіяльності особистості студента, яка постійно розширюється та містить низку опосередкованих культурою зв’язків із навколишнім світом» [15, с. 102]. Дослідник пов’язує освітнє середовище із цілісністю спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості майбутнього фахівця. У дослідженнях М. Братко освітнє середовище представлено як багатосуб’єктне та багатопредметне системне утворення, що цілеспрямовано впливає на професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця, забезпечуючи його готовність до про-

фесійної діяльності та продовження навчання, успішного виконання соціальних ролей та самореалізації у процесі життєдіяльності [2, с. 71].

На підставі узагальнення поглядів дослідників можемо визначити освітнє середовище закладу вищої освіти у регіональному вимірі як сукупність організаційних та психолого-педагогічних умов, створення яких націлене на успішне професійне становлення майбутніх фахівців, їх розвиток та самореалізацію. Із цього погляду освітнє середовище виступає не лише умовою, а й засобом навчання і виховання [6, с. 12].

Для виявлення зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на формування освітнього середовища становлення студентів-психологів в умовах регіонального закладу вищої освіти ми залучили результати опитування студентів, викладачів та стейкхолдерів.

Групу експертів впливу зовнішніх чинників становили стейкхолдери та науково-педагогічні працівники кафедри психології інституту (28 осіб). Результати дослідження ми розмістили на рис. 1.

Узагальнюючи думку експертів, до зовнішніх чинників впливу на освітнє середовище професійного становлення студентів-психологів, віднесено: соціальні і демографічні зміни в суспільстві (75%), взаємодію з громадськими організаціями (61%), залучення стейкхолдерів до оновлення освітніх програм (82%), співпрацю з вітчизняними академічними колами (68%), вивчення міжнародного досвіду підготовки сучасних психологів (64%).

До визначення внутрішніх чинників впливу на створення сприятливого освітнього середовища підготовки майбутніх психологів були залучені студенти спеціальності «Психологія» та викладачі

кафедри (42 особи). На рис. 2 представлено думку експертів щодо значущості внутрішніх чинників.

Отримані дані показали, що до внутрішніх чинників слід віднести: психологічний супровід професійної підготовки (62%), мотиваційне забезпечення навчальної діяльності (67%), характер педагогічного спілкування (76%), залучення до викладацької діяльності провідних фахівців-практиків (60%), актуальну практичну підготовку (90%).

Результати експертного оцінювання дали нам змогу побудувати модель освітнього середовища, яке сприяє успішному професійному становленню студентів-психологів (рис. 3).

У статті вважаємо доцільним розкрити сутність основних внутрішніх чинників впливу на професійне становлення студентів-психологів.

Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем дає нам можливість увести за рахунок вибіркової компоненти інтегрований курс «Самоорганізація та саморозвиток», який сприяє професійному становленню студентів. А саме: з'ясування студентом моделі майбутньої професійної діяльності; об'єктивна самооцінка студентом власних професійних і особистісних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності (рефлексія); позитивна самомотивація студента до професійної підготовки; професійне спілкування майбутніх фахівців із носіями професійної культури та майстерності; професійне середовище, у якому студент може проявити особистісні якості, професійні компетентності.

Інтегрований курс включає такі модулі: основи самостійної навчальної діяльності, тренінги із самопізнання та тайм-менеджменту (1-й курс);

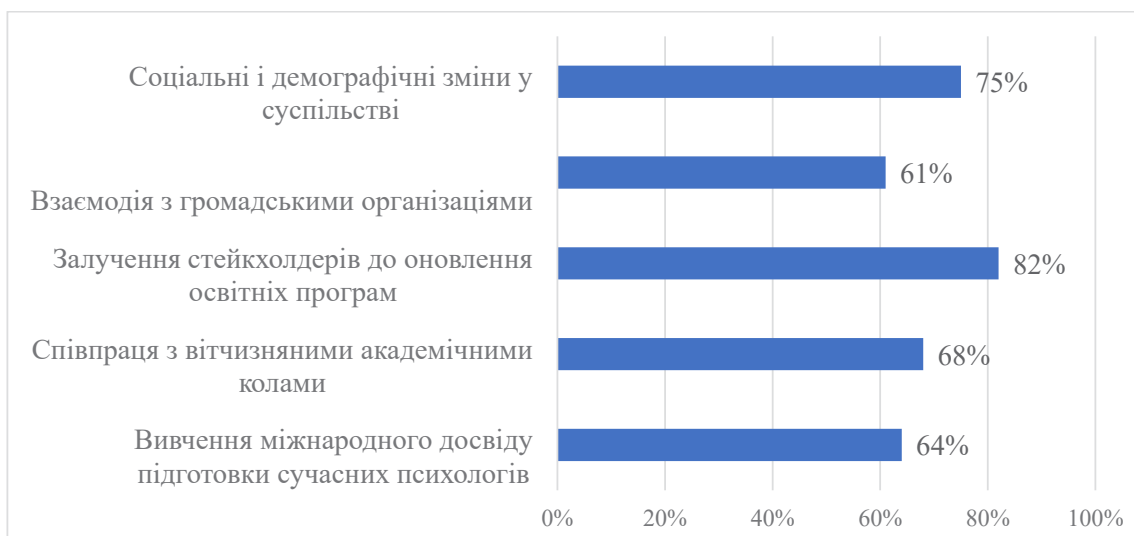

Рис. 1. Результати опитування експертів щодо зовнішніх чинників впливу на освітнє середовище

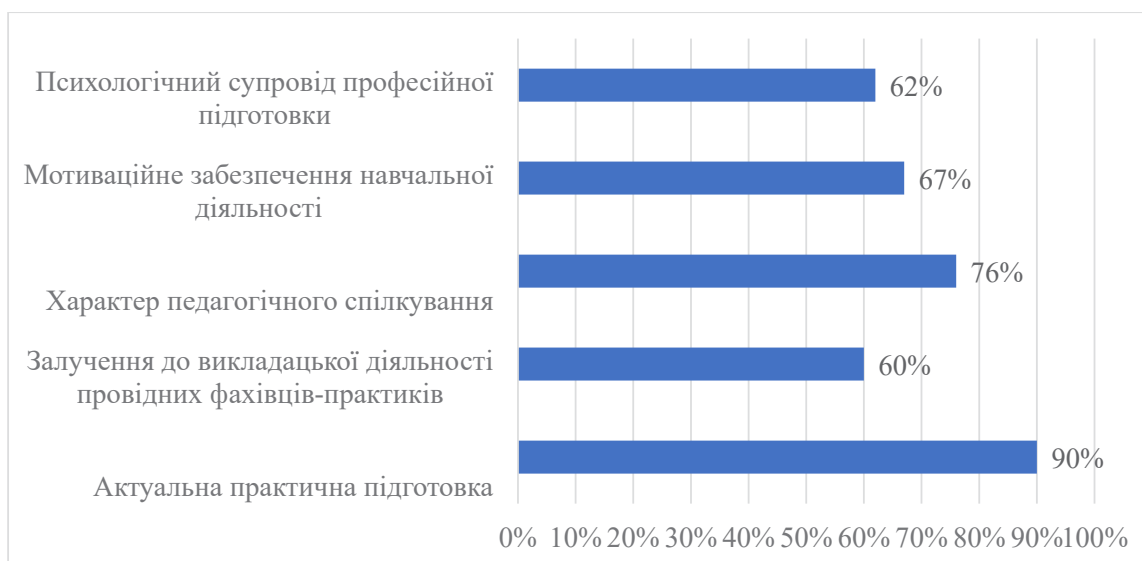

Рис. 2. Результати опитування експертів щодо внутрішніх чинників впливу на освітнє середовище

соціально-психологічний тренінг із розвитку комунікативної компетентності (2-й курс); організація науково-дослідної роботи студентів (3-й курс); складники професійного успіху сучасного психолога (4-й курс). Основним завданням цього курсу є формування у студентів умінь управляти своєю навчальною та професійною діяльністю з метою раціонального використання своїх ресурсів, розвитку працездатності, придбання необхідних компетенцій.

Також вважаємо доцільним упровадження у професійну підготовку студентів-психологів знань про креативність, креативне мислення та технології розвитку креативності особистості, що зумовлено вимогами до професійної діяльності. Широке коло розв'язуваних проблем, різні категорії людей, з якими доводиться працювати, розмаїття сфер застосування своїх можливостей зумовлюють потребу в оволодінні психологами певним набором креативних технологій, які дадуть змогу найбільш ефективно реалізовувати професійні завдання.

Метою курсу є здійснення цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на розвиток креативного мислення студентів-психологів у процесі навчальної діяльності.

Завдання спецкурсу «Креативна особистість»: формування у студентів теоретичних уявлень про креативність, складники креативного мислення, технології креативної діяльності; усвідомлення значущості креативного мислення у структурі діяльності психолога та усвідомлення себе як креативної особистості; оволодіння прийомами творчої дії та застосування на практиці креативних технологій для найбільш оптимального вирішення

професійних завдань; формування мотиваційної установки на подальший розвиток креативності.

Програма містить такі модулі: «Розвиток мотивації досягнення», «Розвиток когнітивно-дивергентного мислення», «Розвиток комунікативних компетентностей», «Розвиток емоційного інтелекту» [19, с. 135–136].

Важливим внутрішнім чинником впливу на освітнє середовище професійного становлення студентів-психологів визначено психологічний супровід навчальної діяльності, який розглядаємо як комплекс психологічних заходів, спрямованих на формування психологічної культури майбутніх фахівців, визначення і корекцію індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою підвищення працездатності та успішного професійного становлення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає нам можливість виділити напрями психологічного супроводу професійної підготовки студентів-психологів:

- вивчення соціально-психологічного клімату і міжособистісних стосунків в академічних групах як перших професійних колективах, розроблення заходів щодо їх поліпшення;
- психологічний аналіз мотивації навчальної діяльності студентів;
- розроблення рекомендацій викладацькому складу для здійснення індивідуально-особистісного підходу;
- проведення соціально-психологічних тренінгів із метою розвитку у студентів комунікативної компетентності, умінь управляти конфліктами, навичок самопрезентації, роботи в команді, творчих і організаторських здібностей;

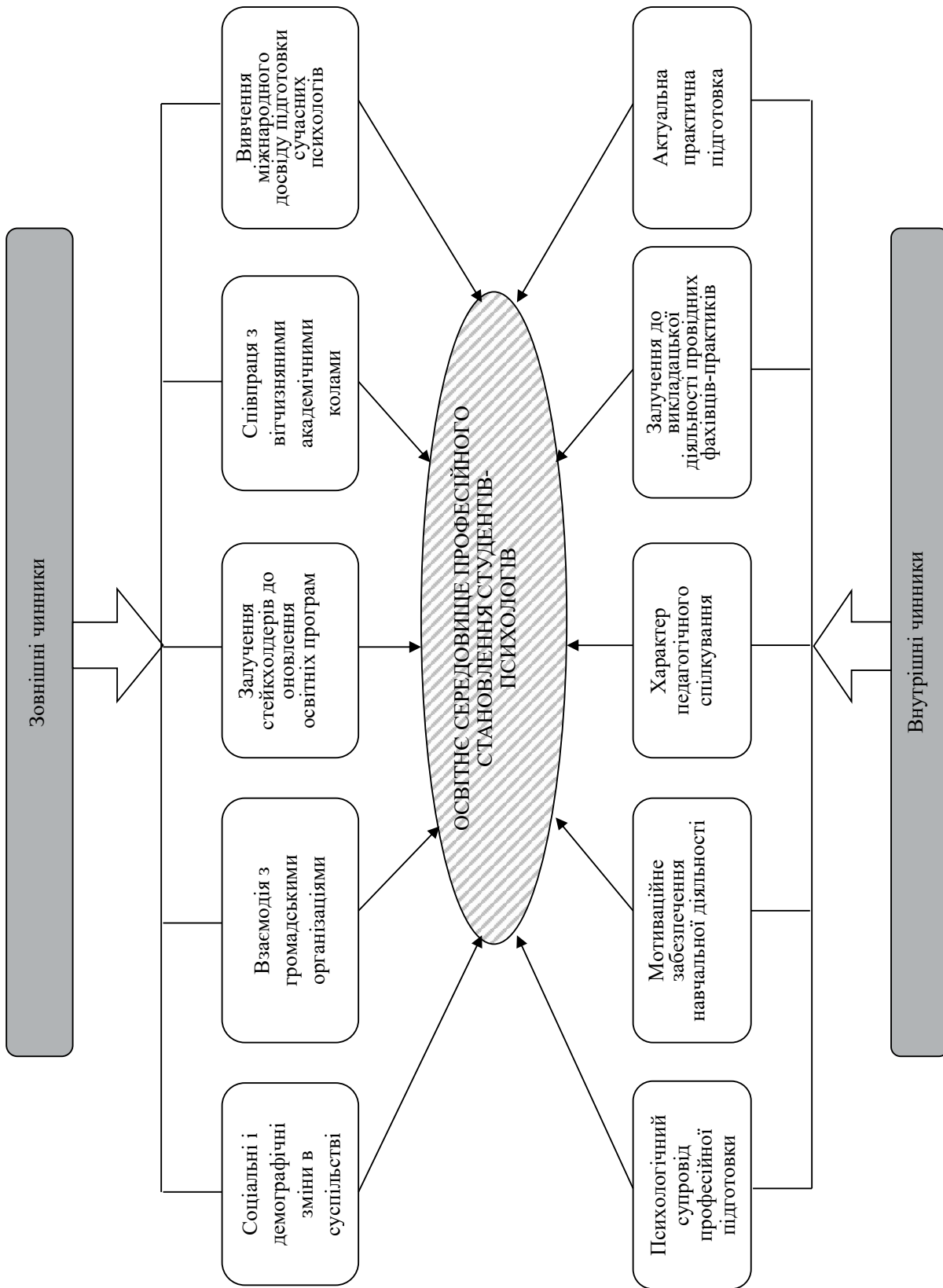

Рис. 3. Модель чинників професійного становлення студентів-психологів

– проведення заходів психологічної діагностики та консультування з метою надання індивідуальної допомоги студентам в адаптації до навчання, міжособистісних стосунках, саморегуляції, невдачах особистого характеру, стресових станах, підвищенні працездатності.

У кожному із цих напрямів необхідне розроблення відповідного інструментарію з урахуванням особливостей академічних груп, віку студентів різних курсів, індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників.

До основних умов успішного психологічного супроводу професійної підготовки студентів можна віднести:

- усвідомлення і розуміння усіма учасниками навчального процесу ролі і значення психологічної підтримки професійного становлення майбутніх фахівців;
- організаційне забезпечення діяльності психологічної служби;
- методичне забезпечення роботи тренінгових груп, індивідуального консультування, діагностики та корекції поведінки учасників навчального процесу;
- здійснення моніторингу професійного та особистісного зростання майбутніх фахівців;
- проведення психологічних семінарів для науково-педагогічних кадрів за актуальними питаннями психології вищої школи [13; 21].

З'ясовано, що професійне становлення фахівців значною мірою залежить від відповідальності учасників навчально-виховного процесу за результати діяльності. Відомо, що результативність дій людини на 20–30% залежить від її інтелекту і на 70–80% – від мотивів. Розглядаючи актуальність питання мотивації навчальної діяльності студента, І.С. Скоропад зазначає: «Незаперечний вплив на мотивацію студента, ставлення його до вивчення навчальної дисципліни, загалом до навчання, здійснює правильний вибір студентом спеціальності, вищого навчального закладу, переконання молодшої людини, атмосфера в академічній групі, стосунки «студент – викладач», сподівання отримати знання, почуття відповідальності...» [17, с. 99].

Отже, пошук шляхів формування у студентів позитивної мотивації до навчальної діяльності є актуальним завданням сучасного вищого навчального закладу щодо професійного становлення майбутніх фахівців. Із метою створення мотиваційного забезпечення вважаємо доцільним звернути увагу на можливості педагогічного впливу на студента через: організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою; рейтингове оцінювання результатів навчальної діяльності студентів; поширення практичної

спрямованості фахової підготовки; оновлення робочих програм змістовним, пізнавальним матеріалом; спілкування викладачів і студентів на засадах співпраці; упровадження у навчальний процес інноваційних методів навчання; залучення студентів до дослідницької діяльності; створення позитивного морального й емоційного настрою у педагогічній взаємодії [9].

Кожний із цих підходів потребує обґрунтування та визначення шляхів реалізації у педагогічній практиці (вибір методів впливу на мотивацію та відповідного комплексу інструментів).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень із формування позитивної мотивації до навчання доводить, що саме інтерес значною мірою сприяє здобуттю нових знань під час вивчення різних дисциплін професійної підготовки студентів і відіграє роль провідного мотиву пізнавальної діяльності [1]. До мотивів учіння, в основі яких лежить певний інтерес, дослідники відносять безпосередній інтерес до самого змісту предмета; інтерес, викликаний характером розумової діяльності; опосередкований інтерес до предмета, викликаний уявленням про майбутню професійну діяльність; інтерес, зумовлений процесом самої навчальної діяльності [1; 10].

У зв'язку із цим перед викладачем вищої школи стоїть важливе завдання: у процесі викладання всіляко сприяти підвищенню інтересу студентів до вибраної професії, усвідомленню професійного значення дисциплін, що суттєво впливає на рівень навчальної активності майбутніх фахівців.

Для вирішення цієї проблеми останнім часом значна увага приділяється створенню педагогічних технологій, які націлені на формування мотивації як властивості особистості. Йдеться про мотиваційну технологію – сукупність засобів, методів і форм навчання, які спрямовані на створення у навчальному процесі позитивного емоційного тла і формування рефлексії, що призводить до появи мотивації навчання і забезпечує цілеспрямований розвиток здібностей учнів.

Не претендуючи на визнання технології, вважаємо доцільним визначити умови, які сприяють мотивації навчальної діяльності студентів і є необхідними під час вивчення окремої дисципліни:

- ознайомлення студентів із метою та завданнями вивчення навчальної дисципліни, їх зв'язок із формуванням професійних компетенцій;
- оновлення змісту навчального матеріалу останніми досягненнями теорії і практики, добір змістовних, цікавих прикладів та фактів;
- вибір оптимальних форм, методів і засобів спільної навчальної діяльності викладача і студентів;
- змістовне та доцільне використання інноваційних підходів до організації аудиторних занять

(кейс-методів, ділових ігор, тренінгів, дискусій, презентацій тощо);

– упровадження демократичного стилю спілкування учасників навчального процесу та створення атмосфери співпраці, довіри і взаємоповаги;

– створення позитивного емоційного напруження під час аудиторних занять із метою активізації діяльності.

Такий підхід до викладання дисциплін спроможний реалізувати викладач, який володіє педагогічною майстерністю, має високу професійну компетентність, авторитет і повагу у студентів. Комунікативний аспект діяльності досить давно став предметом інтересу науковців і педагогів-практиків, оскільки виявлено: від стану стосунків, їхніх позитивних ознак безпосередньо залежить результат навчально-виховної роботи.

Із педагогічної практики відомо, що своє ставлення до педагога (позитивне чи негативне) студент переносить на навчальний предмет, а стиль педагогічного спілкування значною мірою впливає на активізацію його пізнавальної діяльності, зацікавленість у результатах роботи. Наші спостереження доводять, що студенти менше пропускають занять, відповідальніше ставляться до виконання самостійної роботи, частіше звертаються за консультацією до викладачів, із якими у них склалися доброзичливі й ділові стосунки. Досліджуючи проблеми педагогічного спілкування, О.М. Корніяка відзначає, що сучасний викладач має бути компетентним фахівцем із високою науковою і діловою кваліфікацією, виконавською дисципліною і водночас комунікабельною особистістю з високою культурою спілкування, умінням вести діалог, дискутувати, забезпечувати позитивний моральний та емоційний настрій у педагогічній взаємодії [12, с. 38].

Висновки. Результати проведеного дослідження уможливили такі узагальнення: одним із важливих завдань у забезпеченні якості професійної підготовки студентів-психологів є створення психолого-педагогічних умов їхнього професійного розвитку; з'ясовано, що значний вплив на професійне становлення майбутніх психологів має освітнє середовище, що розглядається як система впливів і умов, створення яких націлено на формування професійних компетенцій здобувачів вищої освіти, їх розвиток та самореалізацію. На підставі експертних оцінок стейкхолдерів, науково-педагогічних працівників, студентів представлено структуру освітнього середовища та побудовано його модель. Психолого-педагогічними чинниками професійного становлення студентів-психологів визначено психологічний супровід професійної підготовки, мотиваційне забезпечення навчальної діяльності, характер педагогічного спілкування, залучення до викладацької діяльності провідних фахівців-практиків, актуальну практичну підготовку.

Установлено велике значення психологічного супроводу як комплексу психологічних заходів, спрямованих на формування психологічної культури та професійного розвитку. З'ясовано вагомий вплив мотиваційного забезпечення на результати навчальної діяльності майбутніх фахівців. У дослідженні з'ясовано провідну роль майстерності викладача вищої школи у розвитку інтересу до вивчення дисциплін та активізації пізнавальної діяльності.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики вважаємо подальше дослідження критеріїв оцінки впливу освітнього середовища на професійне становлення студентів у регіональному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альохіна Н.В. Дослідження мотивації навчання у вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2010. Т. XII. Ч. 6. С. 7–14.
2. Братко М.В. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. Вип. 135. С. 67–72.
3. Виноградова В.Є. Психолого-педагогічні чинники формування та розвитку творчого мислення студентів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2020. Т. 31(70). № 2. С. 26–29.
4. Габа І.М. Соціально-психологічні особливості проектування освітнього середовища ВНЗ у контексті розвивального потенціалу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 128. С. 57–61.
5. Горіна О.Т. Професійне становлення майбутнього фахівця-психолога на етапі навчання. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 6(6). С. 87–97.
6. Житник Н.В. Освітнє середовище в системі забезпечення якості освіти (регіональний аспект). *Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку* : збірник матеріалів XVIII Міжрегіональної науково-практичної конференції, 14 листопада 2019 р. Павлоград : ІМА-прес, 2019. С. 11–19.
7. Житник Н.В. Теоретичні і практичні підходи до організації особистісно-орієнтованого навчання студентів у регіональному ВНЗ. *Управління якістю освіти: досвід та інновації* : колективна монографія / за заг. ред. Л.Л. Сушенцевої, Н.В. Житник. Дніпропетровськ : ІМАпрес, 2014. 462 с.

8. Заболоцька С.І., Заміщак М.І. Психологічні чинники і умови становлення компетентного майбутнього педагога. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 1. С. 60–64.
9. Зіньковський Ю.Ф. Рейтингова оцінка знань в освіті. *Вища освіта України – Додаток 3 (т. 3). Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. 2006. С. 79–84.
10. Кириченко В., Лавринюк О. Мотивація до навчальної діяльності: аналіз сучасних теорій. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 1. С. 34–39.
11. Коқун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. 200 с.
12. Корніяка О.М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 1. С. 38–43.
13. Кучинова Н.М. Психологічний супровід професійної підготовки майбутніх маркетологів. *Практична психологія у сучасному вимірі : VI Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів, м. Дніпро, 9 квітня 2015 р. Дніпро : Університет Альфреда Нобеля, 2015. С. 73–75.*
14. Макаренко Н. М. Психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 20 с.
15. Ортинський В. Педагогіка вищої школи : підручник. Львів : Львівська політехніка, 2017. 500 с.
16. Пов'якель Н.І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. 295 с.
17. Скоропад І.С. Виявлення мотивації навчання студента – складова діагностики його знань. *Ефективність і нові форми діагностики рівня підготовки фахівців у ВНЗ : матеріали наук.-метод. конф. Львів : ЛКА, 2004. С. 99–103.*
18. Шевченко Н.Ф. Дослідження особливостей навчально-професійної установки в структурі професійної свідомості студентів. *Психологічний часопис. Psychological journal*. 2021. Т. 7. № 5(49). С. 17–25. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.5>
19. Шевченко Н.Ф., Кучинова Н.М. Креативна складова професійного мислення: теоретичний та практичний вимір. Павлоград : ІМА-прес, 2018. 240 с.
20. Macfarlane B. Student Performativity in Higher Education: Converting Learning as a Private Space into a Public Performance. *Higher Education Research & Development*. 2015. № 34(2). P. 338–350.
21. Feldman D.N. The development of creativity. *Handbook of Creativity/ R. Sternberg (ed.)*. Cambridge, 1999. P. 169–189.

REFERENCES

1. Alokhdina N.V. (2010) Doslidzhennia motyvatsii navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi [A study of learning motivation at a higher education institution]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuks NAPN Ukrainy*, vol. XII, part. 6, pp. 7–14.
2. Bratko M.V. (2015) [The structure of the educational environment of a higher education institution]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauky*, no. 135, pp. 67–72.
3. Vynohradova V.Ye. (2020) Psykholoho-pedahohichni chynnyky formuvannia ta rozvytku tvorchoho myslennia studentiv [Psychological and pedagogical factors of formation and development of students' creative thinking]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: psykholohiia*, vol. 31 (70), no. 2, pp. 26–29.
4. Haba I.M. (2015) Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti proektuvannia osvithnoho seredovyscha VNZ u konteksti rozvyvalnoho potentsialu [Socio-psychological features of designing the educational environment of higher education institutions in the context of developmental potential]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*, no. 128, pp. 57–61.
5. Horina O.T. (2022) Profesiine stanovlennia maibutnoho fakhivtsia-psykholoha na etapi navchannia [Professional development of a future psychologist at the learning stage]. *Visnyk nauky ta osvity*, no. 6 (6), pp. 87–97.
6. Zhytnyk N.V. (2019) Osvitnie seredovyshe v systemi zabezpechennia yakosti osvity (rehionalnyi aspekt) [Educational environment in the system of education quality assurance (regional aspect)]. *Proceedings of the Sotsialno-ekonomichni problemy rehionalnoho rozvytku (November 14, 2019)*. Pavlohrad: IMA-pres, pp. 11–19.
7. Zhytnyk N.V. (2014) Teoretychni i praktychni pidkhody do orhanizatsii osobystisno-orientovanoho navchannia studentiv v rehionalnomu VNZ Upravlinnia yakistiu osvity: dosvid ta innovatsii: kolektyvna

- monohrafiia [Theoretical and practical approaches to organizing personality-oriented teaching of students in a regional HEI. Education quality management: experience and innovations: a collective monograph] / L.L. Sushentseva, N.V. Zhytnyk (ed.). Dnipropetrovsk: IMApres, 462 p.
8. Zabolotska S.I., Zamishchak M.I. (2021) Psykholohichni chynnyky i umovy stanovlennia kompetentnoho maibutnoho pedahoha [Psychological factors and conditions for developing a competent future teacher]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, no. 1, pp. 60–64.
 9. Zinkovskyi Yu.F. (2006) Reitynhova otsinka znan v osviti [Rating assessment of knowledge in education]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Dodatok Z (t.Z). Tematychnyi vypusk «Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru»*, pp. 79–84.
 10. Kyrychenko V., Lavryniuk O. (2023) Motyvatsiia do navchalnoi diialnosti: analiz suchasnykh teorii [Learning motivation: analysis of modern theories]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii*, no. 1, pp. 34–39.
 11. Kokun O.M. (2012) Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: Monohrafiia [Psychology of professional development of a modern specialist: a monograph]. K.: DP «Inform.-analit. ahentstvo», 200 p.
 12. Korniiaka O.M. (2003) Pedahohichna diialnist i kultura pedahohichnoho spilkuvannia [Pedagogical activity and culture of academic communication]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, no. 1, pp. 38–43.
 13. Kuchynova N.M. (2015) Psykholohichniy suprovid profesiinoy pidhotovky maibutnykh marketolohiv [Psychological follow-up of the professional training of future marketing specialists]. *Praktychna psykholohiia u suchasnomu vymiri: VI Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia molodykh uchenykh ta studentiv (Dnipropetrovsk, April 9, 2015)*. Dnipro: Universytet Alfreda Nobel'ia, pp. 73–75.
 14. Makarenko N.M. (2008) Psykholohichni chynnyky rozvytku kreatyvnoho myslennia maibutnykh praktychnykh psykholohiv [Psychological factors in the development of creative thinking of future practical psychologists] : (PhD Thesis), Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova.
 15. Ortynskyi V. (2017) Pedahohika vyshchoi shkoly: pidruchnyk [Педагогіка вищої школи: підручник]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki.
 16. Poviakel N.I. (2003) Profesiogenez samorehuliatcii myslennia praktychnoho psykholoha: Monohrafiia [Professional genesis of self-regulation of practical psychologist's thinking: a monograph]. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova, 295 p.
 17. Skoropad I.S. (2004) Vyiavlennia motyvatsii navchannia studenta – skladova diahnostryky yoho znan [Identification of student's learning motivation – a component of knowledge diagnostics]. *Efektivnist i novi formy diahnostryky rivnia pidhotovky fakhivtsiv u VNZ: Materialy nauk.-metod. konf.* Lviv: Vyd-vo Lviv, komerts. akad., pp. 99–103.
 18. Shevchenko N.F. (2021) Doslidzhennia osoblyvosti navchalno-profesiinoy ustanovky v strukturi profesiinoy svidomosti studentiv [Study of the peculiarities of educational and professional attitude in the structure of students' professional consciousness]. *Psychological journal*, vol. 7, no. 5(49), pp. 17–25. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.5>
 19. Shevchenko N.F., Kuchynova N.M. (2018) Kreatyvna skladova profesiinoho myslennia: teoretychnyi ta praktychnyi vymir [Creative component of professional thinking: theoretical and practical dimension]. Pavlohrad: TOV «IMA-pres», 240 p.
 20. Macfarlane B. (2015) Student Performativity in Higher Education: Converting Learning as a Private Space into a Public Performance. *Higher Education Research & Development*, no 34 (2), pp. 338–350.
 21. Feldman D.N. (1999) The development of creativity. *Handbook of Creativity* / R. Sternberg (ed.). Cambridge, pp. 169–189.

УДК 316.422
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-3>

ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Зубіашвілі І. К.

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Лабораторії
організаційної та соціальної психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
вул. Паньківська, 2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-3642-8159
mrs_ira@i.ua*

Мельничук Т. І.

*кандидат психологічних наук,
старший дослідник,
провідний науковий співробітник Лабораторії
організаційної та соціальної психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
вул. Паньківська, 2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5205-9958
mti_kiev@ukr.net*

Ключові слова: *соціалізація, економічна соціалізація, соціально-економічні зміни, соціальна транзитивність, види соціалізації, чинники соціалізації.*

Статтю присвячено теоретичному дослідженню особливостей процесу економічної соціалізації. Розглядаються три основні підходи до її вивчення: соціально-психологічний, етнопсихологічний та економіко-психологічний. Виокремлюються проблеми економічної соціалізації в умовах соціальної транзитивності. Підкреслюється, що дослідження економічної соціалізації мають вагомий фундаментальний потенціал, пов'язаний із тим, що цей вид соціалізації у згорнутому вигляді відображає різноманіття та суперечливість конструювання особистістю своїх відносин із соціумом. Із усіх видів соціалізації саме економічна найбільше пов'язана з актуальним станом соціуму. У загальному вигляді вона визначається як процес, у якому люди навчаються діяти в економіці: те, як вони плануватимуть бюджет, позичатимуть гроші, навчаються економити, купувати, сприймати рекламу, а також розуміти ширше призначення економіки. Економічну соціалізацію можна розглядати як процес становлення та розвитку економічної свідомості.

Зазначається, що важливою характеристикою сучасного суспільства є його транзитивність, яка є відносно новим та неоднозначним для гуманітарного знання поняттям, що відображає високий динамізм сучасного життя, множинність та невизначеність будь-якої конкретної соціальної ситуації. Нині вплив транзитивності істотно зростає, торкаючись усіх сфер повсякденного життя. Нова ситуація транзитивності характерна для всіх поколінь, хоча, звісно, найбільш значущою стає для молоді та підлітків. Ситуація транзитивності пов'язана з кількома причинами: кризовим станом у сучасному світі, що виявився на межі зміни століть, зміною часу та простору організації товариств, появою нового технологічного та інформаційного простору. Процес економічної соціалізації у

транзитивному суспільстві вимагає розгорнутого та всебічного вивчення. У сучасній ситуації у зв'язку з виникненням нового типу соціально-економічних відносин саме економічна соціалізація більшою мірою відображає усе різноманіття та суперечливість конструювання особистістю своїх відносин із соціумом.

ECONOMIC SOCIALIZATION IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIETY

Zubiashvili I. K.

*PhD in Psychology, Senior Researcher,
Senior Researcher at the Laboratory of Organizational and Social Psychology
G. S. Kostiuk Institute of Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Pankivska str., 2, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3642-8159
mrs_ira@i.ua*

Melnychuk T. I.

*PhD in Psychology, Senior Researcher,
Leading Researcher at the Laboratory of Organizational and Social Psychology
G. S. Kostiuk Institute of Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Pankivska str., 2, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5205-9958
mti_kiev@ukr.net*

Key words: *socialization, economic socialization, socio-economic changes, social transitivity, types of socialization, factors of socialization.*

The article is devoted to a theoretical study of the peculiarities of the process of economic socialization. Three main approaches to its study are considered: socio-psychological, ethno-psychological and economic-psychological. The problems of economic socialization in conditions of social transitivity are singled out. It is emphasized that studies of economic socialization have a significant fundamental potential, which is connected with the fact that this type of socialization in a condensed form reflects the diversity and contradictions of the individual's construction of his/her relations with society. Of all types of socialization, it is the economic one that is most closely related to the current state of society. Broadly speaking, it is defined as the process by which people learn how to operate in the economy: how they budget, borrow money, learn to save, buy, perceive advertising, and understand the broader purpose of the economy. Economic socialization can be considered as a process of formation and development of economic consciousness. It is noted that an important characteristic of modern society is its transitivity, which is a relatively new and ambiguous concept for humanitarian knowledge, which reflects the high dynamism of modern life, the multiplicity and uncertainty of any specific social situation. Nowadays, the influence of transitivity is growing significantly, affecting all spheres of everyday life. The new situation of transitivity is characteristic of all generations, although, of course, it becomes most significant for youth and teenagers. The situation of transitivity is associated with several reasons: the crisis situation in the modern world, which appeared on the verge of the turn of the century, the change in time and space of the organization of societies, the emergence of a new technological and informational space. The process of economic socialization in a transitory society requires extensive and comprehensive study. In the modern situation, in connection with the emergence of a new type of socio-economic relations, it is economic socialization to a greater extent that reflects all the diversity and contradictions of the individual's construction of his/her relations with society.

Постановка проблеми. Специфічні проблеми українського суспільства викликані зміною у суспільстві системи цінностей та соціальних пріоритетів, а також економічними та політичними труднощами, пов'язаними з бойовими діями на території нашої країни. Невід'ємною частиною процесу соціалізації є її економічний складник, представлений економічними знаннями та навичками економічного мислення, що в сукупності формують економічну культуру людини.

Відповідно до прийнятої у вітчизняній соціальної психології позиції, економічна соціалізація визначається як двосторонній процес, що включає, з одного боку, засвоєння людиною соціального досвіду завдяки поступовому входженню у систему соціальних зв'язків, а з іншого – відтворення нею системи соціальних зв'язків за рахунок активної діяльності, активного включення до соціального середовища [4; 5].

Це визначення соціалізації, незважаючи на складність операціоналізації, виявляється цілком конструктивним, оскільки за такого розуміння фіксується не лише процес соціального орієнтування та засвоєння соціальних нормативів, а й підкреслюється момент активного перетворення людиною та застосування нею в нових ситуаціях засвоєних раніше соціальних ролей, норм, цінностей, способів соціального самовизначення. Саме цей акцент розширює та конкретизує імпліцитно закладену у понятті соціального розвитку ідею активності особистості. При цьому характер взаємодії людини і суспільства включає у себе визначення як суб'єкта змін не лише самої людини, а й суспільства і навіть показує існуючу наступність змін. Зміни визначаються не лише як фундаментальна характеристика соціального оточення, а й як загальний онтогенетичний феномен: будь-яка зміна індивіда тягне за собою трансформації соціального оточення, і, навпаки, змінюючи соціальне середовище, людина змінюється сама [2].

Виходячи з вищесказаного, економічну соціалізацію можна визначити як специфічну частину загального двостороннього соціалізаційного процесу, що включає, з одного боку, засвоєння людиною соціально-економічного досвіду завдяки входженню в систему економічних зв'язків і відносин, а з іншого – відтворення нею системи цих зв'язків і відносин за рахунок активної діяльності (економічної активності, професійно-трудової діяльності) При цьому велике значення для результатів соціалізації має відповідна динаміка соціально-економічних умов у суспільстві. На нашу думку, транзитивне суспільство як чинник макросередовища соціалізації людини, зокрема економічної, зумовлює появу нових закономірностей у процесі соціального розвитку та активної економічної діяльності.

Слід визнати, що в Україні недостатньо досліджень щодо сутності економічної соціалізації у транзитивному суспільстві. Вивчення цієї проблеми дасть змогу знизити рівень психологічної напруги людей, які з тривогою очікують великих змін, у тому числі непередбачуваних.

Теоретичну основу дослідження особливостей економічної соціалізації становлять розробки зарубіжних та вітчизняних учених, які вивчали психологічні аспекти цього феномену (Н. Дембицька [2], А. Коваленко [2], О. Лавренко [3], В. Москаленко [4], О. Никоненко [6], О. Новосядла [7], А. Фьонем [12], Ю. Швалб [8] та ін.), типи економічної культури особистості (у дослідженнях Е. Девіс [11], В. Москаленко [5], М. Шкрєбця [9]), соціально-демографічні чинники формування економічних уявлень у дітей та етапи їх розвитку (К. Данзігер [10], Б. Маршалл [14], Дж. Ягода [13] та ін.). Дослідження цих авторів дають змогу визначити можливі шляхи вдосконалення економічної системи суспільства, оскільки саме результати економічної діяльності людини, її знання, здібності визначають перспективи соціально-економічного розвитку суспільства.

Мета статті – представити результати теоретичного дослідження психологічних особливостей економічної соціалізації в умовах транзитивного суспільства.

Результати дослідження. Економічна сфера відносин досить чутливо реагує на зміни, що відбуваються у суспільстві, з одного боку, а з іншого – може бути критерієм досягнутого рівня соціально-економічного розвитку суспільства.

При цьому економічні відносини проявляються як зв'язки, що об'єктивно складаються між людьми та групами з приводу розподілу, виробництва, обміну та споживання благ, особливо продуктів праці (діяльності). Водночас відбиток економічної реальності, участь у соціально-економічній активності насправді є найважливішим аспектом життя людини.

Найбільш прозоро це видно у професійній діяльності особистості, але загалом знаходить свій зміст у всіх сферах існування. Можливо, саме в такій постановці проблеми лежить зростаюча популярність економічної психології. Будучи прикладною галуззю соціальної психології, економічна психологія дедалі більше проникає у сферу вивчення фундаментальних психологічних сюжетів. Зокрема, саме так відбувається в галузі дослідження процесу соціалізації. Вивчення конкретних питань засвоєння підростаючим поколінням закономірностей соціально-економічного функціонування суспільства, пошуку професійного шляху тощо сприяє переходу до дедалі ширшої постановки проблеми конструювання особистості свого місця у навколишній дійсності [6], ста-

новлення особистості в різних соціальних практиках [1].

Інтерес до вивчення економічної соціалізації з боку зарубіжних учених та у вітчизняній науці виникає приблизно в один і той самий час. Серед перших західних дослідників можна відзначити таких, як Х. Дітмар [6], А. Фьонем [12], Р. Веблі [6]. У вітчизняній психології початок дослідження теоретичних та практичних аспектів економічної соціалізації пов'язаний із роботами Н. Дембицької [1], А. Коваленко [2], В. Москаленко [4], Ю. Швалба [8] та ін.

Труднощі виникають відразу за спроби дати чітке визначення економічної соціалізації. З одного боку, немає чіткого та загальноприйнятого визначення, з іншого – існує деяке загальне розуміння економічної соціалізації.

У загальному вигляді вона визначається як процес, у якому люди навчаються діяти в економіці: те, як вони плануватимуть бюджет, позичатимуть гроші, навчаються економити, купувати, сприймати рекламу, а також розуміти ширше призначення економіки [7]. Б. Стейсі, наприклад, виокремлюючи чотири аспекти економічної соціалізації: гроші, власність, соціальну диференціацію, соціоекономічну поведінку, визначає економічну соціалізацію як засвоєння та активне відтворення індивідуумом соціального досвіду у суспільній сфері життя [15].

У вітчизняній науці нині не склалося загальноприйнятого однозначного визначення економічної соціалізації, але з певною мірою умовності можна виокремити деякі підходи, що формуються, або напрями у вивченні феноменів економічної соціалізації: соціально-психологічний підхід, етнопсихологічний підхід (економічна етнопсихологія), економіко-психологічний підхід (або суб'єктно-рольовий підхід).

У руслі соціально-психологічного підходу проведено дослідження Н. Дембицькою [1], А. Коваленко [2], В. Москаленко [4], Ю. Шайгородським [5] та ін. Як психологічний критерій економічної соціалізованості ними розглядаються динаміка та структура ціннісних орієнтацій, насамперед соціальних, вольових, матеріальних. Динаміка ціннісних орієнтацій (причому не лише економічних) у цьому підході визначається і як умова, і як механізм економічної поведінки особистості, а активність індивіда, спрямована на перетворення соціального досвіду у сфері економічних відносин у власні настанови та ціннісні орієнтації, визначає розвиток людини у процесі економічної соціалізації. Дослідження механізмів економічної соціалізації через виявлення взаємозв'язку динаміки ціннісних орієнтацій та економічних феноменів, на нашу думку, адекватно у вивченні дитячого та підліткового віку, оскільки для радикальних

змін у структурі ціннісних орієнтацій дорослих потрібно більше часу та сили впливу чинників, насамперед макросередовища (а не лише мікросередовища), що й було показано в роботах Ю. Шайгородського [5].

На нашу думку, як чинник макросередовища в подальших дослідженнях соціалізації може бути транзитивне суспільство, розуміння суті якого представлено далі, а засвоєння та відтворення цінностей, норм і ролей, безумовно, відбувається в процесі міжособистісного та міжгрупового спілкування, зазвичай у процесі діяльності.

Варто визнати, що будь-які економічні моделі та процеси, зрештою, реалізуються реальними людьми з індивідуальною системою ціннісних орієнтацій, переконань та настанов, економічна соціалізація яких носить значною мірою спонтанний та ймовірнісний характер на шляху їхнього індивідуального розвитку. На думку Н. Дембицької, весь процес присвоєння та відтворення соціального досвіду і тим самим становлення людини як соціального суб'єкта (у тому числі у сфері розподілу, обміну, споживання та виробництва матеріальних благ) починає розглядатися як принципово незавершений, як прояв відкритості та потенційності кожного [1].

До основних представників етнопсихологічного підходу належать такі психологи, як Е. Девіс [11], Дж. Ягода [13] та ін. Економічна соціалізація розглядається тут через засвоєння знань, умінь, навичок, що забезпечують участь людини в різних економічних діяльностях, де вона проявляється як носій певних соціальних ролей: підприємця, продавця, покупця та ін. Економічна соціалізація є частиною етнічної, але нерідко виходить за її межі. Останнє відбувається тоді, коли індивіду потрібно освоїти економічні норми не лише свого етносу, а й інших взаємодіючих із нею етносів, щоб ефективно здійснювати з нею співробітництво, партнерство, брати участь у спільних підприємствах і заходах.

Як обмеження у цьому підході можна відзначити, по-перше, розгляд лише одного боку соціалізації через аналіз інтеріоризації знань, навичок та норм економічної поведінки, зумовлених етнічним середовищем, а по-друге, у будь-якому суспільстві, як правило, одночасно існує відразу безліч етнічних груп, отже, реальна людина зазвичай засвоює та відтворює цінності, ролі та норми поведінки у сфері економічних відносин суспільства у цілому, а не лише в рамках свого етносу.

Економіко-психологічний підхід переважно представлений у роботах наукових співробітників Лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка. НАПН України, які визначають економічний критерій соціалізації як певний «кут зору», еко-

номічним змістом якого є максимум корисності. Економічна соціалізація у загальному вигляді розглядається ними як процес становлення та розвитку економічної свідомості. Із позиції цього підходу економічна соціалізація є системним процесом, у якому психолого-економічний результат попереднього циклу визначає засоби і результат наступного циклу. Соціальні умови, викликані трансформацією суспільства: соціальна нестабільність і радикалізм реформ, ринкова економіка, конфлікт цінностей, інформатизація суспільства, впливають на процес соціалізації особистості, що призводить до інверсії процесу соціалізації, зниження статусу соціальної належності, кризової ідентичності. Нова стратегія економічної соціалізації спрямована на формування психологічної готовності до економічної діяльності, що проявляється в економічній соціалізації особистості та соціально-економічному статусі особистості.

Цікаво зауважити, що вітчизняні дослідники розглядають у структурі особистості економічний статус, вважаючи його одним з основних структурних елементів, що дають людині змогу адаптуватися в навколишньому світі економіки. Вибір як економічний критерій соціалізації у цьому підході деякого «кута зору», економічним змістом якого є максимум корисності, на нашу думку, узгоджується з моделлю економічної людини, розробленою у працях відомих економістів: Д. Кейнса, Б. Маршалла, А. Сміта (теорія раціональної економічної людини) [1; 4], діяльність якої завжди спрямована на отримання вигоди. Проте вибраний максимум корисності як критерій соціалізованості в моделі раціональної економічної людини водночас підтверджує необхідність виходу за рамки формально-аксіоматичних моделей, слабо пов'язаних із реальною поведінкою, яку ці моделі покликані описувати. На думку В. Москаленко, економічні науки вже вступають в епоху перегляду сформованих методів і доктрин, починаючи з основи основ – моделі homo economicus, раціональної економічної людини [4]. Авторка зазначає, що зміцненню економічної психології сприяли відкриття і в галузі соціобіологічного знання, що дали змогу психологам більш активно включитися у вивчення не лише раціональної, «корисної» економічної (егоїстичної поведінки «економічної людини» А. Сміта), а й альтруїстичної («нераціональної») поведінки.

Отже, короткий огляд напрямів вивчення економічної соціалізації, що формуються, підтверджує складність цього феномену і можливість його вивчення з різних наукових позицій. Звернемося до досліджень деяких конкретних питань, які здаються нам значущими та цікавими. У дослідженні З. Скринник, присвяченому аналізу багатства та бідності в сучасній Україні, було

продемонстровано, що більша частина «забезпечених» із тих, які брали участь у дослідженні, виховувалась у заможних сім'ях (80%), при цьому забезпечені переконані, що їхні діти також житимуть у достатку (70%). Порівняно із забезпеченими у бідних істотно нижчим є освітній рівень, і батьки малозабезпечених також мали нижчий рівень освіти, ніж батьки забезпечених респондентів. З іншого боку, бідні песимістично оцінюють економічне майбутнє своїх дітей. Авторка припускає, що бідність, як і забезпеченість, певною мірою відтворюється [6].

У дослідженні В. Москаленко показано, що студенти, які навчаються типовим економічним спеціальностям, знижують оцінку рівня свого матеріального добробуту та міру задоволення споживчих інтересів. Водночас посилюється психологічна готовність шукати високооплачувану роботу, змінюється уявлення про багатство (наявність прибуткової справи та можливість подорожувати), про прибуткові види діяльності (торгівля), про напрями вкладення грошових коштів (придбання дорогого одягу, машини, дорогої квартири, заміського будинку із земельною ділянкою тощо) [4].

Отже, економічна освіта принципово не змінює напрям активності особистості, що отримує економічну освіту (прагнення до «статусних» атрибутів), зумовлюючи не так зміст, як форми (складність, структурованість) економічної свідомості студентів-економістів, що розвивається. Іншими словами, економічна освіта є лише частиною економічної соціалізації особистості, і майбутні професіонали в галузі економіки мають переваги, але далеко не завжди можуть їх використовувати.

Перейдемо до аналізу особливостей економічної соціалізації у сучасних умовах. Як говорилося вище, важливою характеристикою сучасного суспільства є його *транзитивність*. Це відносно нове та далеко не однозначне для гуманітарного знання поняття відображає високий динамізм сучасного життя, множинність та невизначеність будь-якої конкретної соціальної ситуації.

Психологічний зміст поняття «транзитивність» убирає як соціальні трансформації, так і мінливість соціальних уявлень і цінностей, невизначеність норм та настанов. При цьому невизначеність багато в чому ґрунтується на мінливості, оскільки пов'язана з багатоаспектністю змін, що мають вияловий характер. *Соціальна транзитивність* характеризується не лише множинністю, тобто одночасним існуванням кількох варіантів соціального світу в одному тимчасовому і просторовому континуумі, а й постійною зміною цих варіантів у непередбачуваному напрямі і з невизначеним змістом. Отже, можна говорити про транзитивність як множинність, мінливість та невизначеність макро- та мікросоціальних просторів.

Нова ситуація транзитивності характерна для всіх поколінь, хоча, звісно, найбільш значущою стає для молоді та підлітків. При цьому молодими людьми, дітьми транзитивність усвідомлюється як природна ситуація, у якій відбувається процес їх дорослішання та входження до навколишнього світу. Розпад зв'язку часів проявляється не лише в порушеній цілісності життя окремої людини, а й, що не менш важливо, цілісності суспільства, у якому змінилися цінності та стереотипи, змінилися навіть етнічні та географічні образи рідних місць. Емоційна нестабільність зрілого покоління настільки глибока, що заражає і молодих, особливо тих, хто з різних причин важко адаптується до ситуації постійної невизначеності.

Нині вплив транзитивності істотно зростає, торкаючись усіх сфер повсякденного життя. Не менше зростає і роль інформаційного простору, при цьому інформація стає одним із найважливіших чинників, що впливають на економічну соціалізацію та становлення економічної ідентичності. Інформація впливає як на траєкторію соціалізації, так і на зразки поведінки, зразки ідентифікації для великої групи людей. Те, що трансльовані ЗМІ зразки постійно змінюються відповідно до мінливості та множинності соціальних контекстів суспільства, допомагає людям, особливо дітям та підліткам, упоратися з невизначеністю. Актуальна інформація дає змогу людям зберегти себе, свою індивідуальність і цілісність у постійно мінливих обставинах повсякденного життя [16].

Трансформації процесу економічної соціалізації, розведення процесу та результату (соціалізованості) призводять до зміни співвідношення персональної та соціальної ідентичності. Це пов'язано, передусім, із тим, що в транзитивному суспільстві баланс ідентичностей є нестійкою характеристикою, що постійно зміщується то в один, то в інший бік. Інтернет-спілкування та мережеві спільноти також стимулюють створення нових співвідношень між персональною та соціальною ідентичностями, які пов'язані вже не лише з реальними, а й із віртуальними групами.

Зв'язок між мережевим та транзитивним просторами з'являється, передусім, у невизначеності та множинності контекстів, груп, мов, варіантів ідентичності. Невизначеність цих просторів тісно пов'язана з мінливістю. Постійно змінюються критерії, за якими люди оцінюють себе і презентують іншим. Тут і лайки, і перепости (у мережі), і соціальний статус чи кількість цитувань (h-індекс). При цьому кількість груп соціалізації є важливим показником і в реальному транзитивному суспільстві, і в мережевому, віртуальному просторі.

Ситуація транзитивності пов'язана з кількома причинами: кризовим станом у сучасному світі,

що виявився на межі зміни століть, зміною часу та простору організації товариств, появою нового технологічного та інформаційного простору та характеризується такою феноменологією:

- кардинальними соціальними трансформаціями;
- глобалізацією, що веде до розширення простору, у тому числі й простору міжособистісних контактів;
- посиленням соціальної невизначеності, пов'язаної, передусім, із постійними трансформаціями цінностей, норм, еталонів у сучасному світі, що змінюється;
- збільшенням тривалості тимчасового періоду процесу соціалізації, активізацією ресоціалізації та соціалізації;
- розширенням інформаційного простору, що частково замінює прямі міжпоколінні зв'язки, та посиленням його ролі.

Глобалізація є для психології однією з найважливіших характеристик, оскільки її наслідком стає взаємодія між людьми різних культур, що призводить до більш жорсткої необхідності формування у людей толерантності до мультикультурного оточення. Плинність і мінливість цінностей та норм багато в чому є причинами наростання тривожності і напруженості людей, яким стає складніше адаптуватися до економічних правил суспільства, що постійно змінюються. Наслідком цього стає і той факт, що процес економічної соціалізації охоплює весь життєвий шлях, тому нині йдеться про принципову безперервність процесу економічної соціалізації [7].

У контексті ідеї про безперервність процесу економічної соціалізації виник термін «ресоціалізація». При цьому сучасна багатомірна культура передбачає «рідку» соціалізацію, у якій можливий багатоаспектний та неспрямований вплив, а результат може бути відстроченим, латентним.

Змінюються форми соціальної взаємодії. Вони стають значно складнішими, опосередкованими та різноманітними. Можна сказати, що світ, до якого входять нині нові покоління, став багато в чому невизначенішим і багатозначнішим. Швидкість змін життя знецінює більшість соціального досвіду людини надзвичайно швидко. Змінюється ціннісна структура цього досвіду. Інформація сама собою перестає мати вирішальне значення. Велику цінність починають набувати способи її отримання, готовність до змін, динаміка ситуацій високої міри невизначеності. У разі транзитивного суспільства процес економічної соціалізації набуває принципової суперечливості. З одного боку, економічна соціалізація – трансляція соціального досвіду, що закріпився, з іншого – у сучасній ситуації досвід поколінь фіксується зовсім по-новому.

Очевидно, що у реальній економічній соціалі-

зації особистості є два аспекти – засвоєння та відтворення, які тісно пов'язані один з одним. Однак якщо можна говорити про більш менш розроблені механізми засвоєння когнітивних складників досвіду особистості та особливості індивідуальної діяльності, то очевидна неопрацьованість їх взаємодії. Іншими словами, залишається відкритим питання про основу цілісності вчинків суб'єкта, про зв'язок регуляторів дій та самих цих дій людини. Для сучасної ситуації питання діяльнісного складника економічної соціалізації виявляється дуже актуальним. За останні два десятиліття виникла велика кількість патернів соціальних дій, які суперечать багатьом цінностям, представленим у суспільстві, які погано відрефлексовані в масовій свідомості, але які активно реалізуються підростаючим поколінням. Ще одне питання, яке потребує усвідомлення, – формування та функціонування індивідуальної нормативно-ціннісної системи особистості в умовах відсутності єдиної «правильної» системи цінностей. Розвиток парадигми індивідуального шляху розвитку [5] передбачає взаємодію індивідуального неповторного руху людини життєвим шляхом із певними соціокультурними та історичними умовами розвитку. Зміст економічних норм і цінностей робить проблему множинності ціннісних регуляторів, одночасно як і у суспільстві, особливо актуальною і цікавою.

У нових умовах функціонування людини і соціальних груп існуючі теоретичні та прикладні рішення проблеми економічної соціалізації виявляються в недостатній їх ефективності. З одного боку, ефективною тактикою соціалізації може бути вироблення готовності особи до пере-

ходу в нові соціальні умови [1], а з іншого боку, необхідним є підвищення значення операційного регулювання у процесі економічної соціалізації особистості порівняно із цільовим та смисловим (ціннісним) регулюванням [5].

Висновки. Сучасна ситуація може розглядатися як принципово нова для всіх поколінь, при цьому основною її характеристикою є транзитивність, тобто мінливість, невизначеність та множинність соціальних контекстів.

Можна сказати, що процес економічної соціалізації у транзитивному суспільстві вимагає розгорнутого та всебічного вивчення. У сучасній ситуації у зв'язку з виникненням нового типу соціально-економічних відносин саме економічна соціалізація більшою мірою відображає все різноманіття та суперечливість конструювання особистістю своїх відносин із соціумом.

Іншими словами, дослідження економічної соціалізації не лише має очевидне прикладне значення, а й вагомий фундаментальний потенціал. Важливим стає завдання наукового пошуку відповідного змісту та чинників економічної соціалізації, які можуть суттєво змінюватися під час переходу від одного стану суспільства до іншого та визначатися соціально-економічною структурою суспільства.

Перспективою подальшого дослідження є розроблення програми емпіричного дослідження особливостей економічної соціалізації особистості в умовах транзитивного суспільства, що дасть змогу проаналізувати процес конструювання особистістю своїх відносин із соціумом, оптимізувати цей процес, підвищити міру її активності та саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дембицька Н.М. Психологія економічної соціалізації школярів : монографія. Київ : Вид. Позднішев, 2020. 385 с.
2. Коваленко В.А. Соціалізація особистості в умовах сучасних викликів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. № 7(338). С. 3–15.
3. Лавренко О.В. Економіко-моральне самовизначення студентської молоді на етапі професіоналізації. *Соціально-психологічні аспекти професійної діяльності фахівця соціокультурної сфери* : монографія / Л.Є. Просандєєва та ін. Київ : КНУКІМ, 2020. С. 130–150.
4. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
5. Москаленко В., Шайгородський. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Центр соціальних комунікацій, 2012. 348 с.
6. Никоненко О.В. Психологічні особливості монетарної соціалізації студентської молоді : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05. Київ, 2019. 152 с.
7. Новосядла О.М. Психологічні особливості економічної соціалізації школярів із малозабезпечених сімей : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05. Київ, 2021. 150 с.
8. Швалб Ю.М. Економічна культура як проблема образу життя. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. VII. Вип. 36. С. 457–471.
9. Шкребець М. Вплив грошової культури на рівень консолідації українського суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2010. № 889. С. 133–137.
10. Danziger K. Children's earliest conception of economic relationships. *J. Of Soc. Psychol.* 47. 1968. P. 231–240.

11. Davies E. Student attitudes to student debt. *Journal of Economic Psychology*. Vol. 160, 2011. P. 663.
12. Furnham A. Children's understanding of the economic world. *Australian J. of Education*. 30. № 3. 2019. P. 219–240.
13. Jahoda G. The development of thinking about economic institutions: The bank. *Cahiers de Psychologie Cognitive*. 2020. № 1. P. 55–78.
14. Marshall B. Relations between parent money education practices and children's knowledge and use of money. *Child Devel.* 2019. № 31. P. 253–284.
15. Stacey B.G. Economic socialization in the preadult years. *British Journal of Social Psychology*. 1982. № 21(2). P. 159–173.
16. Van Dellen M.R., Hoyle R.H. Possible selves as behavioral standards in self-regulation. *Self and Identity*. 2008. Vol. 7(3). P. 295–304. doi:10.1080/15298860701641108.

REFERENCES

1. Dembytska N.M. (2020) Psyholohiia ekonomichnoi sotsializatsii shkoliariv: Monohrafiia. Kyiv: Vydavets Pozdnyshch. 385 s. [in Ukrainian].
2. Kovalenko V.A. (2020) Sotsializatsiia osobystosti v umovakh suchasnykh vyklykiv. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. № 7 (338). S. 3–15. [in Ukrainian].
3. Lavrenko O.V. (2020) Ekonomiko-moralne samovyznachennia studentskoi molodi na etapi profesionalizatsii. Sotsialno-psykholohichni aspekty profesiinoi diialnosti fakhivtsia sotsiokulturnoi sfery: monohrafiia. L.Ye. Prosandieieva. V.O. Moliako, O.V. Kostiuchenko ta in. Kyiv: KNUKIM. S. 130–150. [in Ukrainian].
4. Moskalenko V.V. (2013) Sotsializatsiia osobystosti : Monohrafiia. Kyiv. Feniks, 540s. [in Ukrainian].
5. Moskalenko V., Shaihorodskiy Yu. (2012) Ekonomichna kultura osobystosti: sotsialno-psykholohichni aspekt: monohrafiia. K.: Vyd-vo «Tsentri sotsialnykh komunikatsii». 348 s. [in Ukrainian].
6. Nykonenko O.V. (2019) Psykholohichni osoblyvosti monetarnoi sotsializatsii studentskoi molodi: dys. ... kand. psyk. nauk : 19.00.05. Kyiv, 2019. 152 s. [in Ukrainian].
7. Novosiadla O.M. (2021) Psykholohichni osoblyvosti ekonomichnoi sotsializatsii shkoliariv z malozabezpechenykh simei : dys. ... kand. psyk. nauk : 19.00.05. Kyiv. 150 s. [in Ukrainian].
8. Shvalb Yu.M. (2014) Ekonomichna kultura yak problema obrazu zhyttia. Aktualni problemy psykholohii: Zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Zhytomyr: «Vyd-vo ZhDU im. I. Franka». T. VII. Ekolohichna psykholohiia. Vyp. 36. S. 457–471. [in Ukrainian].
9. Shkrebets M. (2010) Vplyv hroshovoi kultury na riven konsolidatsii ukrainskoho suspilstva. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. № 889. S. 133–137. [in Ukrainian].
10. Danziger K. (1968) Childrens earliest conception of economic relationships. *J. Of Soc. Psychol.* 47. P. 231–240.
11. Davies E. Student attitudes to student debt. *Journal of Economic Psychology*. Vol. 160, 2011. P. 663.
12. Furnham A. (2019) Childrens understanding of the economic world. *Australian J. of Education*. 30. N 3. P. 219–240.
13. Jahoda G. (2020) The development of thinking about economic institutions: The bank. *Cahiers de Psychologie Cognitive*. 1. P. 55–78.
14. Marshall V. (2019) Relations between parent money education practices and childrens knowledge and use of money. *Child Devel.* 31. P. 253–284.
15. Stacey B.G. (1982). Economic socialization in the preadult years. *British Journal of Social Psychology*. 21(2), 159–173.
16. Van Dellen M.R., Hoyle R.H. (2008). Possible selves as behavioral standards in self-regulation. *Self and Identity*. Vol. 7(3). P. 295–304. doi:10.1080/15298860701641108

УДК 159.923+159.942+ 159.944
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-4>

ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДЕВЕЛОПЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Мамедов О. О.

аспірант

Академія праці, соціальних відносин і туризму

вул. Кільцева дорога, 3А, Київ, Україна

orcid.org/0009-0006-2332-1765

mamedovoleksand@gmail.com

Ключові слова: *бізнес, досягнення, організація, особистість, мотивація, персонал, професійна діяльність, емоції, емоційний інтелект.*

Статтю присвячено вивченню професійних компетентностей персоналу девелоперських організацій. Досліджено професійну діяльність 175 осіб у період 2023–2024 рр. Методики дослідження: «Визначення діяльничної ефективності організації», «Діагностика емоційного інтелекту», «Діагностика мотивації досягнень». Виокремлено три групи чинників впливу на ефективність діяльності організації у групі керівників (ГК) та фахівців (ГФ): розвиваючі – «продуктивні», що підвищують ефективність, у яких тип управління та відносини зрілі, демократичні; провокуючі – «утримуючі», що розбалансовують ефективність та в яких тип управління й відносини нерациональний, конфліктний; застрягаючі – «непродуктивні», що знижують ефективність та у яких тип управління та відносини незрілі, авторитарно руйнуючі. У групі керівників встановлено зв'язок між показниками шкал «емоційна обізнаність» і «розпізнавання емоцій інших людей», що свідчить про якість і точність розпізнавання емоцій інших осіб. Також виявлено зв'язок шкал «самотивація» та «управління власними емоціями», що свідчить про знижену здатність управляти своїми емоціями та зниження самотивації. У групі фахівців виявлено зв'язок між шкалами «емоційна обізнаність» і «розпізнавання емоцій інших людей», що свідчило про знижену здатність виявляти та розпізнавати емоції інших людей. Також виявлений зв'язок між «емоційною обізнаністю» і «емпатією» свідчив про вплив низької емоційної обізнаності на зниження якісної емпатії з іншими людьми та низьку самотивацію ($p < 0,05$). ГК мала високий рівень стриманості в прояві емоцій, а респонденти ГФ краще розуміли та розпізнавали емоції інших людей, могли підтримувати власний емоційний стан за рахунок демонстрації своїх почуттів ($p < 0,05$). Встановлено, що емоційний інтелект є головним складником у досягненні успішної самореалізації досліджених ГК та ГФ, коли персонал розуміє свої емоції і застосовує їх конструктивним способом, що покращує його ерудованість та інтелектуальні здібності, допомагає особистісному розвитку, продуктивній взаємодії в організації та з бізнес-партнерами, клієнтами.

PROFESSIONAL COMPETENCES OF STAFF DEVELOPMENT ORGANIZATIONS

Mamedov O. O.

Postgraduate Student

Academy of Labor, Social Relations and Tourism

Ring Road str., 3A, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0006-2332-1765

mamedovoleksand@gmail.com

Key words: *business, achievement, organization, personality, motivation, personnel, professional activity, emotions, emotional intelligence.*

The article is devoted to the study of professional competencies of the staff of development organizations. The professional activity of 175 people in the period 2023–2024 was studied. The professional activity of 175 people in the period 2023–2024 was studied. Research methods: «Determining the operational efficiency of the organization», «Diagnostics of emotional intelligence», «Diagnostics of achievement motivation». There are three groups of factors that affect the effectiveness of the organization's activities in the group of managers (GC) and specialists (GF): developing «productive» factors that increase efficiency, in which the type of management and relations is mature, democratic; provoking – «withholding» that unbalance efficiency and in which the type of management and relations are irrational, conflicting; stuck «unproductive» that reduce efficiency and in which the type of management and relations are not mature, authoritarian-destructive. In the group of managers, a relationship was established between the indicators of the «emotional awareness» and «recognition of other people's emotions» scales, which indicates the quality and accuracy of recognizing other people's emotions. In the group of managers, a relationship was established between the indicators of the «emotional awareness» and «recognition of other people's emotions» scales, which indicates the quality and accuracy of recognizing other people's emotions. The relationship between the scales «self-motivation» and «management of one's own emotions» was also revealed, which indicates a reduced ability to manage one's emotions and a decrease in self-motivation. In the group of specialists, a connection was found between the scales «emotional awareness» and «recognition of other people's emotions», which indicated a reduced ability to detect and recognize other people's emotions. Also, the revealed relationship between «emotional awareness» and «empathy» indicated the influence of low emotional awareness on the reduction of qualitative empathy towards other people and low self-motivation ($p < 0.05$). GC had a high level of restraint in the expression of emotions, while GF respondents better understood and recognized other people's emotions, could maintain their own emotional state by demonstrating their feelings ($p < 0.05$). It was established that emotional intelligence is the main component in achieving successful self-realization of the researched GC and GF, when personnel understand their emotions and apply them in a constructive way, which improves their erudition and intellectual abilities, helps personal development, productive interaction in the organization and with business partners, customers.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні, економіка якої постійно руйнується, набуває значимості діяльність у сфері вдосконалення або розвитку нерухомості (development) як особливого виду бізнес-діяльності. Ця діяльність пов'язана з управлінням будівельними проектами й являє собою галузь менеджменту з усіма властивими йому функціями, зокрема включає наявність особливих професійних компетентностей та особистісних якостей персоналу девелоперських організацій.

Військова агресія в Україні призвела до економічних утрат, моральних й психологічних страждань. Вплив військових дій та пов'язаних із ними стресів є чинниками, що викликають негативні емоції, які відображаються на всіх верстах населення, зокрема на підприємцях у сфері управління будівельними проектами. Успіх у цій соціально-економічній сфері залежить від уміння розуміти емоційні хвилювання, здатності керувати емоційним станом та вміло використовувати

повний емоційний спектр для вирішення проблем і конфліктів в організації. Тому, відповідаючи на виклики сьогодення, актуальним питанням психології є вирішення проблеми професійних компетентностей персоналу девелоперських організацій.

Спеціальних праць, присвячених вивченню діяльній ефективності організації, емоційного інтелекту та мотивації досягнень у персоналу девелоперських організацій, налічуються одиниці, й загалом ця проблема є мало вивченою.

Загалом під організаційною зрілістю (зрілість організаційного розвитку) розуміється стан розвитку організації (організаційного розвитку), якому притаманні такі характеристики: персонал чітко знає цілі організації та бере участь у їх визначенні; персонал вносить нові ідеї та пропозиції в удосконалення організаційних процесів, може проявляти свої здібності та ентузіазм. Однак для цього в організації мають бути створені сприятливі умови праці, переважати демократичний стиль управління, бути налагодженим ефективне ділове спілкування, спостерігатися чітке виконання функцій, розроблена прозора система оцінювання результатів виконання функцій працівниками та ін. [1; 2]. У науковій думці під «проблемністю в організаційному розвитку» розуміється такий стан розвитку організації, якому притаманні такі характеристики: відсутність чіткості у визначенні цілей діяльності організації, коли велика чисельність цілей не відома персоналу; співробітники не беруть участь у схваленні рішень стосовно визначення цілей; персонал нечасто ототожнює себе з прийнятими рішеннями, скоріше сприймає ці рішення не як «свої», а як спрямовані проти нього; працівникам важко та майже безперспективно висувати і «пробувати» нові ідеї та пропозиції з удосконалення організаційних процесів; більшість працівників не спроможні показати, на що вони здатні; працівники не проявляють ентузіазму в роботі та ін. Усе це є результатом, зокрема, того, що в організації: не створено сприятливі умови для роботи; переважає авторитарний стиль управління; доступ до інформації визначається статусом працівника, а не його функціями; спостерігається неефективне виконання функцій; оцінка роботи частіше за все відбувається на основі емоцій або поверхових спостережень та ін. [1; 2].

Другим важливим складником ефективності діяльності організації є те, як персонал розуміє власний емоційний стан та вміє розпізнавати емоції інших людей. Під час аналізу емоційного інтелекту методологічною основою стали наукові дослідження Emotional Intelligence Д. Големана, який уважав, що «успіх у житті залежить не стільки від логічного інтелекту, скільки від здат-

ністю управляти власними емоціями» [3]. Тому у дослідженні емоційний інтелект розглядався як «важлива умова та компонент професійної діяльності, здібність розуміти взаємини, здатність керувати емоційною сферою». За твердженням Д. Масра [4–8], емоційний інтелект необхідно оцінювати за чотирма здібностями: сприймати та відчувати емоції; спрямовувати власні емоції на допомогу розуму; розуміти, як та чи інша емоція виражається; розуміти механізм та вміти передавати емоції. Ураховуючі вищезазначене, можна стверджувати, що емоційний інтелект – це здатність особистості розпізнавати та розуміти чужі та власні емоції і почуття, контролювати їх у своїх судженнях та діях. Операційним інструментом емоційного інтелекту є такі здібності: інтуїція, комунікабельність, стійкість у стресових ситуаціях, що забезпечує контроль над власними емоціями. Зазначимо, що емоційний інтелект забезпечує: а) розпізнавання своїх та чужих емоцій; б) керування своїми емоціями; в) використання емоцій у формуванні мотивації та вирішенні завдань. Таким чином, можна стверджувати, що емоційному інтелекту властива загальна здатність розуміти і трактувати внутрішні та зовнішні взаємини людини, що відображається в емоціях, у здатності керувати всією емоційною ланкою під час прийняття рішень.

Наступним важливим складником ефективності діяльності організації є розуміння мотивації у досягненнях персоналу. Згідно з теорією Х. Хекхаузена, мотивація досягнення може розумітися як спроба збільшити або зберегти максимально високі здібності людини до видів діяльності, до яких можуть бути застосовані критерії успішності і де виконання подібної діяльності може призвести до успіху або невдачі. Відомо, що між вираженістю прагнення до успіху й уникнення невдачі може бути позитивна кореляція: яскраво виражене прагнення до успіху цілком може поєднуватися з не менш сильним страхом невдачі, особливо якщо воно пов'язане для суб'єкта з якими-небудь тяжкими наслідками [9].

Мета статті – дослідити професійні компетентності персоналу девелоперських організацій.

Завдання – виявити особливості діяльній ефективності організації, емоційного інтелекту та мотивації досягнень у персоналу девелоперських організацій.

Результати дослідження. Із дотриманням принципів біоетики та деонтології протягом 2023–2024 рр. за умови інформаційної згоди проведено комплексне обстеження 250 осіб персоналу девелоперських організацій. Дослідження проведено з дотриманням принципів етики Американської психологічної асоціації [10], «Кодексу етики», протокол № 10 від 14.07.2016 [11], «Поло-

ження про академічну доброчесність Академії праці, соціальних відносин і туризму», протокол № 7 від 12.04.2018 [12]. Після первинної обробки даних у дослідження включено 175 осіб, серед яких проведено порівняльний аналіз результатів дослідження та які розподілилися так: група керівників (ГК, N=50) та група фахівців (ГФ, N=125). Дослідження виконувалося за допомогою методик: «Визначення діяльнійності ефективності організації» В. Зігерта, Л. Ланга [1; 2], «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла [13; 14], «Діагностика мотивації досягнень» А. Мехрабіана [15]. Аналіз, обробка і підрахунок процентних характеристик і коефіцієнтів кореляції здійснювалися за допомогою програми SPSS 10.0.5 for Windows [16; 17].

У результаті дослідження, згідно з рекомендаціями методики щодо об'єднання даних [1; 2], виділено такі рівні розвитку організації (організаційного розвитку): а) «конструктивний» – рівень організаційного розвитку, за якого спостерігається високий рівень показника організаційної зрілості (15–21 бал) та низький рівень показника проблемності в організаційному розвитку (1–9); б) «кризовий» – це рівень організаційного розвитку характеризується низьким значенням показника «організаційна зрілість» (1–7) та високим значенням показника «проблемність в організаційному розвитку» (15–21); в) «проблемний» – рівень організаційного розвитку, коли спостерігається середній або низький рівень показника «організаційна зрілість» (8–14 балів) та середній рівень показника «проблемність в організаційному розвитку» (10–14 балів). Розподіл респондентів за оцінюванням рівнів розвитку організації представлено в табл. 1.

Із даних табл. 1 видно, що у цілому серед персоналу обох груп організаційну зрілість виявлено на конструктивному рівні у ГК – 68,0%, ГФ – 50,0%, проблемному – у ГК – 20,0%, ГФ – 30,0%, кризовому – у ГК – 12,0%, ГФ – 20,0% досліджених ($p < 0,05$). Своєю чергою, проблемність організаційного розвитку виявлено на конструктивному рівні у ГК – 13,0%, ГФ – 60,0%, проблемному – у ГК – 22,0%, ГФ – 18,0%, кризовому – у ГК – 65,0%, ГФ – 22,0% досліджених ($p < 0,05$).

За результатами досліджень персонал організації був систематизований за типами впливу на діяльнійну ефективність організації: І тип – організаційна зрілість, за якої виявлено персонал з емоційними, когнітивними та поведінковими реакціями, які розвивають діяльнійність організації (порушення відсутні); ІІ тип – проблемність організаційного розвитку, коли виявлено персонал з емоційними, когнітивними та поведінковими реакціями, які стримують розвиток діяльнійності організації (є порушення). Результати розподілу за судженням (гіпотетичними ситуаціями) під час визначення діяльнійності ефективності організації відображено на рис. 1.

Із даних рис. 1 видно, що у цілому серед персоналу обох груп виявлено різні показники щодо оцінювання впливу на діяльнійну ефективність організації як за її рівнем, так і у відсотковому вираженні за судженнями (гіпотетичними ситуаціями). Так, 70,0% персоналу ГК оцінювали гіпотетичні ситуації на рівні організаційної зрілості; своєю чергою, у ГФ цей показник становив 44,8% ($p < 0,05$). Наявність проблемності організаційного розвитку зазначили 30,0% персоналу ГК, у ГФ цей показник становив 55,2% ($p < 0,05$). Даний розподіл рівня оцінювання діяльнійності ефективності організації персоналом не є несподіваним, адже підкреслює загальність виникаючих значущих проблем та різницю поглядів між керівниками та фахівцями ($p < 0,05$).

За результатами цього етапу досліджень були виявлені чинники впливу на ефективність діяльнійності організації, які класифіковано так:

1. Розвиваючі – «продуктивні», що притаманні підходу до вирішення проблем в організації та підвищують її діяльнійну ефективність. Тип управління та відносини у колективі за них охарактеризовані як зрілі, демократичні.

2. Провокуючі – «утримуючі», що сприяють виникненню проблем, розбалансуванню діяльнійності ефективності організації. Тип управління та відносини у колективі за них – нераціональний, конфліктний.

3. Застрягаючі – «непродуктивні», які призводять до істотного зниження діяльнійності ефектив-

Таблиця 1

Розподіл респондентів за оцінюванням рівня розвитку організації

Рівень організаційного розвитку	Організаційна зрілість у балах: високий 15–21, середній 8–14, низький 1–7; %				Проблемність організаційного розвитку у балах: низький 1–9, середній 10–14, високий 15–21; %			
	ГК		ГФ		ГК		ГФ	
	Бал	%	Бал	%	Бал	%	Бал	%
Конструктивний	19	68,0	15	50,0	3	13,0	8	60,0
Проблемний	13	20,0	9	30,0	10	22,0	14	18,0
Кризовий	6	12,0	3	20,0	16	65,0	20	22,0

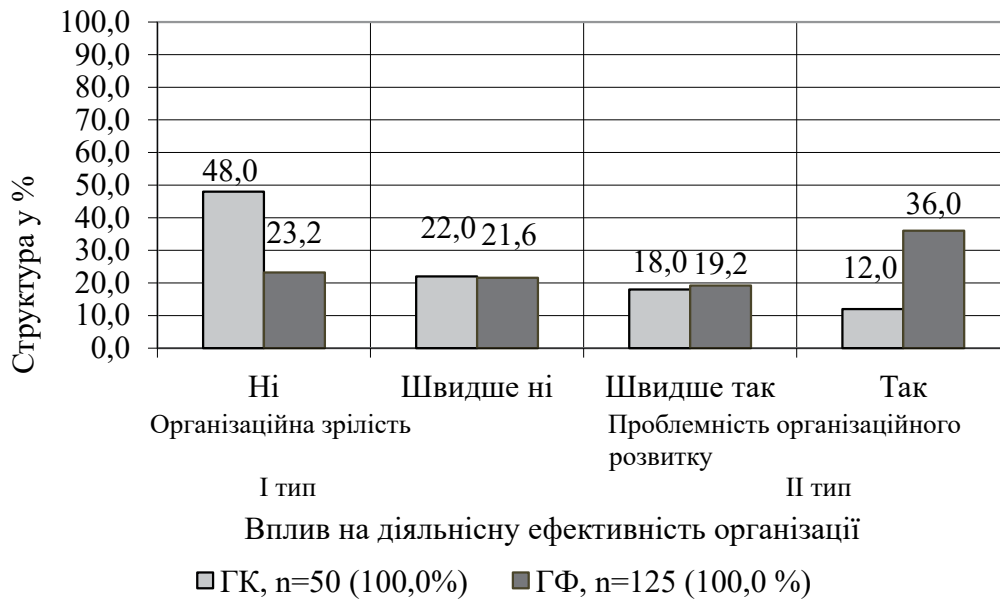

Рис. 1. Розподіл респондентів за судженнями (гіпотетичними, ситуаціями) під час визначення діяльнісної ефективності організації (методика В. Зігерта, Л. Ланга)

Таблиця 2

Результати дослідження рівня емоційного інтелекту у персоналу девелоперських організацій за методикою «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла

Шкали	Рівень у ГК, n=25 (100,0%)					
	Високий		Середній		Низький	
	N	%	N	%	N	%
Емоційна обізнаність	25	50,0	16	32,0	9	18,0
Управління емоціями	24	48,0	18	36,0	8	16,0
Самомотивація	27	54,0	16	32,0	7	14,0
Емпатія	16	32,0	23	46,0	11	22,0
Розпізнання емоцій інших	27	54,0	15	30,0	8	16,0
Шкали	Рівень у ГФ, n=125 (100,0%)					
Емоційна обізнаність	46	36,8	50	40,0	29	23,2
Управління емоціями	40	32,0	59	47,2	26	20,8
Самомотивація	42	33,6	58	46,4	25	20,0
Емпатія	50	40,0	48	38,4	27	21,6
Розпізнання емоцій інших людей	55	44,0	42	33,6	28	22,4

$\chi^2 - 26,1$; достовірність розбіжностей міжгрупових показників $p < 0,05$

ності організації. Тип управління та відносини у колективі – не зрілі, авторитарно руйнуючі.

Проте «провокуючі» та «застрягаючі» чинники не розглядалися лише як негативні, а слугували маркерами напрямів корекційних впливів та у подальшому ставали «стимулюючими чинниками», тобто стимулами для подолання емоційних, когнітивних, поведінкових проблем у колективі. Також увесь комплекс психосоціального оцінювання базувався на пошуку руйнуючих та захисних варіантів взаємозв'язків у колективі організації.

Наступним стало вивчення рівня розвитку емоційної сфери особистості через діагностику емоційного інтелекту. Результати дослідження рівня емоційного інтелекту у персоналу девелоперських організацій за методикою «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла представлено в табл. 2.

Із даних табл. 2 видно, що у цілому у досліджених ГК за шкалою «Емоційна обізнаність» 50,0% респондентів мали високий рівень; 32,0% – середній; 18,0% – низький ($p < 0,05$). За шкалою «Управління емоціями» 48,0% респондентів добре керу-

вали власними емоціями, 36,0% – вдало керували своїми емоціями; 16,0% мали складності у керуванні емоціями ($p < 0,05$). За шкалою «Самотивація» високий рівень встановлено у 54,0% респондентів; 32,0% – середній; 14,0% – низький рівень ($p < 0,05$).

За шкалою «Емпатія» високий рівень виявлено у 32,0% респондентів; 46,0% – середній; 22,0% – низький ($p < 0,05$). За шкалою «Розпізнання емоцій інших людей» ця здібність на високому рівні виявлена у 54,0% осіб; на середньому рівні – у 30,0%, а 16,0% осіб важко взаємодіяли та мали складності в розпізнанні емоцій інших людей ($p < 0,05$).

У дослідженій групі ГФ за шкалою «Емоційна обізнаність» 36,8% респондентів мали високий рівень цього показника; 40,0% – середній; 23,2% – низький ($p < 0,05$). За шкалою «Управління емоціями» 32,0% респондентів добре керували власними емоціями, 47,2% вдало керувало своїми емоціями; 20,8% мали складності у керуванні емоціями ($p < 0,05$). За шкалою «Самотивація» високий рівень встановлено у 33,6% респондентів; у 46,4% – середній; у 20,0% – низький рівень ($p < 0,05$). За шкалою «Емпатія» високий рівень виявлено у 40,0% респондентів; у 38,4% – середній; у 21,6% – низький ($p < 0,05$). За шкалою «Розпізнання емоцій інших людей» це вміння на високому рівні виявлено у 44,0% респондентів; на середньому рівні – у 33,6%, а 22,4% важко взаємодіяли та мали складності в розпізнанні емоцій інших людей ($p < 0,05$). Розподіл персоналу за інтегральним показником емоційного інтелекту представлено на рис. 2.

Із даних рис. 2 видно, що у досліджених ГК інтегральний показник емоційного інтелекту як

високий виявлено у 52,0%, у ГФ – у 44,0% осіб, що свідчить про наявність умінь якісно розуміти власні почуття та емоції, відчувати відповідальність за свій емоційний стан. Такий персонал мав високий ступінь задоволеності життям, що проявлялася якісними комунікаціями. Середній рівень емоційного інтелекту встановлено у 34,0% персоналу ГК та у 36,9% ГФ, що вказує на потенціал його розвитку та перспективи зростання. Низький рівень емоційного інтелекту встановлено у 14,0% респондентів ГК та 20,0% персоналу ГФ. Цим особам необхідно працювати над удосконаленням власних можливостей та розвивати емоційний інтелект ($p < 0,05$).

Наступним етапом стало вивчення мотивації досягнень, а саме мотивів прагнення до успіху і засад уникнення невдач у персоналу. Розподіл показників мотивації досягнень у персоналу девелоперських організацій представлено в табл. 3.

Із даних табл. 3 видно, що у респондентів обох груп відповідей «Цілком погоджуюсь» не виявлено. Своєю чергою, у ГК «Погоджуюсь» відзначили у відповідях 26,9% чоловіків та 20,8% жінок, «Скоріше погоджуюся, ніж ні» – відповідно 19,2% та 20,8%, «Нейтрально» відповіли – 15,4% та 12,5%, «Скоріше погоджуюся, ніж ні» – 19,2% та 16,7%, «Не погоджуюсь» – 11,5% та 16,7%, «Цілком не погоджуюсь» – 7,7% та 12,5% ($p < 0,05$). У ГФ «Погоджуюсь» відзначили у відповідях 21,4% чоловіків та 21,8% жінок, «Скоріше погоджуюся, ніж ні» – відповідно 18,6% та 18,2%; відповідь «Нейтрально» надали відповідно 22,9% та 16,4%, «Скоріше погоджуюся, ніж ні» – 18,6% та 20,0%, «Не погоджуюсь» – 11,4% та 14,5%, «Цілком не погоджуюсь» – 7,1% та 9,1% ($p < 0,05$). Роз-

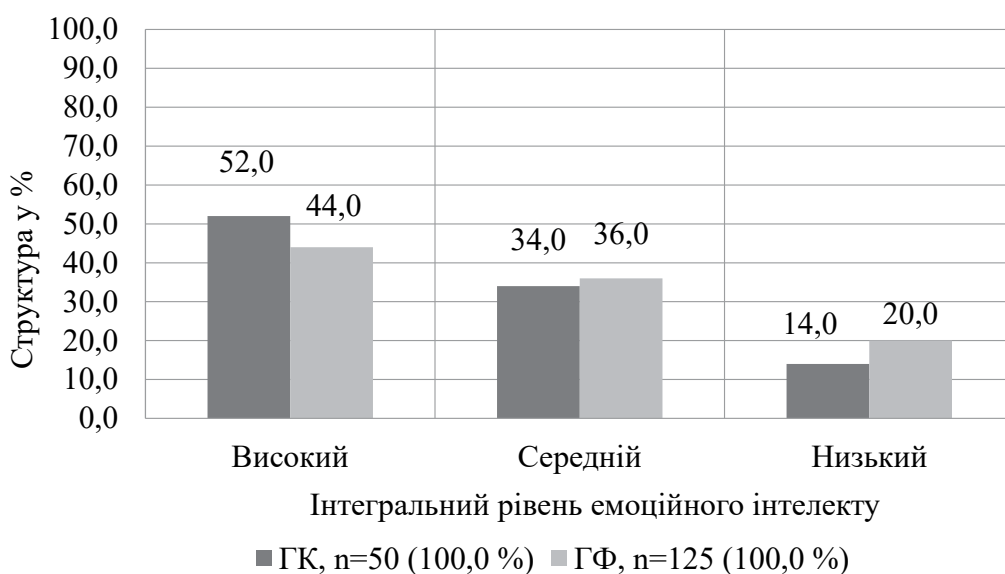

Рис. 2. Розподіл дослідженого персоналу девелоперських організацій за інтегральним показником емоційного інтелекту (методика Н. Холла)

Таблиця 3

**Розподіл показників мотивації досягнень у персоналі девелоперських організацій
(методика А. Мехрабіана)**

Твердження	Стать	Персонал девелоперських організацій, n=175					
		ГК, n=50 (100,0 %)			ГФ, n=125 (100,0 %)		
		N	%	±m	N	%	±m
Цілком погоджуюсь	Ч	–	–	–	–	–	–
	Ж	–	–	–	–	–	–
Погоджуюсь	Ч	7	26,9	4,4	15	21,4	4,1
	Ж	5	20,8	4,1	12	21,8	4,1
Швидше погоджуюсь, ніж ні погоджуюсь	Ч	5	19,2	3,9	13	18,6	3,9
	Ж	5	20,8	4,1	10	18,2	3,9
Нейтральна відповідь	Ч	4	15,4	3,6	16	22,9	4,2
	Ж	3	12,5	3,3	9	16,4	3,7
Скоріше погоджуюся, ніж ні погоджуюсь	Ч	5	19,2	3,9	13	18,6	3,9
	Ж	4	16,7	3,7	11	20,0	4,0
Не погоджуюсь	Ч	3	11,5	3,2	8	11,4	3,2
	Ж	4	16,7	3,7	8	14,5	3,5
Цілком не погоджуюсь	Ч	2	7,7	2,7	5	7,1	2,6
	Ж	3	12,5	3,3	5	9,1	2,9

$\chi^2 - 23,1$; достовірність розбіжностей міжгрупових показників дорівнює $p < 0,05$

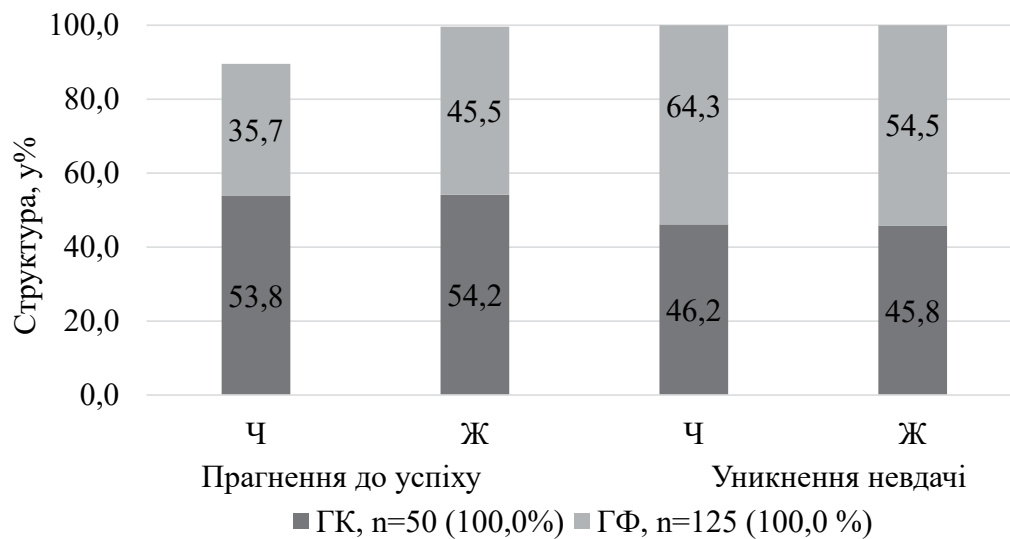

Рис. 3. Розподіл стійких мотивів особистості у дослідженого персоналу девелоперських організацій (методика А. Мехрабіана)

поділ стійких мотивів особистості у дослідженого персоналу девелоперських організацій (методика А. Мехрабіана) представлено на рис. 3.

Із даних рис. 3, видно, що у цілому у респондентів ГК прагнення до успіху виявлено у 53,8% чоловіків та 54,2% жінок, у ГФ ці показники відповідно становили 35,7% та 45,5%. Своєю чергою, показник уникнення невдач у чоловіків ГК становив 46,2%, у жінок – 45,8%, у ГФ – відповідно 64,3% та 54,5% ($p < 0,05$).

Висновки. Результати проведеного дослідження виявили, що суб'єктивна оцінка стосун-

ків у колективі вказує на більшу збереженість емоційних взаємин у ГК порівняно з ГФ, де встановлена значна частка прохолодних взаємин із різними психологічними механізмами порушень емоційних стосунків. Персонал кваліфіковано за двома типами впливу на діяльну ефективність організації: I тип – організаційна зрілість та II тип – проблемність організаційного розвитку. Виокремлено три групи чинників впливу на ефективність діяльності організації у ГК та ГФ: розвиваючі, провокуючі, застрягаючі.

Установлено, що емоційний інтелект є головним складником у досягненні успішної самореалізації респондентів ГК та ГФ, коли персонал розуміє свої емоції і застосовує їх конструктивним способом, що покращує його ерудованість та інтелектуальні здібності, допомагає особистісному розвитку, продуктивній взаємодії в організації та з бізнес-партнерами, клієнтами. У ГК встановлено зв'язок шкал емоційної обізнаності і розпізнавання емоцій інших людей, що свідчило про якість та точність розпізнавання емоцій інших осіб ($p < 0,05$). Зв'язок між шкалами «самотивація» та «управління власними емоціями» свідчив про знижену здатність управляти своїми емоціями, яка супроводжується зниженням самотивації ($p < 0,05$). У ГФ зв'язок шкал «емоційна обізнаність» і «розпізнавання емоцій інших людей» свідчив про знижену здатність виявляти та розпізнавати емоції інших людей ($p < 0,05$). Зв'язок шкал «емоційна обізнаність» і «емпатія»

свідчив про вплив низької емоційної обізнаності на зниження якісної емпатії з іншими людьми та низької самотивації ($p < 0,05$). ГК мала високий рівень стриманості в прояві емоцій, а респонденти ГФ краще розуміли та розпізнавали емоції інших людей, могли підтримувати власний емоційний стан за рахунок демонстрації своїх почуттів ($p < 0,05$). Узагальнено, що мотивація досягнень у персоналу девелоперських організацій є процесом психічної регуляції діяльності, тобто системою процесів, яка відповідає за спонукання та діяльність. У контексті досліджень емоційного інтелекту можна зазначити, що емоції у персоналу є складниками мотиву, а їхня роль є головною в активізації та регуляції процесу мотивації. Перспектива подальшого дослідження у цьому напрямі полягає у науковому пошуку особистісних особливостей, характеристик темпераменту, самооцінки та тривожності у персоналу девелоперських організацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пілецький В.С., Возняк Л.С. Довідково-методичний посібник з курсу «Соціальна психологія» для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2005. С. 90.
2. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л.М. Карамушка та ін. ; за ред. Л.М. Карамушки. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект у бізнесі. Харків : Vivat, 2021. 528 с.
4. Mayer J.D. What is emotional intelligence? Emotional development and emotional intelligence: Educational implications. New York: Basic Books, 1997. P. 3–34.
5. Mayer, J.D. Emotion, intelligence, emotional intelligence. In J. P. Forgas. The handbook of affect and social cognition. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum. 2000. P. 410–431.
6. Mayer J.D. Emotional intelligence: Meory, Findings, and Implications. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15. № 3. P. 197–215.
7. Mayer J.D. The key ingredients of emotional intelligence interventions: similarities and differences. Applying emotional intelligence: Practional guide. New York : Psychology Press. 2007. P. 144–156.
8. Mayer J.D. Emotional Intelligence. New ability or eclectic traits? American Psychologist. 2008. Sept. P. 503–517.
9. Подшивайлов Ф.М. Мотивація досягнення та рівень розвитку інтелектуальних здібностей старшокласників. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 4(35). С. 42–46.
10. Ethical principles of psychologists and code of conduct. American Psychological Association. Effective June 1, 2003 (as amended 2010, 2016). Effective January 1, 2017. <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf>.
11. Кодекс етики Академії праці, соціальних відносин і туризму. Протокол 10. Київ : АПСВТ. 2016. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/KodeksEtyky.pdf>.
12. Положення про академічну доброчесність Академії праці, соціальних відносин і туризму, протокол 7, 12.04.2018. <https://drive.google.com/file/d/1roDENIZC9MERTAjCeIP41Bgp249Ree38/view?usp=sharing>
13. Августук М.М. Методичні поради до підвищення рівня емоційного інтелекту в здобувачів вищої освіти. Острог : Острозька академія, 2022. 94 с.
14. Яцюк М. Емоційний інтелект особистості (на хвилі Нової української школи) : навчально-методичний посібник. Вінниця : Діло, 2019. 105 с.
15. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу : методичний посібник / О.М. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.
16. Landau S., Everitt B.S. A Handbook of Statistical Analyses using SPSS, Chapman & Hall / CRC Press LLC. 2004. 339 p.
17. Климчук В.О. Математичні методи у психології : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2009. 288 с.

REFERENCES

1. Piletskyi V.S., Vozniak L.S. (2005). Dovidkovo-metodychnyi posibnyk z kursu «Sotsialna psykholohiia» dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. – Ivano-Frankivsk: Misto NV, P.90. [in Ukrainian]
2. Karamushka L.M., Kredentser O.V., Tereshchenko K.V., Lahodzinska V.I., Ivkin V.M., Kovalchuk O.S. (2023). Metodyky doslidzhennia psykhiichnoho zdorovia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii : psykholohichniy praktykum.; za red. L.M. Karamushka. Kyiv: Instytut psykhi. im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 76 p. [in Ukrainian]
3. Goleman D. (2021). Emotional intelligence in business. Kharkiv, Vivat, 528 p. [in English]
4. Mayer J.D., Salovey P. (1993). Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17 (4), P. 433–442. [in English]
5. Mayer, J.D. (2000). Emotion, intelligence, emotional intelligence. In J. P. Forgas. *The handbook of affect and social cognition*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum, P. 410–431. [in English]
6. Mayer J.D. (2004). Emotional intelligence: Meory, Findings, and Implications. *Psychological Inquiry*, V. 15. № 3. P. 197–215. [in English]
7. Mayer J.D. (2007). The key ingredients of emotional intelligence interventions: similarities and differences. *Applying emotional intelligence: Practional guide*. New York : Psychology Press, P. 144–156. [in English]
8. Mayer J.D. (2008). Emotional Intelligence. New ability or eclectic traits? *American Psychologist*, P. 503–517. [in English]
9. Podshyvailov F.M. (2015). Motyvatsiia dosiahnennia ta riven rozvytku intelektualnykh zdibnostei starshoklasnykiv // *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. № 4 (35), P. 42–46. [in Ukrainian]
10. Ethical principles of psychologists and code of conduct (2017). American Psychological Association. Effective June 1, 2003 (as amended 2010, 2016). Effective January 1, 2017. <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf> [in English]
11. «Code of Ethics» (2016). Protocol 10, Available from: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/KodeksEtyky.pdf> [in Ukrainian]
12. Regulations on academic integrity.(2018). Academy of Labour Social Relations and Tourism, protocol 7. <https://drive.google.com/file/d/1roDEHIZC9MERTAjCeIP41Bgp249Ree38/view?usp=sharing> [in Ukrainian]
13. Avhustiuk M.M. (2022). *Metodychni porady do pidvyshchennia rivnia emotsiinoho intelektu v zdobuvachiv vyshchoi osvity*. Ostroh : Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 94 p. [in Ukrainian]
14. Yatsiuk M. (2019). *Emotsiinyi intelekt osobystosti (na khvyli Novoi ukrainskoi shkoly): Navchalno-metodychnyi posibnyk / Mariia Yatsiuk, – Vinnytsia : Vyd-vo «Dilo», 105 p. [in Ukrainian]*
15. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kopanytsia O.V., Herasymenko M.V., Tkachenko V.V. (2012). *Zbirnyk metodyk diahnostryky liderskykh yakostei kursantskoho, serzhantskoho ta ofiterskoho skladu: Metodychnyi posibnyk*. K.: NDTs HP ZSU, 433 s. [in Ukrainian]
16. Landau S., Everitt B.S. (2004). *A Handbook of Statistical Analyses using SPSS*, Chapman & Hall / CRC Press LLC, 339 p. [in English]
17. Klymchuk V.O. (2009). *Matematychni metody u psykholohii : navch. posib. dlia stud. psykhol. spets.* Kyiv : Osvita Ukrainy, 288 p. [in Ukrainian]

ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ТА ЙОГО КОРЕЛЯЦІЇ З КОМОРБІДНИМИ СТАНАМИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Миколайчук О. М.

науковий співробітник науково-дослідного центру

Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

вул. Юлії Здановської, 81, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-9208-7665

mykolaichukolena@ukr.net

Ключові слова:

*вигорання, виснаження,
військовослужбовці,
психоемоційні розлади,
резистентність, тривога,
депресія.*

У статті представлено результати емпіричного дослідження емоційного вигорання, визначення психологічних детермінант та аналіз кореляцій із гіпотетично коморбідними станами у військовослужбовців Збройних сил України. Емоційне вигорання визначено як складний конструкт специфічного професійного виснаження військовослужбовців, що індукується впливом таких чинників, як загальна втома, соціальна відчуженість, зниження адаптаційного потенціалу, емоційна дезорієнтація та моральна дезадаптація. Супутніми проявами є зниження почуття особистої компетентності, редукція особистих досягнень та поява психологічних та психосоматичних скарг. Превентивними предикторами є військово-професійна спрямованість, стресостійкість, високі моральні принципи та адаптивність. У процесі емпіричного дослідження виявлено, що для більшості респондентів характерний середній та низький рівні емоційного вигорання, хоча показники втоми та виснаження мають середній і високий рівні. Установлено, що військовослужбовці-чоловіки мають більше переживань щодо психотравмуючих обставин, що пов'язано зі специфікою виконання поставлених завдань, більш схильні до негативних думок та емоцій, редукції особистих досягнень, аніж військовослужбовці-жінки. Однак суттєвої різниці у загальних проявах емоційного вигорання між цими групами немає, тобто цей феномен не пов'язаний зі статтю. Більш травмогенними чинниками для комбатантів є перебування під обстрілами та втрата побратимів, аніж отримання поранень. Помірні стресові умови стимулюють адаптаційні можливості організму та запобігають розвитку вигорання на початку. За результатами кореляційного аналізу робочі гіпотези було підтверджено. Установлено статистично значущі кореляції між рівнем емоційного вигорання та наявністю депресії, тривожних розладів і посттравматичних стресових переживань, що свідчить про необхідність комплексного підходу до психічного здоров'я військовослужбовців. У процесі дослідження зроблено висновок про потребу в розробленні та впровадженні програм психологічної підтримки та реабілітації, орієнтованих на диференційну діагностику й комплексну профілактику емоційного вигорання та супутніх психоемоційних розладів.

MEASURING THE LEVEL OF BURNOUT AND ITS CORRELATION WITH COMORBID CONDITIONS IN MILITARY PERSONNEL

Mykolaichuk O. M.

Researcher at the Research Center

Military Institute

of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

Yulia Zdanovska str., 81, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9208-7665

mykolaichukolena@ukr.net

Key words: *burnout, exhaustion, military personnel, emotional disorders, resilience, anxiety, depression.*

The article presents the results of an empirical study of burnout, identifying psychological determinants and analyzing correlations with hypothetically comorbid conditions among military personnel of the Armed Forces of Ukraine. Burnout is defined as a complex construct of specific occupational exhaustion experienced by military personnel, induced by factors such as general fatigue, social alienation, decreased adaptive capacity, emotional disorientation, and moral maladaptation. Associated manifestations include a reduction in a sense of personal competence, decreased personal achievements, and the emergence of psychological and psychosomatic complaints. Preventive predictors include military-professional orientation, resilience, strong moral principles, and adaptability. The empirical study found that most respondents exhibited moderate and low levels of emotional burnout, although indicators of fatigue and exhaustion were at moderate and high levels. It was noted that male service members experienced more distress regarding traumatic circumstances related to task-specific duties and were more prone to negative thoughts and emotions, to reductions in personal achievements, compared to female service members. However, no significant differences in overall burnout were observed between the genders, indicating that this phenomenon is not gender-dependent. More traumatogenic factors for combatants included being under fire and losing comrades, compared to physical injuries. Moderate stress conditions stimulated the adaptive capabilities of the body, helping prevent burnout in the early stages. The results of the correlation analysis confirmed the working hypotheses. Statistically significant correlations were found between the level of burnout and the presence of depression, anxiety disorders, and post-traumatic stress experiences, underscoring the need for a comprehensive approach to mental health among military personnel. The study concludes with a recommendation to develop and implement psychological support and rehabilitation programs focused on differential diagnosis and comprehensive prevention of burnout and associated emotional disorders.

Постановка проблеми. У сучасних умовах життя і здоров'я військовослужбовців визначаються впливом значного психоемоційного та інформаційного навантаження, швидкими соціально-психологічними змінами, морально-психологічними деформаціями та іншими негативними компонентами повсякденної реальності. Психосоціальні ризики й пов'язані з ними негативні наслідки для ментального здоров'я стають одними з найбільш нагальних і складних проблем, оскільки, окрім безпосереднього шкідливого впливу на індивіда, вони опосередковано знижують бойову готовність військових підрозділів, впливають на згуртованість колективів, зла-

годженість їхніх дій, знижують моральний дух підрозділу та здатність якісно виконувати поставлені бойові завдання. Тривале перебування у зоні бойових дій, високі ризики травматичних подій, необхідність долати фізичні та психічні навантаження, що виходять за межі звичайних життєвих ситуацій, – усе це є підґрунтям для формування вигорання, що проявляється у зниженні емоційного ресурсу, відчутті виснаження, зниженні особистої мотивації та нездатності до ефективної адаптації.

Термін «вигорання» (burnout) у його сучасному розумінні вперше був використаний британським письменником Гремом Гріном у 1960 р. в романі

A Burn-Out Case («Ціною втрати»), де детально описано стан емоційного спустошення зневіреного головного героя, який залишив роботу та намагається сховатися від цивілізації [17]. Майже за п'ятдесят років до того відомий науковець Едвард Торндайк наголошував, що втома – це нездатність і небажання витратити зусилля на роботу, що відображається на енергетичному та мотиваційному складниках [19]. І лише в 1974 р. цей термін почав використовуватися у медичному колі завдяки психіатру Г. Фреденбергеру для опису виснаження, втрати мотивації та відданості своїй справі волонтерів громадської клініки Святого Марка у Іст-Віллідж (Нью-Йорк) [16]. Загалом цей процес був розтягнений у часі і супроводжувався додаванням різних психічних і фізичних симптомів до опису цього феномену. На актуальності дослідження проблеми вигорання наголошувалося на Європейській конференції ВООЗ у 2005 р., 41-му Всесвітньому економічному форумі в Давосі 26–30 січня 2011 р., Євразійському конгресі з психотерапії у 2013 р. тощо. Кількість публікацій на цю тему стрімко зростає від одного дослідження на рік у 1967–1977 рр. до 3 443 досліджень у 2021 р. та 1 314 – за першу половину 2024 р., що свідчить про актуальність питань його діагностики та корекції (рис. 1). Причому це збільшення цікавості до нього спостерігається і у військовій сфері: від однієї публікації у 1981 р. до 28 – у 2023 р.

Досі не існує наукового консенсусу щодо самої природи вигорання, окрім того, що це не психіатричний діагноз, а концепція професійної психології щодо впливу умов праці на психіку людей, хоча симптоми депресії та виснаження є взаємопов'язаними [15]. Цей феномен виділений в окремий діагностичний таксон у міжнародному класифікаторі хвороб у розділі Z73 «проблеми, пов'язані з труднощами керування своїм життям», зокрема Z 73.0 – «вигорання» (стан життєвого

виснаження) та визначається трьома основними симптомами, а саме: відчуттями відсутності енергії або виснаження; дистанціюванням від своєї роботи або почуттям негативізму чи цинізму щодо своєї роботи; відчуттями власної неефективності та відсутності досягнень [20].

У сучасній психологічній науці цей феномен вивчається у різних контекстах, зокрема численними є дослідження проблеми вигорання в галузі правоохоронної діяльності (Т. Грубі [2], Л. П'янківська [11] та ін.), екстремальної та кризової психології (Т. Лапінська [8], О. Мірошніченко [10], О. Хайрулін [14], Ю. Ковровський [7] та ін.), освітньо-педагогічної діяльності (Т. Зайчикова [5], Л. Карамушка [6], С. Максименко [12] та ін.), соціальної роботи (О. Дубчак [4], К. Балакірева [1] та ін.), діяльності медичних працівників (Д. Драга [3], Л. Лотоцька-Голуб [9] та ін.) тощо. Незважаючи на значний інтерес дослідників до означеного конструкту, у наукових працях не висвітлено достатньо специфіку емоційного вигорання у військовослужбовців, особливо в умовах сьогодення. Розуміння структури цього феномену є необхідним для розроблення ефективних методів профілактики та підтримки психологічного благополуччя саме цієї категорії осіб, особливо звертаючи увагу на комбатантів.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження емоційного вигорання, визначення психологічних детермінант та аналіз кореляцій із гіпотетично коморбідними станами у військовослужбовців (включаючи комбатантів) Збройних сил України.

Результати дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі теоретичні методи наукового дослідження, як: аналіз наукової літератури – для визначення актуальності, мети та завдань дослідження; порівняння методик – із метою обґрунтування доцільності використання

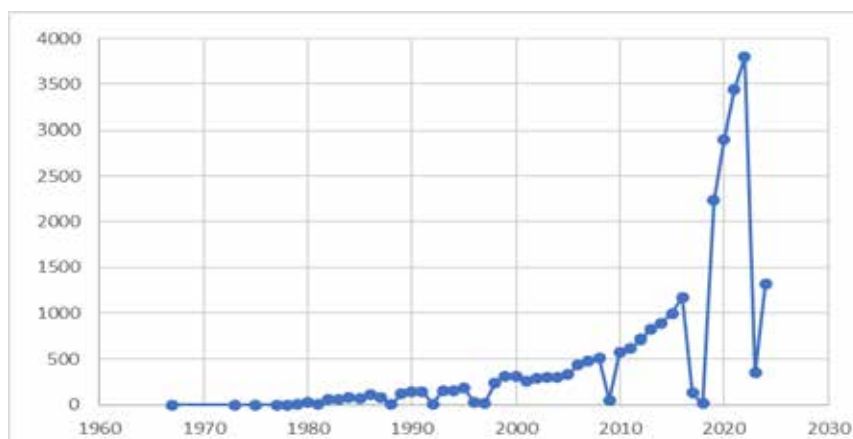

Рис. 1. Динаміка кількості публікацій за темою емоційного вигорання у період із 1967 до 2024 р. (за даними PubMed із запитом *burnout*)

психометричних інструментів; аналіз випадків інтерв'ювання та опитування, узагальнення, систематизація – для підготовки заключного розділу дослідження, формування висновків та пропозицій. Емпіричний інструментарій включав такі методики: «Діагностика професійного вигорання» (К. Маслач, С. Джексон) (Maslach Burnout Inventory, MBI), «Діагностика рівня емоційного вигорання» (В. Бойко), «Опитувальник травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» (І. Котенев), «Багаторівневий особовий опитувальник «Адаптивність 200» (А. Маклакова, С. Чермяніна), Шкала PSL-5 (адаптація шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника «Перелік симптомів ПТСР» для української популяції, Опитувальник PHQ-9 для визначення депресії, Опитувальник GAD-7 для визначення генералізованої тривоги. Демографічна анкета включала питання віку, статі, тривалості перебування на військовій службі та участі у бойових діях. Окрім того, окремо було виділено низку питань щодо наявності травматичного досвіду, перебування під обстрілами, загибелі побратимів тощо.

Завданнями цього дослідження було дослідити всі компоненти феномену емоційного вигорання та визначити кореляції з коморбідними та протилежними за проявами станами (стресостійкість, адаптивність тощо).

Статистичний аналіз відбувався із застосуванням програм Statistica 8.0., R Studio (psych v.2.1.9., semTools v.0.5-5) та Jamovi 2.3.21 (scat 1.2.0, statcat 1.0.2). Здійснювався аналіз описових статистик окремих тверджень шкал, внутрішньої надійності тверджень опитувальників за критеріями Альфа Кронбаха та Омеги МакДональдса. Для перевірки відповідності нормальному закону розподілу всіх числових параметрів і балів вико-

ристовувався критерій Колмогорова – Смирнова.

Вибірка сформована випадковим методом у кількості 180 військовослужбовців із вислугою років у Збройних силах від 0 (3 місяці) до 30 років (N=180, M = 4,73 (SD = 6,05)). Ураховуючи специфіку військової служби, децю нерівномірно розподілена за статтю (таблиця 1).

Використання методик «Діагностика рівня емоційного вигорання за В. Бойко» та «Діагностика професійного вигорання» (Maslach Burnout Inventory) (МБІ) К. Маслач, С. Джексон) забезпечило комплексний аналіз складників феномену професійного (емоційного) вигорання. Перший опитувальник диференціює дванадцять складників синдрому вигорання у трьох основних компонентах. Компонент «напруження» містить у собі такі субшкали, як переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, загнаність у кут, тривога та депресія. «Резистенція» складається з неадекватного вибіркового емоційного реагування, емоційно-моральної дезорієнтації, розширення сфери економії емоцій та редукції професійних обов'язків. Емоційний дефіцит, емоційне відчуження, особистісне відчуження, психосоматичні та психовегетативні порушення становлять фасету «виснаження» [13]. Опитувальник МБІ визначає загальний рівень професійного вигорання та прояв/формування таких трьох основних симптомів, як емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція особистих досягнень [18].

Для виявлення наявності посттравматичного стресового розладу та його рівня було використано методику «Опитувальник травматичного стресу» (І. Котенева) (110 пунктів-тверджень). Даний опитувальник призначений для вивчення стану людини після впливу надзвичайних чинників, а саме знаходження її в екстремальних умовах.

Таблиця 1

Характеристика вибірки

Характеристика досліджуваних	Основне дослідження (N=180)
Вислуга років:	
Діапазон	0 – 30
MD (SD)	4,73 (6,05)
Гендер:	
Чоловіки	120 (67%)
Жінки	60 (33%)
Комбатанти:	129
Чоловіки	85 (66%)
Жінки	44 (34%)
Сімейний статус:	
У стосунках (шлюб та цивільний шлюб)	122 (68%), з них 96 (78%) чоловіків та 26 (22%) жінок
Не одружені	37 (21%), з них 16 (43%) чоловіків та 21 (57%) жінок
Розлучені (з них одна вдова)	21 (12%), з них 8 (38%) чоловіків та 13 (62%) жінок

У даній роботі він використовувався як для визначення посттравматичного стресового розладу, так і для визначення гострого стресового розладу, а точніше критеріїв його прояву, таких як: подія травми, дисоціативні симптоми, повторне переживання травми, симптоми «уникнення», симптоми гіперактивації, дистресу та дезадаптації, депресії. Військовослужбовцям пропонувалося за допомогою 5-бальної шкали Лайкерта (від «абсолютно вірно» до «абсолютно невірно») оцінювати кожне з тверджень залежно від його відповідності власного стану або поглядом на даний час.

Із метою проведення додаткової кореляції компонентів вигорання з іншими коморбідними станами було використано методики, вказані у DSM-5: «Шкала PSL-5» (20 питань), у якій, ураховуючи 5-бальну шкалу Лайкерта, можна визначити окремі кластери посттравматичного стресового розладу (наявність/відсутність симптомів інтрузії, уникнення, негативних думок та емоцій, надмірної реактивності); Опитувальник PHQ-9 – для визначення наявності та виразності проявів депресії; Опитувальник GAD-7 – для визначення генералізованої тривоги.

Із метою визначення адаптаційних можливостей військовослужбовців, що складаються з традиційних компонентів (психічна регуляція, комунікативний потенціал, моральна нормативність) та додаткових специфічних характеристик, які пов'язані з виконанням військового професійного обов'язку (військово-професійна спрямованість, схильність до девіантних форм поведінки і суїцидальних ризиків), було застосовано «Багато-рівневий особовий опитувальник «Адаптивність 200» (А. Маклакова, С. Чермяніна). Опитувальник складається з 200 тверджень, що стосуються самопочуття, характеру, інтересів тощо. Обробка результатів починалася з перевірки шкали достовірності результатів дослідження (отримано високі і достатні (з окремими ознаками соціальної бажаності) показники). Після підрахунку інтегральної оцінки визначався особистісний адаптаційний потенціал або рівень стійкості до бойового стресу та його наступні кореляції зі шкалами професійного (емоційного) вигорання.

Аналізуючи надійність шкал інструментарію, було виявлено, що всі опитувальники мають задовільні психометричні властивості, зокрема: в опитувальнику «Діагностика емоційного вигорання» за В. Бойко загальний показник альфа Кронбаха становить 0,832 (омега МакДональда – 0,945), в опитувальнику МВІ – 0,775 (0,870) тощо. Аналіз шкали надійності анкет також підтвердив високу узгодженість та надійність.

За даними анкетування визначено, що більшість чоловіків були під обстрілами, і чоловіки, і жінки перебували в умовах, які ставили під

загрозу їхнє життя, більшість не вбивали ворога, але отримували поранення під час виконання бойових завдань.

Для глибшого розуміння розподілу значень досліджуваних характеристик у вибірці та для аналізу індивідуальних відмінностей між жінками та чоловіками було проведено описову статистику. Під час проведення тесту Манна – Уїтні було встановлено, що існують статистично значущі результати між жінками та чоловіками за такими показниками, як загнаність у клітку ($U = 2225.5$, $p = 0,000$), тривога та депресія ($U = 2874.00$, $p = 0,023$), редукція професійних обов'язків ($U = 2685.5$, $p = 0,005$), емоційна відстороненість ($U = 2944.0$, $p = 0,044$), симптоми інтрузії ($U = 2468.5$, $p = 0,000$), симптоми уникнення ($U = 2447.00$, $p = 0,000$), негативні думки та емоції ($U = 2054.5$, $p = 0,000$), симптоми надмірної реактивності ($U = 2710.00$, $p = 0,006$), загальний показник посттравматичного стресового розладу ($U = 2263.00$, $p = 0,000$). Причому показники по кожній із категорій значно більші саме у військовослужбовців-чоловіків, що може свідчити про дещо вищий рівень емоційного та когнітивного навантаження, наявність сильнішого травматичного досвіду (рис. 2).

Не було виявлено статистично значущої різниці між чоловіками та жінками стосовно міри вираженості емоційного вигорання ($U = 3326.00$, $p = 0.406$), причому у 107 респондентів (59,4%) немає чітко сформованого синдрому, у 47 осіб (26,1%) він формується, 26 осіб (14,4%) мають сформований синдром із конкретними вираженими проявами (рис. 3).

Для оцінки зв'язку між показниками анкетування та результатами опитувальників був розрахований коефіцієнт кореляції Спірмана, причому показник загрозливих моментів у житті військовослужбовців має сильний позитивний статистично значущий зв'язок із питанням стосовно перебування під обстрілами ($r_s = 0.708$, $p = 0,000$) і смертю побратимів ($r_s = 0.724$, $p = 0,000$) та дещо значно менший з отриманням поранень ($r_s = 0.153$, $p = 0,041$), що свідчить про те, що саме перебування під обстрілами і відчуття смерті поряд є більш психотравмуючими подіями для цієї категорії осіб, аніж власне травмування. Окрім того отримані травми вплинули як на фізичне здоров'я ($r_s = -0,633$, $p = 0,000$), так і на емоційний стан ($r_s = -0,524$, $p = 0,000$) комбатантів. Та саме перебування під обстрілами має статистично значущі негативні кореляційні зв'язки із загальним вигоранням ($r_s = -0,397$, $p = 0,000$), загнаністю у клітку ($r_s = -0,549$, $p = 0,000$) та статистично значущий помірний позитивний зв'язок із військово-професійною спрямованістю ($r_s = 0,350$, $p = 0,000$), що може свідчити про те, що перебування у стресових умовах у гострому періоді знижує прояви

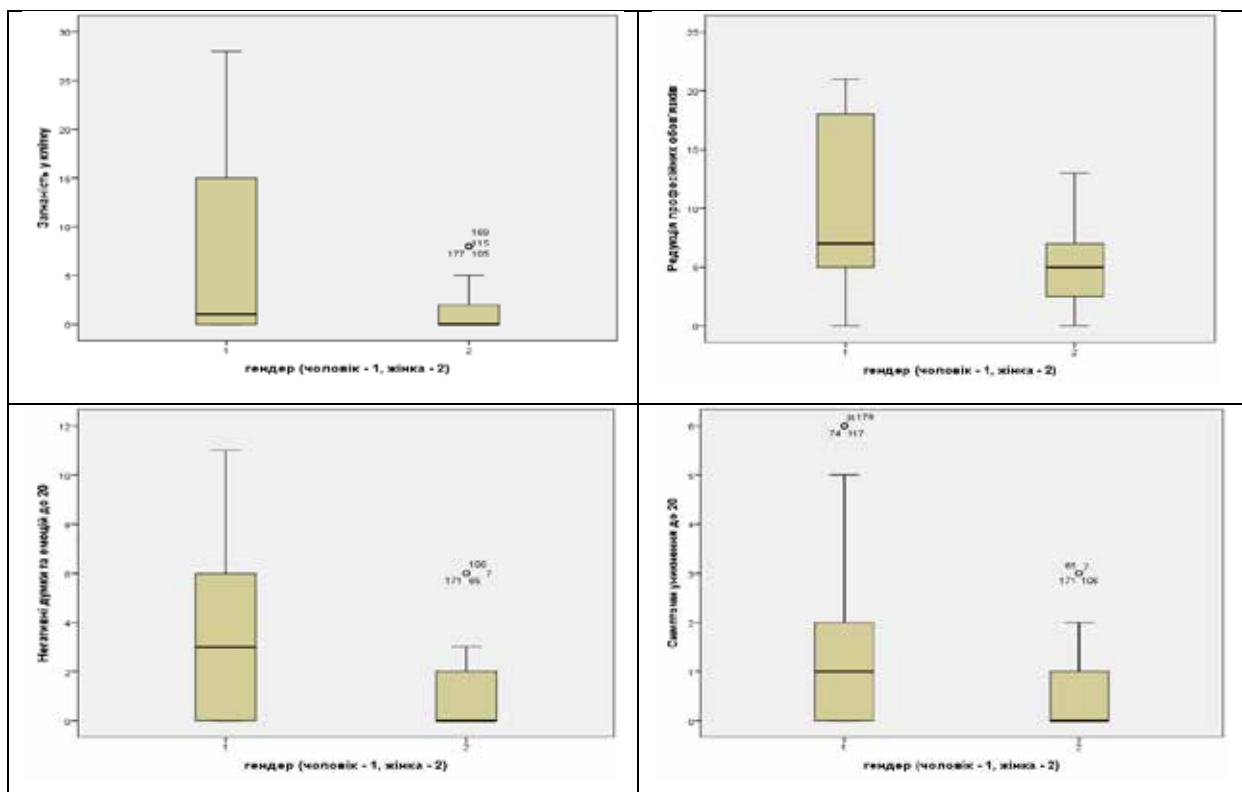

Рис. 2. Розподіл показників «загнаність у клітку», «редукція професійних обов'язків», «наявність симптомів уникнення та негативних думок у респондентів за статтю»

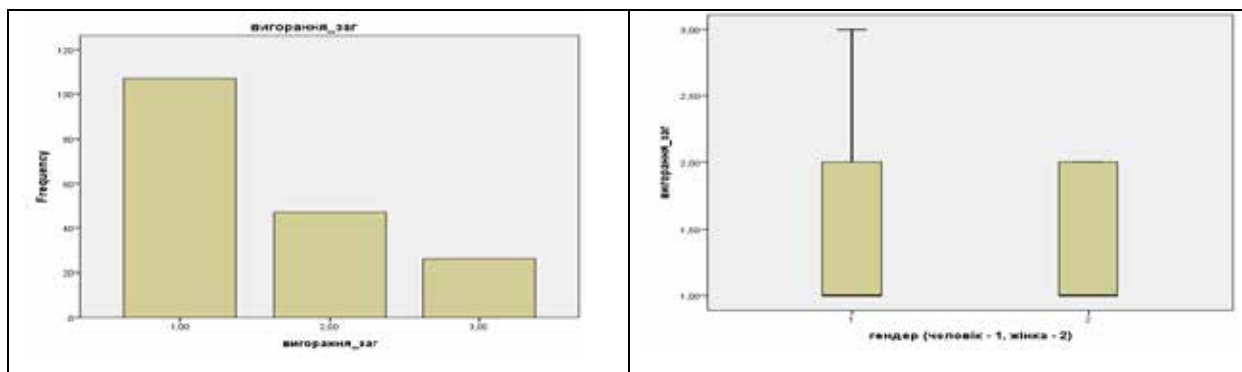

Рис. 4. Факторний аналіз емоційного вигорання військовослужбовців

вигорання і демонструє розуміння військовослужбовців, що виконання військового службового обов'язку передбачає вплив цих умов.

Показник загального вигорання військовослужбовців має сильні позитивні статистично значущі зв'язки зі станом резистенції ($r_s=0.919$, $p=0,000$), що супроводжується неадекватним емоційно-виборчим реагуванням ($r_s=0.901$, $p=0,000$), розширенням сфери економії емоцій ($r_s=0.783$, $p=0,000$) та редукцією професійних обов'язків ($r_s=0.724$, $p=0,000$). Показники напруги при вигоранні ($r_s=0.866$, $p=0,000$) викликані переживанням

психотравмуючих обставин ($r_s=0.778$, $p=0,000$), тривогою та депресією ($r_s=0.807$, $p=0,000$), відчуттям загнаності у клітку ($r_s=0.690$, $p=0,000$) й незадоволеністю собою ($r_s=0.653$, $p=0,000$). Загальне виснаження та втома при вигоранні ($r_s=0.842$, $p=0,000$) проявляються у психічних та психосоматичних проявах ($r_s=0.790$, $p=0,000$), особистій відстороненості ($r_s=0.744$, $p=0,000$) та емоційному дефіциті ($r_s=0.731$, $p=0,000$). Щодо кореляцій з іншими гіпотетично коморбідними станами – має позитивні статистично значущі зв'язки зі шкалою депресії ($r_s=0.568$, $p=0,000$), генералізованої

тривоги ($r_s=0.437$, $p=0,000$) та посттравматичним стресовим розладом ($r_s=0.407$, $p=0,000$) із проявами надмірної реактивності ($r_s=0.869$, $p=0,000$) і негативними думками та емоціями ($r_s=0.898$, $p=0,000$).

Загальне вигорання має сильні негативні статистично значущі зв'язки з військово-професійною спрямованістю ($r_s=-0,766$, $p=0,000$), показниками стресостійкості ($r_s=-0,592$, $p=0,000$) та морально-етичною нормативністю ($r_s=-0,560$, $p=0,000$), причому не пов'язано зі схильністю до девіантних форм поведінки ($r_s=-0,712$, $p=0,000$) та суїцидальними ризиками ($r_s=-0,645$, $p=0,000$). Це може свідчити про те, що військовослужбовці, які свідомо вибирали професію, патріотично налаштовані та з високими показниками моралі є більш резильєнтними і мають менші прояви емоційного вигорання.

Із метою виявлення латентних чинників та ключових психоемоційних компонентів, які впливають на прояви емоційного вигорання військовослужбовців, було проведено факторний аналіз, до якого було включено показники, що оцінюють рівень стресу, вигорання, адаптаційний та комунікативний потенціал, морально-етичні норми комбатантів та їхню здатність до психологічної стійкості. Під час проведення аналізу головних компонент було отримано власні значення, які відображають кількість дисперсії, поясненої кожною компонентою. У табл. 2 (фрагмент) представлено результати у вигляді початкових власних значень та сумарних значень факторних навантажень після екстракції, що демонструє, яка частка загальної дисперсії пояснюється кожною з компонент.

Перша компонента пояснює найбільшу частку загальної дисперсії – 59,338% із власним значенням 16,021, що свідчить про значний її вплив на варіативність даних. Друга компонента додає ще 9,818% до поясненої дисперсії із власним значенням 2,651, а кумулятивна частка поясненої дисперсії після додавання другої компоненти становить 69,156%. Третя та четверта компоненти додають ще 5,626% та 4,962% відповідно, і в результаті чотири компоненти разом пояснюють 79,744% загальної дисперсії. Інші компоненти мають значно менші власні значення і пояснюють

відносно невелику частку дисперсії (менше 5% кожна), що свідчить про слабку їх інформативність для моделі (рис. 4).

Перший фактор («Психоемоційне виснаження») відображає емоційні та психічні аспекти вигорання, включаючи тривогу та депресивні реакції, і може вказувати на загальну психоемоційну уразливість військовослужбовців. До нього відносяться такі показники, як: напруга (0.955), переживання психотравмуючих обставин (0.807), тривога (0.897), втома (0.932), емоційний дефіцит (0.767), емоційне виснаження (0.725) та депресія (0.718), тобто акцентовано увагу на інтенсивних емоційних реакціях негативної валентності, що посилюють загальну уразливість до вигорання в умовах військової служби. Другий фактор («Соціальна відчуженість») визначений такими показниками, як деперсоналізація (0.587), комунікативний потенціал (0.415), морально-етична нормативність (0.491) тощо. Ці компоненти свідчать про відчуття відстороненості, соціальне відчуження, втрату особистісної ідентичності, зниження комунікативного потенціалу та здатності до взаємодії з іншими. Третій фактор («Зниження бойової стійкості та адаптаційного потенціалу») включає негативні зв'язки з такими показниками, як особистісний адаптаційний потенціал (–0.885), військово-професійна спрямованість (–0.803) та рівень стійкості до бойового стресу (–0.339), що свідчить про зниження бойового духу, втрату внутрішньої стійкості, щоб протистояти важким обставинам та стресовим ситуаціям під час виконання військового службового обов'язку. Останній фактор («Емоційна дезорієнтація та моральна дезадаптація») поєднує компоненти, які характеризують емоційно-моральну дезорієнтацію (0.796), емоційну відстороненість (0.543) та розширення сфери економії емоцій (0.620), що вказує на втрату моральних та емоційних орієнтирів, а також на прагнення до емоційного самообмеження.

Висновки. У дослідженні взяли участь 180 військовослужбовців Збройних сил України, більшість з яких – комбатанти віком понад 30 років. Кількість респондентів чоловічої статі була значно вищою, аніж жіночої, що було очікувано,

Таблиця 2

Метод головних компонент

Компонента	Початкові власні значення			Власні значення після екстракції		
	Загал.	% дисперсії	кумулят. %	Загальні	% дисперсії	кумулят. %
1	16,021	59,338	59,338	16,021	59,338	59,338
2	2,651	9,818	69,156	2,651	9,818	69,156
3	1,519	5,626	74,782	1,519	5,626	74,782
4	1,340	4,962	79,744	1,340	4,962	79,744
...

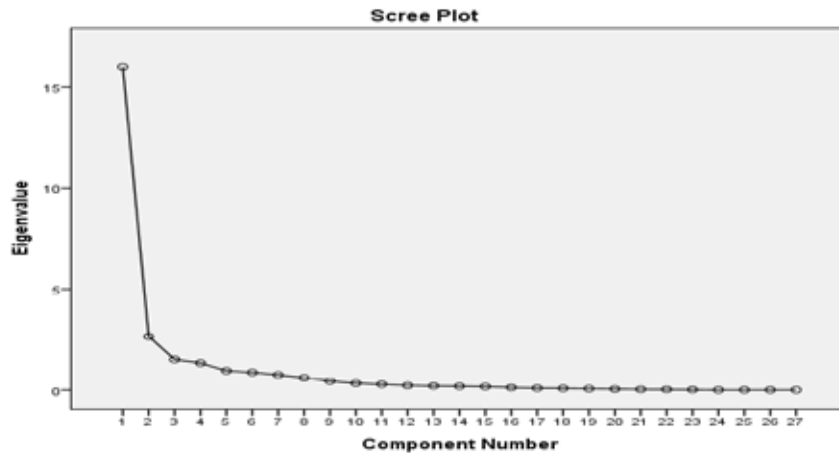

Рис. 3. Розподіл емоційного вигорання військовослужбовців за рівнями сформованості та статтю

ураховуючи специфіку військового середовища. Перебування під обстрілами та смерть побратимів мають більший психотравмуючий вплив, аніж отримання поранень. Причому травмування, своєю чергою, впливає однаково негативно як на фізичне тіло, так і на психоемоційний стан. Виконання службових обов'язків у стресових умовах мобілізує організм та знижує на початку прояви емоційного вигорання. Тривалі стресові умови виснажують адаптаційні можливості, індукуючи розвиток стрес-асоційованих розладів, зокрема емоційного вигорання. Незважаючи на те що більшість респондентів має низький та середній рівні емоційного вигорання, компонент виснаження присутній тією чи іншою мірою в усіх категоріях. Військовослужбовці-чоловіки більш схильні до негативних думок і симптомів уникнення та редукції власних досягнень, аніж військовослужбовиці-жінки, хоча, власне, феномен є гендерно нейтральним. Основними симптомами емоційного вигорання для даної категорії є напруга, психоемоційне виснаження, утрата адаптаційного потенціалу та моральна дезорієнтація, що пов'язано з надмірним когнітивним та фізичним навантаженням; окрім того, є позитивні статис-

тично значущі зв'язки з тривогою, депресією та посттравматичним стресовим розладом. Ресурсами для попередження розвитку цього феномену є військово-професійна спрямованість та стресостійкість.

У результаті було підтверджено, що емоційне (професійне) вигорання військовослужбовців – складний, недостатньо досліджений конструкт, що детермінується впливом таких чинників, як загальне психоемоційне виснаження, соціальна відчуженість і зниження адаптаційного потенціалу, викликаючи емоційну дезорієнтацію та моральну дезадаптацію. Усе це супроводжується втратою військово-професійної спрямованості, зниженням почуття особистої компетентності з поступовою появою психологічних та психосоматичних скарг.

Перспективою подальшого дослідження є виявлення кореляційних зв'язків із когнітивними функціями і функціональними змінами центральної нервової системи з метою всебічного вивчення даного феномену та створення ефективних превентивних і психокорекційних програм підтримки ментального здоров'я військовослужбовців Збройних сил України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакірева К.О. Методичні рекомендації для спеціалістів соціальних служб «Профілактика та подолання професійного та емоційного вигорання». Київ : Проект Програми розвитку ООН «Підтримка реформи соціального сектору в Україні».
2. Грубі Т.В. Психологічні чинники професійного вигорання працівників Державної податкової служби України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 10.00.09. Київ, 2012. 24 с.
3. Драга Т.М., Мялюк О.П., Криницька І.Я. Особливості синдрому емоційного вигорання у медичних працівників. *Медсестринство*. 2017. № 3. С. 48–51.
4. Дубчак О.Б. Профілактика професійного вигорання в системі післядипломної освіти вчителів. *Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2011. Т. 11. Вип. 4. Ч. 1. С. 254–262.

5. Зайчикова Т.В. Взаємозв'язок між синдромом «професійного вигорання» та соціально-демографічними чинниками вчителів. *Актуальні проблеми психології*. 2006. Т. 1. Ч. 18. С. 43–49.
6. Карамушка Л.М., Бондарчук О.І., Грубі Т.В. Психологічні чинники професійного вигорання працівників Державної фіскальної служби України : монографія. Київ ; Кам'янець-Подільський : Медобори, 2006. 254 с.
7. Ковровський Ю.Г. Рівень професійного вигорання у персоналу Оперативно-рятувальної служби МНС України. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. I. Вип. 41. С. 100–104.
8. Лапінська Т.В. Емоційний складник професійного вигорання в осіб, які працюють за умов підвищеної професійної стресогенності. *Проблеми сучасної психології*. 2020. № 32. doi:10.26661/2310-4368/2020-1-3.
9. Лотоцька-Голуб Л.Л. Особливості синдрому емоційного вигорання у лікарів та засоби його профілактики. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. XI. Вип. 15. С. 250–259.
10. Мірошніченко О. Профілактика «синдрому» професійного вигорання у працюючих в екстремальних умовах : навчально-методичний посібник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 155 с.
11. П'янківська Л. Особливості прояву синдрому емоційного вигорання у курсантів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Т. 49. № 1. С. 74–82. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-49-1-74-82>
12. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти : навчальний посібник / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, Т.В. Зайчикової. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Міленіум, 2006. 368 с.
13. Тимчасові методичні рекомендації «З вивчення психічних станів, процесів та властивостей військовослужбовців із застосуванням програмного забезпечення PSY-D» / Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних сил України. Київ, 2021. 167 с.
14. Хайрулін О. Професійне вигорання військовослужбовців як предмет психологічного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 98–128.
15. Ahola, K., Honkonen, T., Isometsa, E., Kalimo, R., Nykyri, E., et al. The relationship between job-related burnout and depressive disorders—results from the Finnish Health 2000 Study. *Journal of Affective Disorders*. 2005. Vol. 88. P. 55–62.
16. Freudenberger, H.J. Burn-Out: The High Cost of High Achievement. Garden City: Anchor Press, 1980. 194 p.
17. Greene, G. A Burnt-Out Case. London: William Heinemann, 1960. 256 p.
18. Maslach, C., Jackson, S.E. The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*. 1981. Vol. 2. P. 99–113.
19. Thorndike, E.L. Educational psychology, volume III: Mental work and fatigue, individual differences and their causes. New York: Teachers College Columbia University, 1914. 327 p.
20. World Health Organization. Burnout an occupational phenomenon: International Classification of Diseases. Geneva, 2019.

REFERENCES

1. Ahola, K., Honkonen, T., Isometsa, E., Kalimo, R., & Nykyri, E. (2005). The relationship between job-related burnout and depressive disorders—results from the Finnish Health 2000 Study. *Journal of Affective Disorders*, 88(1), 55–62. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2005.06.004>
2. Balakirieva, K.O. (2015). Metodichni rekomendatsii dlia spetsialistiv sotsialnykh sluzhb «Profilyaktyka ta podolannya profesiinoho ta emotsiinoho vyhorannia» [Methodological recommendations for social service specialists «Prevention and overcoming of professional and emotional burnout»] [in Ukrainian]. Proekt Prohramy rozvytku OON «Pidtrymka reformy sotsialnoho sektoru v Ukraini» – UNDP Project «Support for Social Sector Reform in Ukraine».
3. Draga, T.M., Myalyuk, O.P., & Krynytska, I.Ya. (2017). Osoblyvosti syndromu emotsiinoho vyhorannia u medychnykh pratsivnykiv [Features of emotional burnout syndrome in health care workers]. *Nursing*, 3, 48–51. [in Ukrainian]
4. Dubchak, O.B. (2011). Profilyaktyka profesiinoho vyhorannia v systemi pisliadyplomnoi osvity vchyteliv [Prevention of professional burnout in the system of postgraduate education for teachers]. *Aktualni problemy psykholohii: psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti – Current Issues in Psychology: Psychology of Personality. Psychological Help to the Individual*, 11(4, Ch. 1), 254–262 [in Ukrainian]
5. Freudenberger, H.J. (1980). *Burn-Out: The High Cost of High Achievement*. Garden City, NY: Anchor Press.

6. Greene, G. (1960). *A Burnt-Out Case*. London: William Heinemann.
7. Holovne upravlinnia moralno-psykholohichnoho zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy. (2021). *Tymchasovi metodychni rekomendatsii «Z vyvchennia psykhiichnykh staniv, protsesiv ta vlastyvostei viiskovosluzhbovtziv iz zastosuvanniam prohramnoho zabezpechennia PSY-D»* [Temporary methodological recommendations «On the study of mental states, processes, and properties of military personnel using PSY-D software»] Kyiv. [in Ukrainian]
8. Hrubı, T.V. (2012). Psykholohichni chynnyky profesiinoho vyhorannia pratsivnykiv derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy [Psychological factors of professional burnout among employees of the State Tax Service of Ukraine] (Author's abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences, specialty 10.00.09 «Psychology of activity in special conditions») [in Ukrainian]. Kyiv.
9. Karamushka, L.M., Bondarchuk, O.I., & Hrubı, T.V. (2015). Psykholohichni chynnyky profesiinoho vyhorannia pratsivnykiv derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [Psychological factors of professional burnout among employees of the State Fiscal Service of Ukraine] [in Ukrainian]. Kyiv: Medobory2006.
10. Khairulin, O. (2014). Profesiine vyhorannia viiskovosluzhbovtziv yak predmet psykholohichnoho analizu [Professional burnout of servicemen as a subject of psychological analysis]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, (2), 98–128 [in Ukrainian]
11. Kovrovskiy, Yu.H. (2014). Riven profesiinoho vyhorannia u personalu Operatyvno-riatuvalnoi sluzhby MNS Ukrainy [The level of professional burnout among personnel of the Emergency and Rescue Service of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Current Issues in Psychology: Collection of Scientific Works of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 41, 100–104 [in Ukrainian]
12. Lapinska, T.V. (2020). Emoitsiinyi skladnyk profesiinoho vyhorannia v osib, yaki pratsiuut za umov pidvyshchenoi profesiinoi stresohenosti [The emotional component of professional burnout in persons who work under conditions of increased professional stress]. *Problemy Suchasnoi Psykholohii – Problems of Modern Psychology*, 32. [in Ukrainian] <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-3>
13. Lototska-Holub, L.L. (2015). Osoblyvosti syndromu emoitsiinoho vyhorannia u likariv ta zasoby yoho profilyaktyky [Features of emotional burnout syndrome among doctors and means of its prevention]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Current Issues in Psychology: Collection of Scientific Works of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 11(15), 250–259 [in Ukrainian]
14. Maksymenko, S.D., Karamushka, L.M., & Zaichykova, T.V. (Eds.). (2006). Syndrom «profesiinoho vyhorannia» ta profesiina kariera pratsivnykiv osvithnikh orhanizatsii: henderni aspekty [Professional burnout syndrome and career development of employees in educational organizations: Gender aspects] (2nd ed.) [in Ukrainian]. Kyiv: Millennium.
15. Maslach, C., & Jackson, S.E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99–113. <https://doi.org/10.1002/job.4030020205>
16. Miroshnychenko, O. (2013). Profilyaktyka «syndromu» profesiinoho vyhorannia u pratsiuuichykh v ekstremalnykh umovakh [Prevention of «burnout syndrome» in those working in extreme conditions] [in Ukrainian]. Zhytomyr: ZhDU imeni I. Franka.
17. Piankivska, L. (2020). Osoblyvosti proiavu syndromu emoitsiinoho vyhorannia u kursantiv [Features of the manifestation of «emotional burnout» syndrome in cadets]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 49(1), 74–82. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-49-1-74-82> [in Ukrainian]
18. Thorndike, E.L. (1914). *Educational Psychology, Volume III: Mental Work and Fatigue, Individual Differences and Their Causes*. New York: Teachers College, Columbia University.
19. World Health Organization. (2019). *Burnout an occupational phenomenon: International Classification of Diseases*. Geneva: World Health Organization.
20. Zaichykova, T.V. (2006). Vzaiemozviazok mizh syndromom «profesiinoho vyhorannia» ta sotsialno-demohrafichnymy chynnykamy vchyteliv [The relationship between «professional burnout» syndrome and socio-demographic factors among teachers]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka – Current Issues in Psychology: Collection of Scientific Works of the H. S. Kostiuk Institute of Psychology*, 1(18), 43–49 [in Ukrainian]

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІВНИКІВ АГРОБІЗНЕСУ В ДОВГОТРИВАЛИХ КРИЗОВИХ УМОВАХ

Міщенко Д. А.

аспірант

Академія праці, соціальних відносин і туризму

вул. Кільцева дорога, 3А, Київ, Україна

orcid.org/0009-0001-1254-2865

mishchenkodmytr@gmail.com

Ключові слова: *бізнес, кризові/екстремальні умови, міжособистісні стосунки, організація, особистість, працівники, персонал, професійна діяльність, психологічні особливості, тривога, тривожність, ціннісні орієнтації, емоції.*

Статтю присвячено вивченню психологічних особливостей працівників агробізнесу в довготривалих кризових умовах. Досліджено 165 осіб у період 2023–2024 рр. Методики дослідження: «Оцінка міжособистісних стосунків», «Шкали реактивної та особистісної тривожності», «Ціннісні орієнтації». За всіма якостями у групі менеджерів виявлено поведінку особи, яка їй властива. Своєю чергою, у групі спеціалістів, навпаки, виявлено переважання очікуваної від інших поведінки ($p < 0,05$). Реактивна тривожність у групі менеджерів за перебігом розвитку є «прогресуюча», з динамікою до більшого ступеню вираженості. У групі спеціалістів особистісна тривожність є «непостійною», з динамікою до високого рівня, що не має «регресійного» механізму розвитку.

Досліджені особи з групи менеджерів характеризувалися високим сприйняттям загрози самооцінці та професійній діяльності у контексті довготривалих кризових умов ($p \leq 0,05$). Досліджені групи спеціалістів у помірному рівні мали зниження асоціативного опрацювання дезадаптуючих почуттів, невпевненість у діяльності, помірно знижену мотивацію, активність, зацікавленість у професійній діяльності, відповідальність у прийнятті рішення. У групі спеціалістів у довготривалих кризових умовах виявлено «тривожний фон», який впливає на відмову від професійної діяльності в контексті кар'єрного зростання. В обох групах переважали інструментальні цінності-засоби, проте більшість із цих цінностей не була пріоритетною над термінальними (цінностями-цілями), а ієрархія цінностей була ланкою між ними та середовищем. Ціннісні орієнтації досліджених забезпечують гармонію внутрішнього світу особистості в довготривалих кризових умовах, сприяють реалізації очікувань. Узагальнюючі, можна стверджувати, що у групі менеджерів та групі спеціалістів життєві цінності є зміненими, а у поєднанні з показниками реактивної та особистісної тривожності у високому ступені виразності впливали на всі сфери життя ($p < 0,05$). Перспектива подальшого дослідження у даному напрямі полягає у науковому пошуку особливостей професійної діяльності працівників агробізнесу в довготривалих кризових умовах.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF AGRIBUSINESS EMPLOYEES IN THE CONDITIONS OF PROLONGED CRISIS

Mishchenko D. A.

Postgraduate Student

Academy of Labor, Social Relations and Tourism

Ring Road str., 3A, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0001-1254-2865

mishchenkodmytr@gmail.com

Key words: *business, crisis/ extreme conditions, interpersonal relations, organization, personality, employees, staff, professional activity, psychological features, anxiety, restlessness, value orientations, emotions.*

The article is devoted to the study of psychological characteristics of workers in the agro-industrial complex in the context of a long-term crisis. 165 people were examined in the period 2023-2024. Research methods: the methodology «Assessment of interpersonal relationships», «Scale of reactive and personal anxiety», «Value orientations». According to all three qualities in the group of managers, the behavior of a person, which is typical for it, was revealed. In turn, in the group of specialists, on the contrary, a predominance of behavior expected from others was found ($p < 0.05$). Reactive anxiety in the group of managers in the course of development is «progressive» with dynamics to a greater degree of severity. In the group of specialists, personal anxiety is «permanent», with dynamics up to a high level, which does not have a «regressive» mechanism of development. The surveyed individuals from the group of managers were characterized by a high perception of a threat to self-esteem and professional activity in conditions of long-term crisis states ($p \leq 0.05$). The studied groups of specialists at a moderate level had a decrease in associative processing of maladaptive feelings, lack of confidence in activities, moderately reduced motivation, activity, interest in professional activities, responsibility in decision-making. In a group of specialists in long-term crisis conditions, an «alarming background» was revealed, which affects the refusal of professional activity in the context of career growth. In both groups instrumental values-means prevailed, however, most of these values were not a priority in comparison with terminal (values-goals), and the hierarchy of values was a link between them and the environment. Value orientations of the researched ensure the harmony of the inner world of the individual in long-term crisis conditions, contribute to the realization of expectations. Generalizing, it can be stated that in the group of managers and the group of specialists, life values are changed, and in combination with indicators of reactive and personal anxiety, they have a high degree of expressiveness and influence on all spheres of life ($p < 0.05$). Prospects for further research in this area lie in the scientific search for the characteristics of the professional activities of workers in the agro-industrial complex in the context of long-term crisis phenomena.

Постановка проблеми. Особливого значення в Україні, яка страждає від руйнування економіки, нині набуває питання харчової безпеки, у якій головна роль відведена сфері сільського господарства. Менеджмент аграрного бізнесу є багатовекторною галуззю управління із властивими йому унікальними функціями поєднання різних сфер бізнесу. Сьогодні у кризових умовах професійна діяльність у даній галузі, окрім економічного складника, забезпечується за рахунок компоненту психологічної стійкості її працівників. Війна призвела до значних психологічних страждань та соціоекономічних утрат населення України. Тривожність, погіршення взаємин, зміна цінніс-

них орієнтацій унаслідок військових дій та повітряних тривог стали чинниками, що викликають психологічний дисбаланс особистості й у довготривалих кризових умовах проявляються в усіх верствах населення, зокрема у менеджерах та спеціалістах у сфері аграрного бізнесу. Економічне зростання в аграрній сфері України та подолання негативних наслідків війни можливі за розуміння та розвитку компетенцій та навичок долання наслідків травматичного впливу в рамках програм психологічного супроводу діяльності працівників агробізнесу. Таким чином, можна зазначити, що сьогодні актуальним питанням психології є проблема дослідження психологічних особливостей

працівників агробізнесу в довготривалих кризових умовах. Спеціальних праць, присвячених вивченню даної проблеми, дуже мало, і проблема залишається недостатньо вивченою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Міжособистісні стосунки особистості є досить широкою сферою, яка охоплює увесь діапазон людського буття – від ставлення індивідуума до великих соціальних груп (націй, певного прошарку суспільства, професійного колективу) і закінчуючи особистісними стосунками (подружніми взаєминами, стосунками «батьки – діти»). Міжособистісні стосунки є системою переконань, установок, стереотипів, сподівань, через яку люди сприймають і оцінюють один одного [1, с. 345]. Вплив травматичної ситуації у вигляді існування у довготривалих кризових умовах змінює міжособистісні стосунки індивіда, що проявляється їх деформацією (порушенням, звуженням, зміною і т. ін.). Руйнування міжособистісних відносин почасти викликає появу психопатологічних змін у вигляді тривоги, депресії, фонічних розладів. Під час оцінки даних феноменів комплексно потрібно також досліджувати ціннісні орієнтації особистості. За дослідженнями С.В. Матяж, А.О. Березянської [2], ціннісні орієнтації як елемент структури особи характеризують внутрішню готовність до здійснення певної діяльності із задоволення потреб та інтересів, указують на спрямованість її поведінки. Оскільки набір цінностей, які засвоює індивід у процесі соціалізації, йому «трансляє» саме суспільство, дослідження системи ціннісних орієнтацій виявляється особливо актуальною проблемою. У інших дослідженнях указується, що пріоритетне значення мають індивідуальні цінності людей (особистостей), бо тільки якась їх сума може являти собою цінності соціальні, цінності всього суспільства. Ієрархія цінностей є ланкою між окремим індивідом і суспільством, його культурою у цілому. Іншими словами, є духовний світ самої людини і певна культура суспільства, які взаємопов'язані і взаємодіють за допомогою цінностей конкретної людини [3, с. 70–71].

Ціннісні орієнтації розглядаються як один із компонентів, що входить до структури особистості. Ціннісні орієнтації – це складне утворення, що вбирає у себе різні форми взаємодії суспільного та індивідуального в особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, теперішнього і майбутнього, а також сутності свого власного «Я». Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань, норм, стереотипів поведінки та самоствердження особистості, реалізації соціальних очікувань [4, с. 12–14]. Ціннісні орієнтації визначають: 1) загальну

спрямованість інтересів і прагнень особистості; 2) ієрархію індивідуальних уподобань і зразків; 3) цільові і мотиваційні програми; 4) рівень уподобань; 5) уявлення про реальність і механізми селекції за критеріями значущості; 6) міру готовності й рішучості до реалізації власного «проекту життя» [5, с. 227]. Тобто цінності є властивістю того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання. Цінності – це соціально значущі уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. Вони зазвичай не піддаються сумніву, але видозмінюються, є еталоном, ідеалом для людей. З іншого боку – це відношення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості. Тут вони виступають як певна структура особистості. Перший аспект суспільний, другий – особистісний [6, с. 27].

Мета статті – дослідити психологічні особливості працівників агробізнесу в довготривалих кризових умовах. **Завдання** – виявити особливості впливу міжособистісних стосунків, реактивної та особистісної тривожності, ціннісних орієнтацій у довготривалих кризових умовах.

Матеріали та методи. У період 2023–2024 рр. було проведене комплексне обстеження 190 осіб. Кожен працівник агробізнесу, що став учасником дослідження, надав інформаційну згоду щодо своєї участі у дослідженні. У процесі дослідження дотримувалися принципи біоетики та деонтології, принципи етики Американської психологічної асоціації [7], «Кодексу етики», протокол № 10 від 14.07.2016 [8], «Положення про академічну доброчесність Академії праці, соціальних відносин і туризму», протокол № 7 від 12.04.2018 [9]. Після первинної обробки даних у дослідження було включено 165 осіб. Після здійснення порівняльного аналізу досліджуваних осіб було розподілено на дві групи порівняння: група менеджерів, до якої включено 45 осіб (ГМ, N=45), та група спеціалістів, до якої включено 120 осіб (ГС, N=120). Дослідження виконувалося за допомогою методик: «Оцінка міжособистісних стосунків (В. Шутц) [10], Шкала реактивної та особистісної тривожності (А. Spielberger) [11; 12], «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич) [13; 14]. Аналіз, обробка і підрахунок процентних характеристик і коефіцієнтів кореляції здійснювалися за допомогою програми SPSS 10.0.5 for Windows [15; 16].

Результати дослідження. Згідно з дизайном дослідження, у рамках внутрішньогрупового та міжгрупового аналізу проведено скринінг-дослідження працівників агробізнесу з погляду оцінки міжособистісних взаємин (методика «Оцінка міжособистісних стосунків (В. Шутц), спрямоване на діагностику різних аспектів міжособи-

стісних відносин та вивчення комунікативних особливостей особистості [10]. Розподіл працівників агробізнесу за вираженістю особливостей міжособистісних стосунків у балах представлено в табл. 1. Представлені дані свідчать, що за якістю «Залученість» працівники агробізнесу у ГМ у цілому мали високі оцінки за шкалою власної поведінки (Ie) та характеризувалися як такі, що відчують себе комфортно серед людей, вони не демонстрували схильність до уникнення ($p < 0,05$). Досліджені ГС мали низькі оцінки за шкалою власної поведінки (Ie) та також не відчували себе комфортно серед людей і демонстрували схильність до уникнення ($p < 0,05$). Своєю чергою, за шкалою (Iw) досліджені ГМ демонстрували тенденцію спілкуватися з великою кількістю людей, на противагу у ГС демонстрували тенденцію спілкуватися з невеликою кількістю людей ($p < 0,05$).

За якістю «Контроль» у ГМ високі оцінки за шкалою (Ce) характеризували досліджених як таких, що не уникають приймати рішення і брати на себе відповідальність ($p < 0,05$). Досліджені ГС мали низькі оцінки за шкалою (Ce), що свідчило про уникаючу поведінку та труднощі щодо прийняття рішень і взяття на себе відповідальності ($p < 0,05$). Своєю чергою, за шкалою (Cw) низькі оцінки у ГМ свідчили про неприйняття контролю над собою, а високі оцінки у ГС – про потребу та залежність поведінки зі зниженою здатністю приймати рішення ($p < 0,05$). За якістю «Афект» низькі оцінки за шкалою (Ae) свідчили, що досліджені ГМ були обережними під час установалення близьких, інтимних стосунків із людьми або уникали таких взаємин. Досліджені ГС із високими оцінками за шкалою (Ae) демонстрували схильність щодо встановлення близьких, інтимних взаємин із людьми та не уникали їх ($p < 0,05$). Своєю чергою, за шкалою (Aw) низькі оцінки у ГМ характеризували досліджених як дуже обережних під час вибору осіб, з якими вони встановлюють глибокі

емоційні стосунки. Водночас високі оцінки за шкалою (Aw) у ГС характеризували досліджених як осіб, що мають потребу у глибоких емоційних взаєминах з іншими людьми ($p < 0,05$). В обох групах досліджені респонденти з низьким середнім балом мали схильність до компульсивної поведінки ($p < 0,05$). Їм властиві повторювання, цілеспрямована поведінка, що виникала як реакція на нав'язливість із метою нейтралізації або запобігання психологічному дискомфорту ($p < 0,05$). Досліджені відчували себе вимушеними вчинити ірраціональні дії, щоб зменшити напругу ($p < 0,05$). На нашу думку, така форма поведінки в обох групах була зумовлена, з одного боку, особливостями особистості, з іншого – дією довготривалих кризових умов із ситуаціями, які викликали внутрішню тривожність. Компульсивні дії та вчинки іноді здійснювалися під впливом непереборного спонукання, а свідомий контроль компульсивної поведінки був утруднений унаслідок дискомфорту та суперечливості із ціннісними орієнтаціями ($p < 0,05$). Розподіл особливостей міжособистісних стосунків працівників агробізнесу у відсотках представлено в табл. 2.

Представлені в табл. 2 дані свідчать, що за якістю «Залученість» за шкалою «Ie-поведінка особи» у ГМ виявлено у 66,7%, у ГС – у 37,5%, за шкалою «Iw-поведінка, очікувана від особи» у ГМ виявлено у 33,3%, у ГС – у 62,5% ($p < 0,05$). За якістю «Контроль» за шкалою «Ce-поведінка особи» у ГМ виявлена у 71,1%, у ГС – у 40,0%, за шкалою «Cw-поведінка, очікувана від особи» у ГМ виявлена у 28,9%, у ГС – у 60,0% ($p < 0,05$). За якістю «Афект» за шкалою «Ae-поведінка особи» у ГМ виявлена у 64,4%, у ГС – у 38,30%, за шкалою «Aw-поведінка, очікувана від особи» у ГМ виявлена у 35,6%, у ГС – у 61,7% ($p < 0,05$). Можна зазначити, що по всіх трьох якість у ГМ виявлена поведінка особи, яка є для неї властивою. Своєю чергою, у ГС, навпаки, виявлено

Таблиця 1

Розподіл працівників агробізнесу за вираженістю особливостей міжособистісних стосунків, бали

Якості	Шкали	Середній бал		Індекс обсягу інтеракції (e + w)		Індекс поведінки (e - w)	
		ГМ	ГС	ГМ	ГС	ГМ	ГС
Залученість	Ie – поведінка особи	6,0	2,9	12,5	5,9	-0,5	-0,1
	Iw – поведінка, очікувана від особи	6,5	3,0				
Контроль	Ce – поведінка особи	6,5	2,5	9,1	8,7	3,9	-3,7
	Cw – поведінка, очікувана від особи	2,6	6,2				
Афект	Ae – поведінка особи	2,9	6,3	5,6	12,4	0,2	0,2
	Aw – поведінка, очікувана від особи	2,6	6,1				

$\chi^2 - 27,1$; достовірність розбіжностей міжгрупових показників дорівнює $p < 0,05$

Таблиця 2

Розподіл особливостей міжособистісних стосунків працівників агробізнесу, %

Якості	Шкали	Працівники агробізнесу, n=165					
		ГМ, n=45 (100,0 %)			ГС, n=120 (100,0 %)		
		N	%	±m	N	%	±m
Залученість	Ie – поведінка особи	30	66,7	4,7	45	37,5	4,8
	Iw – поведінка, очікувана від особи	15	33,3	4,7	75	62,5	4,8
Контроль	Се – поведінка особи	32	71,1	4,5	48	40,0	4,9
	Cw – поведінка, очікувана від особи	13	28,9	4,5	72	60,0	4,9
Афект	Ae – поведінка особи	29	64,4	4,8	46	38,3	4,9
	Aw – поведінка, очікувана від особи	16	35,6	4,8	74	61,7	4,9

χ^2 – 26,2; достовірність розбіжностей міжгрупових показників дорівнює $p < 0,05$

Таблиця 3

Розподіл працівників агробізнесу за рівнем тривожності, бали

Рівень, у балах	Особистісна тривожність (OT)		Реактивна тривожність (PT)	
	ГМ	ГС	ГМ	ГС
Низький (< 30)	11	25	16	28
Помірний (31-45)	37	42	33	43
Високий (46 та >)	49	54	50	58

переважання очікуваної від інших поведінки, що свідчить про більш незалежну поведінку та її контроль у ГМ та, відповідно, більш залежну поведінку та підвищений контроль у ГС ($p < 0,05$).

Наступним стало дослідження реактивної та особистісної тривожності працівників агробізнесу. Розподіл працівників за рівнем тривожності [11; 12] відображено в табл. 3.

Із даних табл. 3 видно, що у досліджених ГМ та ГС виявлена особистісна та реактивна тривожність, яка під час оцінювання у балах значно відрізнялася за рівнем вираженості. Установлено, що низький рівень особистісної тривожності у ГМ у середньому становив 11 балів, помірний рівень – 37 балів, високий – 49 балів. Відповідно, у ГФ низький рівень особистісної тривожності у середньому становив 25 балів, низький – 42 бали, високий – 54 бали ($p < 0,05$). Дослідженням РТ виявлено, що низький рівень реактивної тривожності у ГМ становив у середньому 16 балів, помірний – 33 бали, високий – 50 балів. Своєю чергою, у групі ГС низький рівень реактивної тривожності становив у середньому 28 балів, помірний – 43 бали, високий – 58 балів ($p < 0,05$).

Особливістю у працівників агробізнесу у ГМ було те, що особистісна тривожність за ознаками ступеню вираженості визначена як «звичайна», яка не досягала високого, клінічного рівня. Своєю чергою, у ГС особистісна тривожність діагностована як «непостійна», зі зміною модусу вираженості до високого рівня.

Аналіз реактивної тривожності у ГМ за перебігом розвитку дав змогу визначити її як «прогресуючу», із динамікою від меншого до більшого ступеню вираженості. Своєю чергою, у ГС за перебігом розвитку реактивна тривожність не мала властивості «регресійного» механізму розвитку й загалом діагностувалася як тривожність «високого рівня» зі стабільним ступенем вираженості. Досліджені ГМ (із високим балом особистісної тривожності, що сягав більше 49) на відміну від ГС характеризувалися властивістю сприйняття погрози самооцінці та професійній діяльності у широкому контексті довготривалих кризових умов та ситуаційно (реактивно) реагували симптомами тривожності у вираженому ступені (понад 50 балів) ($p < 0,05$). Особливо це проявлялося тоді, коли оцінювалися або ставилися під сумнів їхні професійні компетентності ($p < 0,05$).

За результатами аналізу особистісної тривожності помірного рівня виявлено, що для працівників агробізнесу ГМ та ГС властива акцентуація у вигляді: підвищеної вимогливості до інших людей ($p < 0,05$), значущості у завданнях та їх виконанні ($p < 0,05$), осмислення під час виконання професійної діяльності ($p < 0,05$), категоричності до себе та інших ($p < 0,05$). Досліджені ГС із помірним рівнем реактивної тривоги характеризувалися зростанням тривожності у довготривалих кризових умовах із суб'єктивно високою значущістю симптомів, зниженням асоціативного опрацювання дезадаптуючих почуттів, невпевне-

ності в успіху власної діяльності. Досліджені ГС із помірною особистісною тривожністю, які мали 45 балів, характеризувалися зниженою мотивацією та активністю, зменшенням зацікавленості до професійної діяльності, ($p \leq 0,05$), зниженням відповідальності у прийнятті рішення ($p \leq 0,05$). У досліджених ГМ із низькою тривожністю перш за все виявлено збереження активності та мотивації до діяльності ($p \leq 0,05$). У досліджених ГС, своєю чергою, збережена зацікавленість та відповідальність у прийнятті рішень ($p \leq 0,05$). Установлено за ступенем вираженості та виявлена структура перебігу розвитку особистісної та реактивної тривожності, а також їхні характеристики проаналізовано через середньогрупові показники. Розподіл працівників агробізнесу за середньогруповим показником реактивної та особистісної тривожності відображено на рис. 1.

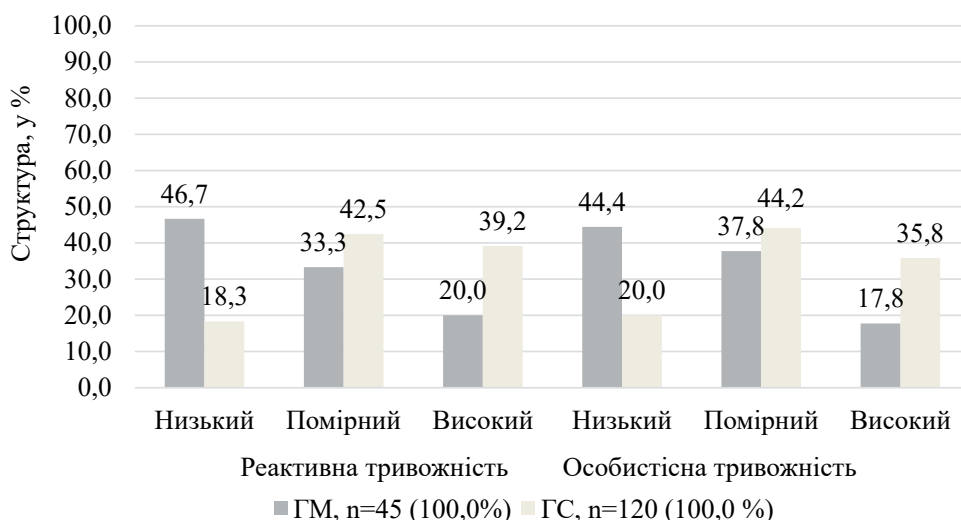
Із даних, представлених на рис. 1, видно, що загальний міжгруповий аналіз реактивної та особистісної тривожності має особливості в обох групах досліджених. Загалом для працівників агробізнесу обох груп були властиві як реактивна тривожність, так і особистісна тривожність. У структурі реактивної тривожності у ГМ низький рівень становив 46,7%, помірний – 33,3%, високий – 20,0%. У структурі особистісної тривожності ГС низький рівень виявлено у 44,4%, помірний – у 44,2%, високий – у 17,8% ($p \leq 0,001$).

У структурі реактивної тривожності у ГС низький рівень становив 18,3%, помірний – 42,5%, високий – 39,2%. У структурі особистісної тривожності низький рівень виявлено у 20,0%, помірний – у 44,2%, високий – у 35,8%. Представлений

розподіл за ступенем вираженості особистісної та реактивної тривожності, на нашу думку, свідчить про прояв «тривожного фону» у ГС у довготривалих кризових умовах діяльності, що зумовлює відмову від професійної діяльності у широкому контексті кар’єрного зростання.

Установлено, що у працівників агробізнесу обох груп висока реактивна тривожність у довготривалих кризових умовах діяльності корелювала з погіршенням стану здоров’я у відповідний період у вигляді вегетосоматичних симптомів ($p \leq 0,05$). Високий рівень реактивної тривожності у ГС проявлявся у ситуаціях професійної компетентісної оцінки ($p \leq 0,05$) із чутливою суб’єктивною значущістю ситуації, дезадаптуючим почуттям невпевненості ($p \leq 0,05$). Висока особистісна тривожність в обох групах мала міцний зв’язок із симптомами проявів конфліктності ($p \leq 0,05$), емоційної нестриманості ($p \leq 0,05$), психосоматичними навантаженнями ($p \leq 0,05$). У ГС посилення тривожності характеризувалися зниженням уважності, роздратованістю, втому, запамороченням ($p \leq 0,05$).

Наступним у дослідженні стало визначення змістовної спрямованості особистості працівників агробізнесу та її складників у відношенні до оточуючого світу, інших людей, себе, життєвих концепцій, світогляду та мотивації життєдіяльності. Даний етап виконувався за допомогою методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча [13; 14]. Згідно з методикою, було діагностовано та ранжовано два класи цінностей: термінальні (упевненість, що кінцева ціль життя є його сенсом) та інструментальні (переконання, що головним для життя є той чи інший спосіб дії або та чи інша

Примітка. Достовірність розбіжностей показників шкал у групах $p \leq 0,001$.

Рис. 1. Розподіл працівників агробізнесу за середньогруповим показником реактивної та особистісної тривожності

Розподіл вибору термінальних та інструментальних цінностей працівниками агробізнесу

Цінності	ГМ, n=45 (100,0 %)			ГС, n=120 (100,0 %)		
	N	%	±m	N	%	±m
5 інструментальних цінностей	35	77,8	4,2	84	70,0	4,6
4 інструментальних + 1 термінальна	7	15,6	3,6	22	18,3	3,9
3 інструментальних + 2 термінальні	3	6,7	2,5	14	11,7	3,2
2 інструментальні + 3 термінальні	–	–	–	–	–	–
1 інструментальна + 4 термінальні	–	–	–	–	–	–
5 термінальних цінностей	–	–	–	–	–	–

властивість особистості). Розподіл вибору термінальних та інструментальних цінностей працівниками агробізнесу представлено в табл. 4. Аналізуючи представлені дані, можна зазначити: система цінностей особистості досліджених ГМ та ГС є ґрунтом їхнього світогляду, що утворює ставлення до інших людей, навколишнього світу та до себе. Виявлено, що серед життєвих цінностей у досліджених ГМ та ГС переважали цінності-засоби – інструментальні ($p < 0,05$). Проте більшість даних цінностей не були пріоритетним термінальним (цінностям-цілям) ($p < 0,05$). Із представлених даних табл. 4 видно, що 5 інструментальних цінностей становив у ГМ 77,8%, у ГС – 70,0%. Своєю чергою, 4 інструментальні та 1 термінальна у ГМ – 15,6%, у ГС – 18,3%. Відповідно 3 інструментальні та 2 термінальні становили у ГМ – 6,7%, у ГС – 11,7% ($p < 0,05$).

Виявлено, що у досліджених ГМ та ГС до першої п'ятірки термінальних цінностей віднесено: активну життєву діяльність, цікаву роботу, здоров'я, матеріально забезпечене життя, наявність хороших та вірних друзів, суспільне визнання, продуктивне життя, щасливе сімейне життя, любов, пізнання, розвиток, свободу, впевненість у собі; до інструментальних – високі вимоги до життя, індивідуалістичні, конформістські та цінності самоствердження ($p < 0,05$). Треба зазначити, що у працівників агробізнесу ГМ та ГС виявлено зміни життєвих цінностей, які проявлялися втраченою сенсу життя, повноти та глибини хвилювань щодо процесу життя як такого, контролю над власними емоціями, думками та здатністю регулювати свою поведінку, а також особистісною нереалізованістю, орієнтуванням на інструментальні цінності. Викладені вище показники реактивної

та особистісної тривожності у високому ступені вираженості пронизували всі сфери життя респондентів та значимо впливали на життя ($p < 0,05$).

Висновки. Особистісна тривожність у ГС ідентифікована як непостійна, зі зміною модусу вираженості до високого рівня та така, що не має «регресійного» механізму розвитку. Досліджені ГМ характеризувалися високим сприйняттям погрози самооцінці та професійній діяльності у контексті довготривалих кризових умов ($p \leq 0,05$). Досліджені ГС у помірному рівні мали зниження асоціативного опрацювання дезадаптуючих почуттів, невпевненість у діяльності, помірно знижену мотивацію, активність, зацікавленість у професійній діяльності, відповідальність у прийнятті рішення. У ГС у довготривалих кризових умовах виявлено «тривожний фон», який впливає на відмову від професійної діяльності в контексті кар'єрного зростання. У досліджених ГМ та ГС переважали інструментальні цінності-засоби, але більшість із цих цінностей не є пріоритетними над термінальними (цінностями-цілями). У досліджених осіб ієрархія цінностей є ланкою між ними та суспільством. Ціннісні орієнтації досліджених забезпечують гармонію внутрішнього світу особистості в довготривалих кризових умовах, сприяють реалізації очікувань. Можна зазначити, що у працівників агробізнесу ГМ та ГС життєві цінності є зміненими, а у поєднанні з показниками реактивної та особистісної тривожності у високому ступені вираженості впливають на всі сфери життя ($p < 0,05$).

Перспектива подальшого дослідження у даному напрямі полягає у науковому пошуку особливостей професійної діяльності працівників агробізнесу в довготривалих кризових умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
2. Матяж С.В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Соціологія»*. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 27–30. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7.
3. Головатий Н.Ф. Соціологія молодіжної : курс лекцій. Київ : МАУП, 1999. 224 с.

4. Долинська Л.В., Максимчук Н.П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2008. 124 с.
5. Целякова О.М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 38. http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_38_22.pdf.
6. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання* : науково-методичний збірник / за заг. ред. О.В. Сухомлинської. Київ, 1997. С. 27–31.
7. Ethical principles of psychologists and code of conduct. American Psychological Association. Effective June 1, 2003 (as amended 2010, 2016). Effective January 1, 2017. <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf>.
8. Кодекс етики Академії праці, соціальних відносин і туризму. Протокол № 10. Київ : АПСВТ. 2016. <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/KodeksEtyky.pdf>.
9. Положення про академічну доброчесність Академії праці, соціальних відносин і туризму, протокол № 7 від 12.04.2018.
10. Schutz W. FIRO Awareness Scales. Consulting Psychologists Press, 1957; Schutz W. «Beyond Firo-B – Three New Theory-Derived Measures—Element B: Behavior, Element F: Feelings, Element S: Self». *Psychological Reports*. 1992. 70(3). 915–937. doi:10.2466/pr0.1992.70.3.915.
11. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : методичний посібник / О.М. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
12. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : методичний посібник / Н.А. Агаєв та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
13. Рокич М., Пляка Л.В., Огарь С.В. Методика «Ціннісні орієнтації». Психодіагностичний комплекс із вивчення особистості студента : практичний посібник. Харків : НФаУ, 2016. С. 40.
14. Бондарчук О.І., Гавлітіна Т.М., Смольська Л.М., Вронська В.М. Комплекс психодіагностичних методик дослідження професіоналізму педагогічних працівників. Київ ; Рівне, 2017. 23 с.
15. Landau S., Everitt B.S. *A Handbook of Statistical Analyses using SPSS*, Chapman & Hall / CRC Press LLC. 2004. 339 p.
16. Климчук В.О. Математичні методи у психології : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2009. 288 с.

REFERENCES

1. *Psykhologichna entsyklopediia* (2006) / [avt.–uporiadnyk O.M. Stepanov]. K.: «Akademvydav», 424 s. [in Ukrainian].
2. Matiazh S.V. (2013). Klasyfikatsiia tsinnostei ta tsinnisnykh oriientatsii osobystosti / S.V. Matiazh, A.O. Berezianska // *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiiia»]*. Ser. : Sotsiologhiia. 225, V. 213. S. 27–30. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7 [in Ukrainian].
3. Holovaty N.F. (1999). *Sotsyolohiia molodezhy* : Kurs lektsii / N. F. Holovaty. K. : MAUP, 224 s. [in Ukrainian].
4. Dolynska L.V. (2008). *Psykhologhiia tsinnisnykh oriientatsii maibutnoho vchytelia* : [navch. posib.] / L. V. Dolynska, N. P. Maksymchuk. Kamianets-Podilskyi : FOP Sysyn O. V., 124 s. [in Ukrainian].
5. Tseliakova O. M. (2009). *Dukhovnist i tsinnisni oriientatsii studentskoi molodi Ukrainy v transformatsiinomu suspilstvi [Elektronnyi resurs]* / O.M. Tseliakova // *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. V38. Rezhym dostupu : http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_38_22.pdf. [in Ukrainian].
6. Butkivska T.V. (1997). *Problema tsinnostei u sotsializatsii osobystosti* / T.V. Butkivska // *Tsinnosti osvity i vykhovannia : nauk.-metod. zb.* / [za zah. red. O.V. Sukhomlynskoii] ; APN Ukrainy. K., S. 27–31. [in Ukrainian].
7. Ethical principles of psychologists and code of conduct (2017). American Psychological Association. Effective June 1, 2003 (as amended 2010, 2016). <https://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf> [in English].
8. Code of Ethics (2016). Protocol 10. Available from: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/KodeksEtyky.pdf> [in Ukrainian].
9. Regulations on academic integrity (2018). Academy of Labour Social Relations and Tourism, protocol 7. <https://drive.google.com/file/d/1roDEHIZC9MERTAjCeip41Bgp249Ree38/view?usp=sharing> [in Ukrainian].
10. Schutz W. (1992). FIRO Awareness Scales. Consulting Psychologists Press, 1957; Schutz W. «Beyond Firo-B–Three New Theory-Derived Measures—Element B: Behavior, Element F: Feelings, Element S: Self». *Psychological Reports*. 70(3). 915–937. doi:10.2466/pr0.1992.70.3.915 [in English].

11. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kopanytsia O.V., Malkhazov O.R. (2011). Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv: Metodychnyi posibnyk. K.: NDTs HP ZSU, 281 s. [in Ukrainian].
12. Ahaiev N.A., Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Ostapchuk V.V., Tkachenko V.V. (2016). Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky nehatyvnykh psykhichnykh staniv viiskovosluzhbovtziv: Metodychnyi posibnyk. K.: NDTs HP ZSU, 234 s. [in Ukrainian].
13. Rokych M. (2016). Metodyka «Tsinnisni oriientsatsii». Psykhodiahnostychnyi kompleks z vyvchennia osobystosti studenta: prakt. posibnyk / L.V. Pliaka, S.V. Ohar. Kh. : NFaU, S.40. [in Ukrainian].
14. Bondarchuk O.I. (2017). Kompleks psykhodiahnostychnykh metodyk doslidzhennia profesionalizmu pedahohichnykh pratsivnykiv / O. I. Bondarchuk, T. M. Havlitina, L. M. Smolska, V. M. Vronska. Kyiv. Rivne, 23 s. [in Ukrainian].
15. Landau S., Everitt B.S. (2004). A Handbook of Statistical Analyses using SPSS, Chapman & Hall / CRC Press LLC, 339 p. [in English].
16. Klymchuk V.O. (2009). Matematychni metody u psykhologii : navch. posib. dlia stud. psykol. spets. Kyiv : Osvita Ukrainy, 288 p. [in Ukrainian].

УДК 159.947.23:159.923.2
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-7>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

Скрипаченко Т. В.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Запорізький національний університет

вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-6368-5233

skripachenko14@gmail.com

Ключові слова:

*відповідальність, свобода,
локус контролю, особистісне
зростання, особистісна
зрілість.*

Процес формування та розвитку особистості не являє собою лінійний процес. У ході цього розвитку відбуваються певні психологічні, фізіологічні, світоглядні, ціннісні зміни особистості, які впливають на сприйняття та усвідомлення людиною себе, світу, інших людей, своїх потреб, цілей, компетентностей, труднощів, обмежень, криз.

Статтю присвячено дослідженню психологічного феномену відповідальності як одного з чинників особистісної зрілості. Визначено, що відповідальність можна розглядати як таку психологічну якість, властивість особистості, яка в суттєвому ступені детермінує, визначає, стимулює процес особистісного розвитку і є необхідним індикатором процесу дорослішання особистості.

Зроблено аналіз досліджень відповідальності в працях таких психологів, як К. Хорні, Е. Фромм, Ф. Перлз, Ф. Хайдер, Л. Колберг, В. Франкл та ін. Важливим і цікавим у цьому сенсі є розгляд відповідальності у зв'язку з формуванням невротичної особистості, свободи і кохання, усвідомлення потреб і способів їх задоволення, стадій відповідальності, формуванням моральної системи особистості, сенсів життя.

Визначено, що особистісна зрілість також являє собою системне, інтегративне поняття. По-перше, особистісна зрілість характеризує психологічно здорову особистість. По-друге, формування особистісної зрілості детерміновано багатьма чинниками, критеріями, серед яких один із найважливіших – відповідальність особистості. У психології особистісна зрілість стає одним із предметів дослідження в гуманістичному напрямі, зокрема у К. Роджерса, Г. Олпорта та ін. Традиція розгляду поняття зрілості особистості пов'язана з аналізом близьких до нього понять, таких як самореалізація, самоактуалізація, особистісне зростання.

Показано також, що важливим є розгляд зв'язку між відповідальністю та особистісною зрілістю у контексті психотерапевтичних відносин, про що говорили такі відомі психологи, як К. Хорні та І. Ялом. Усвідомлення людиною власної відповідальності за свої дії, їхні наслідки є неодмінним індикатором динаміки психотерапевтичних відносин між психотерапевтом і клієнтом.

RESPONSIBILITY AS A FACTOR OF PERSONAL MATURITY

Skrypachenko T. V.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6368-5233
skripachenko14@gmail.com*

Key words: *responsibility, freedom, locus of control, personal growth, personal maturity.*

The process of personality formation and development is not a linear process. In the course of this development, certain psychological, physiological, worldview, and value changes of the personality occur, which affect the perception of oneself, the world, other people, one's needs, goals, competencies, difficulties, limitations, crises.

The article is devoted to the study of the psychological phenomenon of the responsibility as a one of the factors responsible for special maturity. It is determined that responsibility can be understood as such a psychological quality, a property of the individual, which to a significant degree determines, stimulates the process of personal development and is a necessary indicator of the process of personal maturation.

An analysis of research on responsibility in the works of such psychologists as K. Horney, E. Fromm, F. Perls, F. Heider, L. Kohlberg, V. Frankl and others. Important and interesting in this sense is consideration of responsibility in connection with the formation of a neurotic personality, freedom and love, awareness of needs and methods of their satisfaction, stages of responsibility, formation of the moral system of an individual, meanings of life.

The article defines that personal maturity is a social and integrative concept. First, personal maturity characterizes a psychologically healthy individual. Secondly, the formation of personal maturity is determined by many factors, criteria, among which one of the most important is the responsibility of the individual. In psychology, personal maturity becomes one of the subjects of research in the humanistic direction, in particular in C. Rogers, G. Allport and others. The tradition of considering the concept of personality maturity is connected with the analysis of issues close to it, such as self-realization, self-actualization, personal growth.

It is also shown that it is important to look at the connection between responsibility and personal maturity in the context of psychotherapeutic relationships, as discussed by well-known psychologists as K. Horney, I. Yalom. A person's awareness of own responsibility for his actions, their consequences – is an indispensable indicator of the dynamics of psychotherapeutic relations between a psychotherapist and a client.

Постановка проблеми. Відповідальність особистості є тим психологічним феноменом, який розглядається в різних науках: психології, соціології, юриспруденції, політології тощо. Джерелами відповідальності цікавилися такі психологи, як К. Хорні, Е. Фромм, Ф. Перлз, Л. Колберг. Аналіз феномену відповідальності включає не лише сутність цього поняття, а й різновиди, критерії, особливості формування відповідальності, її вплив на різні сфери життя особистості. Серед сучасних дослідників необхідно згадати А.В. Василю [4], В.А. Роменець

[6], які розглядали форми відповідальності та особливості її прояву. У працях К. Роджерса [7], В. Франкла [18], В.Й. Боришевського [3] відповідальність розглядається як індикатор або елемент зрілості особистості. Проте недостатньо зрозумілими залишаються питання характеру зв'язку між відповідальністю та особистісною зрілістю, впливу відповідальності на всю систему усвідомлень і вибір особистості.

Метою статті є розкриття сутності психологічного феномену відповідальності як чинника особистісної зрілості.

Результати дослідження. Вивчення особистості, процесу її розвитку, чинників цього процесу залишається актуальним питанням сучасної психології [11; 5; 8; 10].

Психологічний екскурс щодо сутності відповідальності особистості варто почати з представників неофрейдистського підходу. Звісно, на відміну від гуманістичних психологів неофрейдизм не орієнтувався на дослідження психологічної зрілості особистості, самодетермінації, самоактуалізації, які стали центром уваги в розумінні гуманістичними психологами природи особистості. Проте внесок неофрейдистів у контексті розуміння феноменології відповідальності також є важливим.

Отже, описуючи концепцію про невротичну особистість, К. Хорні торкається питання відповідальності особистості. Невротична особистість, маючи домінуючу незадоволену потребу в безпеці та розвинену тривогу щодо пошуку безпеки у світі, намагається знайти її в будь-яких життєвих ситуаціях чи особистісних стосунках. Перебуваючи в таких стосунках, невротик хибно уявляє іншу людину єдиним джерелом свого щастя та спокою, перекладаючи на неї відповідальність за своє життя, свої проблеми і їх рішення. У процесі терапії з невротичною особистістю це перекладання особистісної відповідальності стає також очевидним. Таким чином, невротична особистість може не бачити, не усвідомлювати і перекладати відповідальність за себе і своє життя на інших, у тому числі на психотерапевта, а отже, транслює безвідповідальність. Хоча саме формування відповідальності є одним із критеріїв психологічного, психічного здоров'я та особистісної зрілості.

Еріх Фромм, якого також вважають представником неофрейдизму, у своїх цікавих міркуваннях про природу особистості, свободу та любов визначає відповідальність із різних боків. Одна з широко відомих праць Е. Фромма «Мистецтво любові» містить концепцію любові, в основу якої він поклав декілька типів любові, зокрема материнську, братську, любов до Бога тощо. Основними елементами будь-якого типу любові є давання, турбота, відповідальність, повага, знання.

Таким чином, відповідальність є невід'ємним елементом любові. Саме через почуття любові особистість може примирити суперечливі потреби, гармонізувати свій тіньовий бік, навчитися вірити в себе і розвиватися.

Окрім цього, цікавою також є думка Е. Фромма щодо розуміння свободи особистості. Е. Фромм зазначав, що потреба у свободі притаманна людині від народження. Проте на протилежному боці від свободи завжди знаходиться потреба в укоріненні,

під якою Е. Фромм розумів прагнення до прийняття, існування серед людей, у спільнотах та суспільстві. Ці дві потреби суперечать одна одній. Тому людина постійно живе у внутрішньому конфлікті між свободою й укоріненням з іншими людьми. Чому ж людина не вибирає свободу, якщо вона її так прагне? Відповідь на це питання знаходиться у цікавій книзі Е. Фромма «Втеча від свободи», яка давно вже стала певною класикою в контексті діалогів про свободу особистості. Свобода наряду з тим, які відчуття вона дає людині, також означає більшу відповідальність, тривогу, а іноді й самотність. Тож із цієї точки зору відповідальність – це вибір особистості у бік її свободи. Свобода невідривна від відповідальності, і навпаки. Важливим також є те, що Е. Фромм підкреслював, що в процесі такого особистісного розвитку є відповідальність спочатку за себе, свій вибір, а в процесі міжособистісних стосунків, любові – і за іншу людину. Таким чином, очевидна генеза розвитку відповідальності у Е. Фромма: від відповідальності за себе – до відповідальності за інших, від несвободи і передбачуваності – до свободи і відповідальності.

Зв'язок між свободою і відповідальністю підкреслювали багато філософів, психологів, зокрема Арістотель, Гегель, Ж.-Поль Сартр, Г. Сковорода та ін. Наприклад, Г. Сковорода говорячи про свободу, розумів її як можливість людини дослухатися до себе, відмовлятися від несвободи, мати критичне мислення.

Ф. Перлз, засновник напряму гештальт-терапії, зосередив свою увагу на тому, як особистість усвідомлює чи не усвідомлює свої потреби. Якщо особистість не бажає сама задовольняти свої потреби, цілі і не бере на себе відповідальність за це, таку особистість не можна вважати зрілою. Протягом життя людина, намагаючись задовольнити свої потреби, має виходити у світ, до інших людей, спираючись на усвідомлення своїх власних бажань, розуміючи відповідальність за прийняття певних рішень. У разі коли людина з різних причин, прагнучи задовольнити свої потреби, схиляється до цього інших, маніпулює, перекладає відповідальність, тоді її процес особистісного розвитку уповільнюється.

Один із представників когнітивістського напряму – Ф. Хайдер пропонує розглядати феномен відповідальності в контексті атрибутивності людського сприйняття. На його думку, існують такі стадії відповідальності:

- генералізована відповідальність – визначається тим, що людина несе відповідальність за будь-які наслідки дій, у яких вона брала участь;
- власна відповідальність – людина відповідає за те, що особисто вона зробила;
- диференційована відповідальність – особи-

стість відповідає за будь-який результат дії незалежно від того, він був умисний чи ні;

- усвідомлена – особистість несе відповідальність не лише за свої наміри та наслідки їх реалізації, а й за те значення, якого вона надає різним зовнішнім чинникам, які, таким чином, впливають на результат;

- повна – людина несе відповідальність за хід, результати та наслідки своїх дій.

З точки зору Г. Йонаса, відповідальність – це центр моралі і на зміну «людині розумній» має прийти «людина відповідальна» [6, с. 6].

Л. Колберг вважається творцем одного з важливих підходів до розуміння відповідальності. Цей підхід базується на формуванні моральної системи особистості, вершиною якої є моральна зрілість особистості. Відповідальність у цьому процесі є регулятором становлення моральної особистості. З точки зору Л. Колберга, існує шість ступенів розвитку моральних суджень особистості:

1. Людина слухняно дотримується прийнятих правил, визнає їх, стимулюється також мотивацією уникнення покарання.

2. Цей ступінь характеризується трьома особливостями: індивідуалізмом, інструментальною метою та обміном. Відповідно, особистість спрямована на дії, які відповідають її меті та інтересам. Вона може дотримуватися правил лише тоді, коли ці умови збережені.

3. Ступінь взаємних очікувань та підкорень. На цьому ступені моральність особистості формується, ураховуючи її уявлення про очікування від виконання певних ролей собою та іншими людьми. Індикаторами правильної моральної поведінки стають турбота, вдячність, повага до інших, доброта.

4. Ступінь соціальної системи і совісті. Особистість виконує певні обов'язки перед суспільством, робить свій внесок у соціальну систему.

5. Соціальний договір. Ця стадія передбачає взаємозв'язок у свідомості особистості власних прав і соціальних обов'язків, дотримання законів та прав людини.

6. Універсальні етичні принципи – дотримання особистістю тих норм, правил етичних принципів, які вона самостійно вибрала й усвідомлює.

Таким чином, Л. Колберг зазначає, що відповідальність особистості є тим чинником, який контролює і детермінує розвиток моральної зрілості особистості.

Свій внесок у розуміння відповідальності особистості зробив Дж. Роттер. Запропонований ним локус домагань описує особливості індивідуальної системи відповідальності особистості. Дж. Роттер виділяє два різновиди локусу контролю. Екстернальний локус контролю характери-

зує людину, яка, пояснюючи причинність своїх перемог та поразок, покладає більшу відповідальність на зовнішні чинники. Інтернальний локус контролю описує людину, яка орієнтована на внутрішню причинність подій свого життя. Така внутрішня та зовнішня атрибутивність відповідальності у суттєвому ступені визначає характер життя особистості, вибір нею цілей, ставлення до себе й інших.

Необхідно також згадати концепцію В. Франкла, одного з видатних представників психотерапевтичного напрямку і засновника методу логотерапії. Згідно з В. Франклом, існує два аспекти відповідальності:

- те, за що людина несе відповідальність;
- те (той), перед чим (ким) людина несе відповідальність.

Отже, В. Франкл підкреслює важливу суб'єктно-об'єктну природу відповідальності. Окрім того, розглядаючи людське життя як процес пошуку сенсів, він пояснює, що саме на шляху такого пошуку сенсів, відповідей критерієм їх усвідомлення є якраз відповідальність особистості [18, с. 193].

Згідно із сучасним розумінням, відповідальність – це внутрішня саморегуляція та самодетермінація зрілої особистості, що опосередкована ціннісними орієнтаціями і виявляється в усвідомленні людиною причин своїх учинків, їхніх наслідків, у контролі своєї здатності бути причиною змін у навколишньому світі та власному житті. Аналіз теоретичних підходів до феномену відповідальності дає зрозуміти його багатофакторну, інтегративну природу.

Із цього погляду можна говорити про компоненти відповідальності. Індивідуальні компоненти залежать від індивідуально-психологічних особливостей особистості, зокрема від її нервової системи. Особистісні компоненти (мотиваційні, продуктивні, когнітивні) залежать від умов діяльності людини, від її оточення і здебільшого від соціальних чинників.

Виділяють різні види відповідальності:

- соціальна відповідальність – визначається соціальним статусом особистості і пов'язана з виконанням тих обов'язків, які пов'язані із її громадськими обов'язками;

- моральна відповідальність – це відповідність учинків та поведінки людини прийнятним моральним нормам та правилам;

- правова відповідальність – це підпорядкованість поведінки людини нормам права і конституції країни;

- екологічна відповідальність – пов'язана з такою поведінкою особистості, яка відповідає позиції збереження і поваги до природи та навколишнього середовища;

– професійна відповідальність – це відповідальність, основана на суспільній значущості своєї професії.

Виходячи із суб'єктного підходу, відповідальність дає можливість людині, так би мовити, перебувати на зв'язку з реальністю, оцінюючи свої можливості, усвідомлюючи причини своєї поведінки та її результати, а також пояснюючи на суб'єктивному рівні переживання особистості в процесі і результаті виконання дії.

На думку А.В. Василюї, існує дві форми відповідальної поведінки. Позитивна форма пов'язана з почуттям своєї значущості, поважним ставленням до людей, а негативна форма характеризується невпевненістю в собі, відчуттям недосконалості власних знань. Відповідальність визначається свободою. Умовами моральної відповідальності згідно з А.В. Василюї, є свобода, умисність дій особистості, розсудливість. Висказуючи дещо схожу з Е. Фроммом позицію, авторка говорить, що моральна свобода для людини є найвищою формою свободи і цінністю. Проте це не означає, що будь-яка людина її прагне. Через велику відповідальність людина може, навпаки, уникати відповідальності й відмовлятися від свободи [4, с. 4].

Такі вчені, як В.А. Роменець, М.В. Савчин, уважають відповідальність найголовнішим компонентом учинку і приписують їй набутий характер. Тоді відповідальність можна розглядати через аналіз таких сукупних понять, як свобода, активність, упевненість, совість, самостійність, ініціативність, і в контексті здорового розвитку особистості та усвідомленні нею свого права творити своє життя [6, с. 6].

Розуміючи відповідальність як якість особистості, можна виділити такі її елементи:

- усвідомлення людиною важливості та необхідності дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих норм і правил;
- усвідомлення як індивідуальні цінності соціальних, колективних, групових, індивідуальних норм;
- здатність дотримуватися норм у процесі вибору і прийняття рішення, передбачаючи наслідки і відповідальність за них;
- внутрішня самоорганізація спрямованості до якісної визначеності;
- здатність особистості регулювати свою поведінку й управляти своєю волею.

Погоджуючись із розумінням відповідальності як якості особистості, І. Бех зазначав, що в основі цієї якості лежить усвідомлення людиною свого обов'язку, власні переконання, моральні принципи та розуміння особистістю своєї причетності до суспільства. На думку вченого, моральна рефлексія включає усвідомлення особистістю

своїх потреб та прагнень, здатність передбачити наслідки своєї поведінки та здатність узгоджувати цілі із засобами їх досягнення.

Існують також вектори розвитку психологічної відповідальності:

1. Від колективної відповідальності до індивідуальної – описує внутрішній інтеріоризований перехід до індивідуальної особистісної відповідальності.

2. Від зовнішньої до внутрішньої – формування внутрішнього контролю поведінки.

3. Від ретроспективної до перспективної – описує важливість усвідомлення особистістю відповідальності не лише на минуле, а й за майбутнє.

На думку Л.П. Московець, відповідальність можна розглядати як умову самореалізації особистості [12, с. 160].

Підкреслення зв'язку між відповідальністю та особистісним зростанням, особистісною зрілістю зустрічається в працях багатьох психологів. Бачення людини як автора свого життя, як особистості, яка сама визначає свої цілі, цінності, дії і несе за них відповідальність, характерне для психологів гуманістичного напрямку в психології.

Особистісна зрілість – це, перш за все, психологічно і психічно здорова особистість, яка характеризується багатьма рисами, зокрема реалістичним сприйняттям себе, інших і світу, прагненням до саморозвитку, продуктивності і творчості [20; 15; 14; 17].

На думку А. Реан, є чотири компоненти особистісної зрілості: відповідальність, терпимість, саморозвиток, позитивне мислення. Ці чотири компоненти взаємопов'язані. Можна навіть сказати, що їх зв'язок забезпечує існування цілісної конструкції особистісної зрілості. Наприклад, відповідальність без терпимості або без позитивного мислення не призведе до повноцінного формування зрілої особистості, як і навпаки. Наприклад, лише одне позитивне мислення без відповідальності чи саморозвитку не буде сприяти формуванню особистісної зрілості.

Подібної думки дотримується також Л.М. Потапчук, який до компонентів особистісної зрілості відносить відповідальність, а також цілепокладання, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки тощо [2, с. 17].

М.Й. Боришевський, визначаючи особистісну зрілість, говорить, що вона проявляється у декількох індикаторах:

- у критичному і самокритичному мисленні;
- у відповідальному і турботливому ставленні до інших;
- в інтересі до минулого рідного краю;
- у розвиненій національній свідомості;
- у гуманістичних взаємовідносинах тощо [3, с. 5].

На думку І. Ялома, протилежним полюсом зрілості також є інфантильність, в основі якої можуть лежати дитячі переконання або своєї винятковості (нарцисизм, егоцентризм), або пошук того, хто буде вічним рятівником. Ірвін Ялом також розуміє відповідальність як «авторство власного життя» і напругу пов'язує її формування з формуванням зрілості особистості. Окрім цього, він описує особливості прийняття відповідальності в процесі психотерапевтичної роботи, уважаючи результати цього процесу необхідною умовою успішної терапії. Проте в роботі з клієнтами такий процес відбувається не автоматично, супротив відповідальності і змінам іноді набуває неабиякого масштабу [18, с. 194].

З точки зору С.В. Баранової, можна виділити два підходи до розгляду поняття зрілості в психології. Згідно з першим, зрілість розглядають через опис інтрапсихічних умов суб'єктивних переживань людини, задоволеної життям і собою. Це автономна особистість, яка вміє будувати стосунки з іншими і самореалізується. Цього погляду дотримувалися переважно представники психотерапевтичної практики: К. Юнг, К. Роджерс, В. Франкл. Згідно з другим підходом, особистісна зрілість розглядається в контексті її соціальної значимості для суспільства. І тоді йдеться скоріше про соціальну зрілість (Г.О. Балл, Т.М. Титаренко, О.С. Штепа та ін.) [1, с. 51].

На думку Г. Олпорта, одним із головних чинників особистісного зростання та зрілості є взяття особистістю на себе відповідальності за власні дії, їх усвідомлення, наслідки своїх дій, а також планування власного життя. Пояснюючи особливості зрілої особистості, Г. Олпорт зазначає, що існують риси зрілої особистості:

1. Емоційна незтурбованість та прийняття: це включає здатність приймати та управляти своїми емоційними станами так, щоб це не заважало іншим, прийняття та толерантне ставлення до своїх різних проявів.

2. Здатність до самопізнання та почуття гумору, що передбачає відкритість і готовність до пізнання нових особливостей себе, інших та світу, здатність із гумором ставитися до себе, до інших і можливість подивитися на деякі речі з незвичайних боків.

3. Цілісна життєва філософія. Це означає, що зріла особистість має певну систему цінностей і цілей, яка складається у цілісну філософію ставлення до себе та світу в цілому. Саме таке цілісне бачення дає змогу приймати життя в усіх його проявах.

4. Широкі кордони «Я»: включеність особистості в різні сфери життя передбачає певну активність людини в різних видах діяльності. Це розширює кордони її «Я», бачення себе, розкри-

ває додаткові боки особистості у нових відносинах у суспільстві.

5. Здатність до теплих відносин з іншими людьми: повага до інших, співчуття, формування дружніх відносин, визнання різниці з іншими людьми.

6. Реалістичне сприйняття, досвід та домагання. Цей критерій означає, що зріла, а отже, здорова, особистість уміє сприймати реальність такою, якою вона є, не збігаючи в захисти, ілюзії, викривлення та виправдовування.

Згаданий вище В. Франкл, аналізуючи поняття особистісної зрілості, виділив умови її формування. Першою умовою є самотрансцендентність як пошук власного сенсу, критерій автентичності особистості. Другою умовою є відповідальність як самоздійснення, здатність діяти і відповідати за наслідки власних дій. Третій критерій особистісної зрілості – смисл.

М.В. Савчин, згадуючи концепцію індивідуалізації К.Г. Юнга, зазначає, що цей процес передбачає оволодіння людиною своїм внутрішнім світом із метою найповнішої реалізації своїх здібностей, особистісних смислів, володіння інтелектуальною свободою, що дає змогу жити без страху, тривоги, стати цілісною особистістю у психологічному та соціальному планах. Завдяки гнучкості, сприйнятливості та покладанню на інтуїцію такої індивідуалізованій особистості немає потреби щось приховувати, а її несвідоме, проявляючи себе, дає змогу побачити справжні цілі [16, с. 59]. Очевидно, що процес індивідуалізації є своєрідним юнгіанським баченням процесу формування особистісної зрілості.

Саме процес індивідуалізації є шляхом формування особистісної зрілості. Пояснюючи індивідуалізацію у цьому контексті, можна говорити, що вона передбачає усвідомлення і формування Самості [13, с. 153]. Самість – це узагальнююча, глибинна цілісність особистості. Процес формування Самості, або правильніше сказати шлях до Самості, вимагає від особистості певної цілеспрямованості, зусиль, самопізнання, самореалізації тощо.

Згідно з концепцією К. Роджерса, зрілість особистості описується через поняття повноцінно функціонуючої особистості. Існують певні характеристики повноцінно функціонуючої особистості:

1. Екзистенційний спосіб життя.

2. Відкритість до переживань. Ця характеристика говорить про те, що людина приймає і рефлексує над своїми почуттями, відчуттями, не відкидає їх від себе, а дає їм право бути, чує себе, а також здатна приймати зміни.

3. Організмична довіра – усвідомлена віра у власні сили, аналіз свого досвіду і прийняття

рішень на цій основі. Така організаційна довіра дає можливість людині на власні очі бачити, змінювати або не змінювати якісь аспекти свого життя, довіряючи своєму баченню.

4. Емпірична свобода – це реалізація права на власний вибір і несення відповідальності за нього. Свобода вибору на основі довіри до себе та відповідальність за свої вибори теж характеризують повноцінно функціонуючу особистість.

5. Креативність. Ця особливість розуміється Роджерсом у широкому контексті, маючи на увазі, що саме через творчість, творчі дії людина реалізує свої вибори і своє життя. А це означає у тому числі здатність думати і діяти несхожим нестандартним чином, використовуючи власні креативні сили на повну.

Згідно з К. Роджерсом, повноцінно функціонуюча особистість приймає відповідальність за власну поведінку. Відкритість переживань як один із критеріїв повноцінно функціонуючої особистості дає змогу людині усвідомлювати, розуміти мотиви власних учинків, припускати і приймати відповідальність за них, передбачає довіру до себе як ту основу, яка забезпечує тверезий і спокійний погляд на свої цілі й можливості [7, с. 73].

Засновник методу транзактного аналізу Е. Берн також цікавився процесом формування особистісної зрілості, у тому числі в контексті формування відповідальності особистості. На сприйняття себе, інших і світу в цілому впливають різні стани, які потім стають сценарними моделями: «Дорослий», «Дитина», «Батько» тощо [19; 9]. Проте стан «Дитина» не передбачає прийняття на себе всієї відповідальності, а стан, наприклад, «Батько» не завжди в реальності співвідноситься з усвідомленням власної відповідальності та прогнозування наслідків власних дій.

Саме стан «Дорослий» сприяє формуванню зрілої особистості. Цей стан характеризується відповідальністю, розсудливістю, самоконтролем, прийняттям усвідомлених рішень.

Висновки. Аналіз психологічних концепцій та підходів, які досліджували феноменологію відповідальності особистості, демонструє необхідність розгляду цього поняття з різних боків: як якості, як властивості особистості, як критерій дорослішання, як чинник особистісного зростання і зрілості особистості. Розрізняють певні різновиди, типи відповідальності, критерії, особливості її формування в процесі індивідуального розвитку особистості. У статті проведено аналіз теоретичних підходів до розгляду відповідальності, зокрема погляди К. Хорні, Е. Фромма, В. Франкла, Л. Колберга. Поняття відповідальності розглянуто також із позиції суб'єктного, суб'єкт-об'єктного, діяльнісного підходів. Згідно із цими думками, відповідальність розглядається як відповідальність за себе, відповідальність за іншого, як компонент учинку особистості.

Ураховуючи системний, інтегративний та багатофакторний характер відповідальності особистості, у статті доцільним був її аналіз у контексті формування особистісної зрілості.

Особистісну зрілість можна розуміти як інтегративну характеристику особистості, що включає такі індикатори, як психологічне та психічне здоров'я, самомотивація та самодетермінація, усвідомлення мотивів власних дій. Особистісна зрілість складається з певних компонентів, що згадується в працях таких дослідників, як А. Реан та Л.М. Потапчук. Серед компонентів можна вказувати такі: відповідальність, терпимість, саморозвиток, позитивне мислення, цілепокладання, емоційна зрілість, самоконтроль. У процесі формування особистісної зрілості саме відповідальність є однією з тих детермінант, які визначають вектор, якість та темп цього процесу.

Подальші дослідження мають зосередитися на вивченні не лише процесу формування відповідальності особистості, а й на дослідженні таких її проявів, як гіпервідповідальність. Таке дослідження дасть змогу краще зрозуміти різні прояви і форми відповідальності особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранова С.В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Інтерконтиненталь-Україна, 2020. 364 с.
2. Барчій М., Воронова О. Окремі підходи дослідження особистісної і професійної зрілості. *Питання психології. Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 3(53). С. 16–22. DOI: 10.33099/2617-6858.
3. Борисюк О.М., Перун А.М. Теоретичні аспекти вивчення особистісної зрілості та її компонентного наповнення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 3–9.
4. Васирина А.В., Головащенко І.О. Проблема морального вибору та відповідальності. *Матеріали III науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, м. Вінниця, 20–22 березня 2024 р. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42943>
5. Канавець Р. Психологія особистості : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2021. 134 с.

6. Костенко О.Р. Психологічні чинники розвитку відповідальності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 24 с.
7. Кримова М.О. Психологія особистості : конспект лекцій до навчальної дисципліни «Психологія особистості». Одеса, 2021. 80 с.
8. Лисенко С.О. Становлення і розвиток парадигми самоактуалізації особистості та її переосмислення у контексті сучасності. *Humanities studies: collection of scientific papers*. 2021. № 8(85). Р. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.26661/hst-2021-8-85-02>.
9. Мілорадова Н.Є. Теоретичне обґрунтування сценарного підходу до професіогенезу фахівця. *Габітус*. 2020. Вип. 12. Т. 1. С. 186–191.
10. Мітіна С.В. Психологія особистості : навчально-методичний посібник. Київ : Ліра-К, 2020. 274 с.
11. Москалець В.П. Психологія особистості. Київ : Ліра-К, 2020. 364 с.
12. Московець Л.П. Свобода та відповідальність у процесі самореалізації педагогічних працівників. *Psychological journal*. 2019. Volume 5, issue 12. С. 152–168 <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12.10>
13. Нелін Є.В. Витоки юнгіанської психоаналітичної педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Вип. 86. С. 15–156. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.86.29>.
14. Новосилецька К.О. Дослідження особистісної зрілості студентської молоді як соціально-психологічного феномена. *Науковий пошук молодих дослідників*. 2023. № 2. С. 181–189.
15. Особистісна зрілість як проблема сучасної психології. Т. 1 : колективна монографія / наук. ред. З.М. Мірошник. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2019. 220 с.
16. Савчин М.В. Метаметодологічний аналіз концепції К.Г. Юнга. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2020. Вип. 1. С. 57–63 DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-8>.
17. Садченкова О.Г. Теоретичні аспекти вивчення особистісної зрілості. *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 116–120.
18. Соколов О.А. Феномен відповідальності в зарубіжних наукових студіях. *Габітус*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 189–195. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.30>.
19. Штайнер К. Сценарії життя людей. Школа Еріка Берна. Київ : Фабула, 2020. 448 с.
20. Штепа О.С. Ресурсна насиченість особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2020. Вип. 47. С. 231–252.

REFERENCES

1. Baranova S.V. Osobystisna zrilist ta vidpovidalnist: sotsialno-psykholohichni aspekt: monohrafiia / Svitlana Baranova. Kyiv: Interkontynental-Ukraina, 2020. 364 s.
2. Barchii M., Voronova O. Okremi pidkhody doslidzhennia osobystisnoi i profesiinoi zrilosti. Pytannia psykholohii. Visnyk natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Mukachevo : Mukachivskiy derzhavnyi universytet. № 3 (53). 2019. S. 16–22. DOI: 10.33099/2617-6858
3. Borysiuk O.M., Perun A.M. Teoretychni aspekty vyvchennia osobystisnoi zrilosti ta yii komponentnoho napovnennia. Naukovy visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Lviv : LDUVS. № 1. 2022. S. 3–9.
4. Vasylyna A.V., Holovashchenko I.O. Problema moralnoho vyboru ta vidpovidalnosti. Materialy III naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU, Vinnytsia, 20–22 bereznia 2024 roku. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42943>
5. Kanavets R. Psykholohiia osobystosti : navch. posibnyk. Kyiv : Alerta. 2021. 134 s.
6. Kostenko O.R. Psykholohichni chynnyky rozvytku vidpovidalnosti maibutnikh uchyteliv v protsesi profesiinoi pidhotovky. Avtoref. na zd. nauk. stupenia kand. psykhol. nauk. Kyiv : Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 2021. 24 s.
7. Krymova M.O. Psykholohiia osobystosti: Konspekt lektsii do navchalnoi dystsypliny «Psykholohiia osobystosti». Derzhavnyi zaklad «Pivdenoukrainskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni K.D. Ushynskoho». Odesa. 2021. 80 s.
8. Lysenko S.O. Stanovlennia i rozvytok paradyhmy samoaktualizatsii osobystosti ta yii pereosmyslennia u konteksti suchasnosti. *Humanities studies: collection of scientific papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica»*, 2021. 8 (85). P. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.26661/hst-2021-8-85-02>
9. Miloradova N.Ie. Teoretychne obruntuvannia stsenarnoho pidkhodu do profesiohenezu fakhivtsia. *Habitus*. Vypusk 12. Tom 1. 2020. S. 186–191.
10. Mitina S.V. Psykholohiia osobysti: navch.-metod. posibnyk. Kyiv : Lira-K. 2020. 274 s.
11. Moskalets V.P. Psykholohiia osobystosti. Kyiv : Lira-K. 2020. 364 s.

12. Moskovets L.P. Svoboda ta vidpovidalnist u protsesi samorealizatsii pedahohichnykh pratsivnykiv. Psychological journal. Kyiv : Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, Volume 5, issue 12. 2019. S. 152–168 <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12.10>
13. Nelin Ye.V. Vytoky yunhianskoi psykhoanalytichnoi pedahohiky. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 5 : Pedahohichni nauky : realii ta perspektyvy : zb. nauk. prats / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi pedahohichni universytet imeni M.P. Drahomanova. Kyiv : Vydavnychi dim «Helvetyka», 2022. Vyp. 86. S. 15–156. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.86.29>
14. Novosyletska K.O. Doslidzhennia osobystisnoi zrilosti studentskoi molodi yak sotsialno-psykholohichnoho fenomena. Naukovyi poshuk molodykh doslidnykiv : Zbirnyk nauk. prats studentiv. Poltava : DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2023. № 2. S. 181–189.
15. Osobystisna zrilist yak problema suchasnoi psykholohii. Tom 1 : kolektyvna monohrafiia / kol. avt. ; nauk. red. Z.M. Miroshnyk. Kryvyi Rih : Vyd. R.A. Kozlov, 2019. 220 s.
16. Savchyn M.V. Metametodolohichni analiz kontseptsii K.H. Yunha. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Psikholohichni nauky. Vypusk 1. 2020. S. 57–63. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-8>.
17. Sadchenkova O.H. Teoretychni aspekty vyvchennia osobystisnoi zrilosti. Habitus. Vyp. 17. 2020. S. 116–120.
18. Sokolov O.A. Fenomen vidpovidalnosti v zarubizhnykh naukovykh studiiakh. Habitus. Vypusk 13. Tom 1. 2020. S. 189–195. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.30>
19. Shtainer K. Stsenarii zhyttia liudei. Shkola Erika Berna. Kyiv : Fabula. 2020. 448 s.
20. Shtepa O.S. Resursna nasychenist osobystosti. Problemy suchasnoi psykholohii. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka. Vyp. 47. 2020. S. 231–252.

СПЕЦИФІКА ПОДОЛАННЯ СТРАХІВ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Стеценко А. І.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська область, Україна
orcid.org/0000-0001-7451-2488
alla-stetsenko@ukr.net*

Підгірна В. В.

*магістрантка
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Київська область, Україна
orcid.org/0009-0007-9832-508X
violettafialca2002@icloud.com*

Ключові слова: *страхи дітей, молодший шкільний вік, психологічна підтримка, соціальні чинники, сімейні чинники, класифікація страхів, адаптація до школи, емоційна стійкість, педагогічна підтримка.*

Статтю присвячено дослідженню специфіки подолання страхів у дітей молодшого шкільного віку. У роботі розглядаються психологічні особливості дітей цієї вікової категорії, які сприяють виникненню страхів, а також соціальні та сімейні чинники, що впливають на їхній розвиток. Аналізується класифікація страхів у молодших школярів, охоплюючи соціальні, академічні страхи, страхи, пов'язані з фізичною безпекою, втратою або відділенням, а також специфічні фобії. Особливу увагу приділено страхам, пов'язаним із війною, які стали актуальними в умовах сучасної ситуації в Україні. У статті підкреслюється важливість урахування індивідуальних особливостей дітей та їхнього соціального середовища під час розроблення програм психологічної підтримки та інтервенцій, спрямованих на подолання страхів. Окремо розглядаються наслідки тривалого впливу страхів на емоційний розвиток та соціальну адаптацію дитини, що може призвести до формування стійких тривожних станів та поведінкових порушень. Розглядаються методи, які можуть бути використані для виявлення та корекції страхів у дітей; акцентується на ролі сім'ї та школи у забезпеченні психологічного добробуту молодших школярів. Підкреслюється необхідність системного підходу до подолання страхів у дітей, який включає активну взаємодію між батьками, педагогами та психологами. Це сприятиме формуванню у дітей емоційної стійкості, впевненості в собі та ефективної адаптації до соціального середовища, що є важливими передумовами їхнього гармонійного розвитку. Результати дослідження можуть бути використані для розроблення освітніх програм, спрямованих на профілактику та подолання дитячих страхів, а також для надання практичних рекомендацій батькам та педагогам щодо підтримки емоційного розвитку дітей.

THE SPECIFICS OF OVERCOMING FEARS IN EARLY SCHOOL AGE

Stetsenko A. I.

*Ph.D. of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Practical Psychology
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Sukhomlynskoho str., 30, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7451-2488
alla-stetsenko@ukr.net*

Podhirna V. V.

*Master's Student
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Sukhomlynskoho str., 30, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine
orcid.org/0009-0007-9832-508X
violettafalca2002@icloud.com*

Key words: *children's fears, early school age, psychological support, social factors, family factors, classification of fears, school adaptation, emotional resilience, pedagogical support.*

The article is dedicated to the study of the specifics of overcoming fears in children of early school age. The work examines the psychological characteristics of children in this age group that contribute to the emergence of fears, as well as the social and family factors that influence their development. It analyzes the classification of fears in younger schoolchildren, covering social, academic fears, fears related to physical safety, loss or separation, as well as specific phobias. Special attention is given to fears related to war, which have become relevant in the context of the current situation in Ukraine. The article emphasizes the importance of considering the individual characteristics of children and their social environment when developing psychological support and intervention programs aimed at overcoming fears. The consequences of prolonged exposure to fears on a child's emotional development and social adaptation are also discussed, which may lead to the formation of persistent anxiety states and behavioral disorders. The article explores methods that can be used to identify and correct fears in children, highlighting the role of family and school in ensuring the psychological well-being of younger schoolchildren. The author emphasizes the need for a systematic approach to overcoming fears in children, which includes active cooperation between parents, teachers, and psychologists. This will promote the development of emotional resilience, self-confidence, and effective adaptation to the social environment in children, which are important prerequisites for their harmonious development. The results of the study can be used to develop educational programs aimed at preventing and overcoming childhood fears, as well as to provide practical recommendations for parents and educators on supporting children's emotional development.

Постановка проблеми. Подолання страхів у дітей молодшого шкільного віку є однією з найбільш актуальних проблем сучасної психолого-педагогічної науки. Діти цього віку стикаються з низкою викликів, що можуть призводити до виникнення різноманітних страхів, які негативно впливають на їх емоційний стан, поведінку, навчальні досягнення та соціальні взаємодії. В умовах стрімкого розвитку суспільства, зростання інформаційного потоку та соціальних змін з'являються нові форми страхів, що потре-

бують глибшого розуміння та розроблення ефективних методів подолання. Сучасні умови, такі як вплив соціальних мереж, цифрових технологій та зовнішніх стресових чинників (наприклад, війна), створюють додаткові виклики для дітей молодшого шкільного віку, що вимагає переосмислення існуючих підходів до роботи з дитячими страхами.

Різні аспекти проблеми страхів у дітей молодшого шкільного віку розглядалися багатьма дослідниками. Ю. Аландаренко [1] досліджувала

вплив сімейного середовища на формування страхів у дітей, підкреслюючи, що саме батьківське виховання відіграє ключову роль у подоланні цих страхів. О. Грек [2] досліджувала класифікацію страхів у дітей, виділяючи різні типи страхів: соціальні, академічні, пов'язані з фізичною безпекою та специфічні фобії, що дає змогу краще розуміти їхню природу та причини виникнення.

Г. Гуд [3] та Т. Даценко [4] вивчали роль емоційного розвитку та його зв'язок із виникненням страхів, пропонуючи методики для підвищення емоційної стійкості дітей, що є ключовим чинником у подоланні страхів. С. Дорофей [5] та О. Камінська [6] розглядали вплив сучасних інформаційних технологій і соціальних мереж на формування нових видів страхів у дітей, що актуально в умовах сучасного цифрового середовища.

Однак попри значні здобутки в дослідженні страхів у дітей молодшого шкільного віку залишаються невирішеними питання адаптації підходів до діагностики та корекції страхів з урахуванням сучасних соціальних змін та індивідуальних особливостей дітей. Зокрема, актуальним є розроблення нових методів роботи з дитячими страхами, що враховують вплив зовнішніх стресових чинників, таких як військові конфлікти, які значно впливають на психологічний стан дітей. Дослідження у цій галузі спрямовані на забезпечення психологічного добробуту дітей, створення умов для їх гармонійного розвитку, формування емоційної стійкості та впевненості в собі. Це важливо не лише для успішної соціальної адаптації дітей, а й для їхнього майбутнього дорослого життя, оскільки дитячі страхи можуть мати довготривалі наслідки для особистості у цілому. Тому необхідність подальших досліджень у цій сфері є очевидною, особливо в умовах постійних змін у сучасному світі.

Мета статті полягає в аналізі специфіки подолання страхів у дітей молодшого шкільного віку з урахуванням їхніх психологічних, соціальних та культурних особливостей, а також у розробленні практичних рекомендацій для педагогів і батьків щодо ефективних методів діагностики, профілактики та корекції страхів у дітей цієї вікової групи.

Результати дослідження. Проблема подолання страхів у дітей молодшого шкільного віку є однією з найбільш актуальних у сучасній психолого-педагогічній науці. Цей віковий період характеризується значними змінами в емоційному та соціальному розвитку дитини, які можуть сприяти виникненню різноманітних страхів. Важливо зазначити, що психологічні особливості дітей цього віку, такі як нестабільна самооцінка та недостатній розвиток емоційної стійкості, роблять їх особливо уразливими до виникнення страхів.

Як зазначає дослідник М. Шевченко, «молодший шкільний вік є особливо чутливим періодом, що вимагає адаптації до нових умов: навчальної діяльності, режиму дня та правил, обмеження фізичної активності, особистості педагога, спілкування у великому колективі класу та школи» [7, с. 702].

Молодший шкільний вік, який охоплює період від 6 до 11 років, є критичним етапом у розвитку дитини, що супроводжується інтенсивними змінами в когнітивній, емоційній та соціальній сферах. На цьому етапі діти активно розвивають основні психічні процеси, які закладають основу для їх подальшої успішної адаптації до шкільного життя та навчальної діяльності. У цьому віці діти починають опановувати більш складні форми мислення. Період молодшого шкільного віку характеризується формуванням емоційної сфери, яка включає розвиток здатності до самооцінки, емоційного контролю та розуміння власних почуттів.

Соціальні та сімейні чинники відіграють одну з ключових ролей у формуванні та розвитку страхів у дітей молодшого шкільного віку. Сім'я як первинне соціальне середовище є основою для формування емоційної стабільності дитини, її здатності до адаптації та подолання стресових ситуацій. Батьківські стилі виховання, рівень емоційної підтримки, моделі поведінки, що спостерігаються у сім'ї, мають великий вплив на те, як дитина розвиває здатність справлятися зі страхами і тривогами [8, с. 14].

Стилі виховання батьків відіграють центральну роль у формуванні психологічного добробуту дитини. Авторитарний стиль, який характеризується високими вимогами та низьким рівнем підтримки, може призвести до формування у дитини страхів перед оцінкою, помилками та невдачами. З іншого боку, надмірна опіка, яка є характерною для гіперопікаючого стилю виховання, також може сприяти виникненню страхів. Діти, які отримують надмірну підтримку та захист від батьків, можуть розвивати залежність від дорослих у вирішенні проблем, що призводить до страхів перед самостійними діями або прийняттям рішень.

Нестача уваги з боку батьків або емоційна дистанція можуть також викликати у дитини почуття покинутості, що призводить до розвитку страхів перед самотністю або втратами. Відсутність належної емоційної підтримки може зробити дитину уразливою до стресу і перешкоджати формуванню у неї стійких механізмів подолання страхів. Сімейна атмосфера, включаючи взаємодію між членами родини, конфлікти, рівень гармонії або напруженості, значною мірою впливає на емоційний стан дитини.

Соціальні взаємодії, особливо з однолітками, також є важливим чинником, що впливає на формування страхів у дітей молодшого шкільного віку. Взаємодія з однолітками в шкільному середовищі може бути джерелом як підтримки, так і тривоги. Діти, які стикаються з булінгом або соціальною ізоляцією, можуть розвивати страхи перед соціальною взаємодією, такі як страх перед однолітками, виступи на публіці або просто страх бути відкинутими. У таких випадках у дитини може виникати страх перед школою у цілому, що негативно впливає на її навчання та загальний психологічний добробут.

Як зазначає дослідниця О. Скляренко, «причиною шкільних страхів дитини можуть бути її конфліктні відносини з учителями, з однолітками, страх їхньої агресивної поведінки» [8, с. 18].

Педагоги також відіграють значну роль у формуванні емоційного стану дитини. Стиль спілкування вчителів, їхня реакція на помилки учнів, підтримка або її відсутність можуть як допомогти дитині впоратися з тривожністю, так і стати джерелом страхів.

Страхи у дітей молодшого шкільного віку можуть бути різноплановими та включати страх перед новим соціальним оточенням, страх невдачі або критики, страх перед певними об'єктами або ситуаціями, а також більш глибокі емоційні страхи, пов'язані з утратою близьких або власною безпекою. Важливість розуміння та класифікації цих страхів полягає у можливості розроблення ефективних методів їх подолання та підтримки дітей у цьому важливому періоді їхнього життя.

У дисертаційному дослідженні О. Скляренко встановила, що основними страхами молодших школярів є: «страхи самовираження, які зберігають свою інтенсивність впродовж усього молодшого шкільного віку; страхи не відповідати очікуванням інших, які мають тенденцію до зменшення під кінець навчання в молодшій школі; страхи, що виникають під час спілкування з учителем, які зберігають свою інтенсивність майже на одному рівні впродовж молодшого шкільного віку; страхи ситуацій перевірки знань» [8, с. 19].

Аналізуючи різноманітні страхи, з якими можуть зіткнутися діти молодшого шкільного віку, можна виділити кілька основних категорій, що мають вирішальний вплив на їхнє емоційне та соціальне благополуччя. Кожна із цих категорій відображає певний аспект життєвого досвіду дитини, який може спричинити почуття тривоги або страху.

Перша категорія – соціальні страхи – об'єднує емоційні реакції, що виникають у ситуаціях соціальної взаємодії. Ці страхи можуть бути викликані переживанням через можливість бути оціненим або не прийнятим ровесниками чи дорослими.

Академічні страхи стосуються освітнього процесу та можуть включати страх невдачі або страх перед труднощами у навчанні. Такі страхи можуть значно впливати на мотивацію дитини до навчання, її академічну успішність та самооцінку, а також створювати внутрішній психологічний бар'єр до подальшого освітнього просування.

Страхи, пов'язані з фізичною безпекою, відображають природну потребу дитини в почутті захищеності. Ці страхи можуть виникати внаслідок відчуття реальної або уявної загрози фізичному здоров'ю чи безпеці, що спонукає дитину уникати певних місць або ситуацій, які вона сприймає як небезпечні.

Страхи, пов'язані з утратою або відділенням, указують на глибоку потребу дитини в стабільності та емоційній підтримці з боку близьких. Відчуття, що дитина може втратити когось із батьків або бути відокремленою від сім'ї, може призводити до значної тривоги та емоційних розладів.

Специфічні фобії охоплюють страхи, що зосереджені навколо конкретних об'єктів або ситуацій. Вони можуть бути дуже різноманітними та часто розвиваються як результат прямого негативного досвіду або через вплив зовнішніх чинників, таких як історії або фільми [9, с. 140].

У контексті сучасної ситуації в Україні важливо відзначити наявність страхів у дітей, які безпосередньо пов'язані з війною, повномасштабним вторгненням та повітряними тривогами. Ці страхи мають глибокий вплив на психологічний стан дитини, її емоційний добробут та повсякденне життя.

Діти, які проживають у зонах конфлікту або були змушені переселитися через військові події, стикаються з низкою серйозних психоемоційних викликів. Військові дії створюють постійне відчуття небезпеки, що може призвести до розвитку специфічних страхів, пов'язаних зі звуками вибухів, стрілянини, військової техніки або навіть звичайних гучних звуків, які діти асоціюють із загрозою. Розлука з близькими через евакуацію або необхідність укриття в безпечному місці може викликати тривожні розлади. Ці страхи можуть залишатися з дитиною навіть після завершення конфлікту, впливаючи на її здатність до соціалізації та розвитку довірливих стосунків у майбутньому.

В умовах військових дій діти часто стикаються з постійним відчуттям небезпеки, що сприяє формуванню хронічної тривожності. Це відчуття може бути викликане не лише реальними подіями, такими як обстріли або бомбардування, а й очікуванням нових небезпек. Діти можуть розвивати гіперактивну реакцію на звуки або події, які у звичайних умовах не викликали би страху, такі як гуркіт дверей, звуки грому або навіть підвищений тон голосу дорослих [9, с. 140].

Вплив військових дій на психіку дітей може бути настільки серйозним, що у деяких із них розвивається посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Це психічне захворювання виникає як реакція на серйозні травматичні події і характеризується повторними спогадами про травматичну ситуацію, нічними кошмарами, підвищеною тривожністю, униканням ситуацій, що нагадують про травму, а також емоційною пригупленістю [10, с. 33].

Окрім військових дій, інші соціальні кризи, такі як економічна нестабільність, високий рівень злочинності або природні катастрофи, також можуть викликати у дітей нові види страхів.

Не можна ігнорувати вплив медіа на формування страхів у дітей. Військові дії та інші кризові події часто висвітлюються у засобах масової інформації з використанням яскравих образів та драматичних сюжетів. Діти, які бачать ці зображення або чують новини про трагічні події, можуть відчувати сильний страх і тривогу навіть якщо вони не є безпосередніми учасниками цих подій. Медіа також можуть сприяти формуванню страхів перед майбутнім або перед певними соціальними групами [11, с. 97].

Одним із ключових методів профілактики страхів є створення підтримуючого та безпечного середовища в школі та вдома. Це середовище має забезпечувати дитині почуття захищеності та емоційного комфорту, що є основою для її здорового розвитку.

Переглянемо детально методи профілактики страхів:

1. Роль батьків у профілактиці страхів. Батьки відіграють центральну роль у профілактиці страхів у своїх дітей. Важливо, щоб батьки були уважні до емоційного стану дитини, регулярно спілкувалися з нею, обговорювали її почуття та переживання. Відкриті й довірливі стосунки з батьками допомагають дитині відчувати себе в безпеці, що значно зменшує ризик виникнення страхів. Батьки повинні створювати спокійну та стабільну атмосферу вдома, де дитина зможе вільно виражати свої емоції та отримувати підтримку.

2. Роль педагогів. У школі педагоги також мають значний вплив на емоційний стан дитини. Учителі повинні бути чутливими до потреб учнів, створювати у класі атмосферу довіри та взаємної підтримки. Важливо, щоб учителі вміли розпізнавати ознаки тривожності або страху в дітей і своєчасно надавати їм підтримку. Використання позитивного підходу до навчання, заохочення до самовираження, підтримка під час навчання та взаємодії з однолітками – усе це сприяє зниженню рівня тривожності та запобіганню формуванню страхів.

3. Забезпечення позитивного соціального середовища. Діти повинні мати можливість спілкува-

тися з однолітками в позитивному соціальному середовищі, де вони можуть розвивати свої соціальні навички та формувати здорові стосунки. Для цього важливо організовувати групові ігри, спільні проекти та інші активності, які сприяють розвитку командної роботи, взаємодопомоги та довіри.

Корекція страхів у дітей молодшого шкільного віку вимагає комплексного підходу, що включає використання різних психотерапевтичних методів. Ці методи спрямовані на те, щоб допомогти дитині усвідомити свої страхи, зрозуміти їх причини та навчитися ефективно їх долати.

1. Ігрова терапія. Ігрова терапія є одним із найефективніших методів роботи зі страхами у дітей. У процесі гри діти можуть висловлювати свої емоції, переживання та страхи, що дає їм змогу розібратися у своїх почуттях та знайти способи їх подолання. Наприклад, через рольові ігри діти можуть відтворювати ситуації, які викликають у них страх, і навчитися реагувати на них у безпечному середовищі.

2. Арттерапія. Арттерапія включає використання різних видів мистецтва (малювання, ліплення, музика) як засобу вираження емоцій та страхів. Цей метод особливо ефективний для дітей, які мають труднощі з вербалізацією своїх почуттів. Через творчий процес дитина може відтворювати свої страхи та поступово зменшувати емоційне навантаження.

3. Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ). Когнітивно-поведінкова терапія є науково обґрунтованим методом, що спрямований на зміну негативних думок та поведінкових патернів, які підтримують страхи. У процесі КПТ дитина вчиться розпізнавати свої негативні думки, які викликають страх, і замінювати їх на більш позитивні та раціональні.

4. Методи релаксації. Методи релаксації, такі як дихальні вправи, медитація, прогресивна м'язова релаксація, можуть допомогти дитині знизити рівень тривожності та напруги. Вони навчають дітей контролювати свою фізіологічну реакцію на стрес, що зменшує прояви страху.

5. Сімейна терапія. Сімейна терапія є важливим методом у роботі зі страхами у дітей, особливо коли страхи пов'язані із сімейною динамікою або стилем виховання. Під час сімейної терапії батьки отримують навички підтримки та взаємодії з дитиною, що допомагає зменшити рівень тривожності у сім'ї та створити позитивне середовище для дитини.

6. Психосвіта для батьків та педагогів. Психосвіта є важливим компонентом профілактики та корекції страхів. Інформування батьків та педагогів про природу дитячих страхів, їхні причини та способи підтримки може значно підвищити ефективність роботи зі страхами. Батьки та педагоги,

які розуміють, як працювати зі страхами, можуть краще підтримувати дитину, надавати їй необхідну допомогу та створювати безпечне середовище.

Кожна дитина є унікальною, тому важливо адаптувати методи профілактики та корекції страхів відповідно до її індивідуальних потреб. Це може включати врахування особистих особливостей дитини, її попереднього досвіду, ступеня вираженості страхів та наявності інших психоемоційних розладів. Співпраця між батьками, педагогами та психологами є ключовим чинником забезпечення ефективного процесу подолання страхів.

Висновки і перспективи подальших розробок у напрямі дослідження. Дослідження спеціфіки подолання страхів у дітей молодшого шкільного віку дало змогу виявити низку ключових аспектів, які є важливими для розуміння природи дитячих страхів та розроблення ефективних методів їх подолання. По-перше, було встановлено, що страхи у цьому віці є природною частиною психоемоційного розвитку дитини, оскільки молодші школярі стикаються з новими викликами та вимогами, пов'язаними зі шкільним життям. Психологічні особливості дітей, такі як нестабільна самооцінка, недостатньо розвинена емоційна стійкість та зростаюче усвідомлення себе як особистості, роблять їх особливо уразливими до виникнення страхів. По-друге, соціальні та сімейні чинники відіграють вирішальну роль у формуванні та роз-

витку страхів у дітей. Негативні взаємодії з однолітками, конфліктні стосунки з учителями або батьками, а також емоційно нестабільна атмосфера у сім'ї можуть посилювати тривожність і сприяти формуванню різних страхів. По-третє, сучасні зовнішні стресові чинники, такі як військові дії та інші кризи, суттєво впливають на формування нових видів страхів у дітей. Військові конфлікти, наприклад, можуть призвести до розвитку специфічних страхів, пов'язаних із вибухами, утратами близьких та постійною загрозою життю. Це може викликати серйозні психоемоційні розлади, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Корекція страхів вимагає системного підходу, що включає створення підтримуючого середовища, використання психотерапевтичних методів, таких як ігрова терапія, арттерапія, когнітивно-поведінкова терапія, та забезпечення сімейної підтримки. Важливо також урахувувати індивідуальні особливості дитини та адаптувати методи роботи відповідно до її потреб.

У напрямі подальших досліджень важливо зосередитися на розробленні програм психологічної підтримки для дітей, які постраждали від зовнішніх стресових чинників, таких як військові дії. Дослідження впливу новітніх технологій та медіа на формування страхів у дітей також має велике значення, адже медіа відіграють дедалі більшу роль у їхньому житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аландаренко Ю. Страхи дітей. Шляхи подолання : семінар-тренінг для вчителів молодших класів. *Шкільному психологу. Усе для роботи*. 2014. № 9. С. 26–30.
2. Грек О.М., Твердохліб Н.С. Психологічні особливості прояву страхів у молодших школярів із повних та неповних сімей в умовах рекреації. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів, 19 квітня 2014 р. «Актуальні проблеми сучасної психології»*. Одеса, 2014. С. 126–129.
3. Гуд Г. Психологічні особливості негативних переживань у молодших школярів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2021. 286 с.
4. Даценко Т.О. Феномен дитячого страху: психологічний вимір дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки. *Матер. II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 19 квітня 2012 р. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. С. 182–187.
5. Дорофей С. Психолого-педагогічні умови подолання страхів і тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах пандемії. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2020. № 6. С. 56–62.
6. Камінська О.Д., Громик Н.В. Проблема дитячих страхів у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. *Psychological journal*. 2018. № 4(14). Р. 86–104.
7. Шевченко М.В. Психологічна корекція страхів дітей молодшого шкільного віку з вадами мовлення. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 17. С. 17–19.
8. Склярєнко О.М. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 20 с.
9. Вавілова А.С. Психологічні особливості страхів молодших школярів. *Збірник наукових праць ККПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2020. № 1. Т. 1. С. 140–144.
10. Хотенчан Н.М. Дитячі страхи. Методичні рекомендації. Тернопіль, 2014. 115 с.
11. Піддубна Н.Г., Єфімов Д.Е. Проблема шкільних страхів у наукових дослідженнях. *Психологія і особистість*. 2016. № 2(1). С. 97–107.

REFERENCES

1. Alandarenko, Yu. (2014). Strakhy ditei. Shliakhy podolannia : seminar-trening dlia vchyteliv molodshykh klasiv. Shkilnomu psykholohu. Use dlia roboty : Naukovo-metodychnyi zhurnal, (9), 26–30. [in Ukrainian]
2. Hrek, O.M., & Tverdokhlib, N.S. (2014). Psykholohichni osoblyvosti proiavu strakhu u molodshykh shkoliariv z povnykh ta nepovnykh simei v umovakh rekreatsii. In Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv, 19 kvitnia 2014 roku «Aktualni problemy suchasnoi psykholohii» (pp. 126–129). Odesa. [in Ukrainian]
3. Hud, H. (2021). Psykholohichni osoblyvosti nehatyvnykh Perezhyvan u molodshykh shkoliariv: dis. Kand. Psykol. Nauk: 19.00.07. Instytut ped. Osvity i osvity doroslykh uni-t im. I.Ya. Ziaziuna. Kyiv. [in Ukrainian]
4. Datsenko, T.O. (2012). Fenomen dytiachoho strakhu: psykholohichni vymir doslidzhennia molodykh uchenykh u konteksti rozvytku suchasnoi nauky. In Materialy II shchorichnoi Vseukr. Nauk.-prakt. Konf., (19 kvitnia 2012 r.) (pp. 182–187). Kyiv: Kyiv. Un-t im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian]
5. Dorofey, S. (2020). Psykholoho-pedahohichni umovy podolannia strakhu i tryvozhnosti u ditei molodshoho shkilnoho viku v umovakh pandemii. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: psykholohichni nauky, (6), 56–62. [in Ukrainian]
6. Kaminska, O.D., & Hromyk, N.V. (2018). Problema dytiachykh strakhu v doslidzhenniakh vitchyznianskykh ta zarubizhnykh naukovtsiv. Psychological journal, (4(14)), 86–104. [in Ukrainian]
7. Shevchenko, M.V. (2012). Psykholohichna korektsiia strakhu ditei molodshoho shkilnoho viku z vadamy movlennia. Problemy suchasnoi psykholohii, (17), 17–19. [in Ukrainian]
8. Skliarenko, O.M. (2005). Psykholohichni determinanty ta psykholohichna korektsiia shkilnykh strakhu u molodshykh shkoliariv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk: spets. 19.00.07. Kyiv. [in Ukrainian]
9. Vavilova, A.S. (2020). Psykholohichni osoblyvosti strakhu molodshykh shkoliariv. Zbirnyk naukovykh prats KKPNI imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, (1(1)), 140–144. [in Ukrainian]
10. Khotenchan, N.M. (2014). Dytiachi strakhu. Metod. rekom.: Ternopil. [in Ukrainian]
11. Pidubna, N.H., & Yefimov, D.E. (2016). Problema shkilnykh strakhu u naukovykh doslidzhenniakh. Psykholohiia i osobystist, (2(1)), 97–107. [in Ukrainian]

УДК 159.9.07: 377.1
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-9>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ДО ЗДОРОВ'Я

Сурякова М. В.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-4678-8414
romas@ua.fm*

Учитель І. Б.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-1872-5048
uchitelinna@gmail.com*

Калатур В. В.

*викладач кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0009-0002-4900-0370
v.kalatur86@gmail.com*

Ключові слова: здоров'я сучасної молоді, ставлення до здоров'я, ціннісне ставлення, локус контролю здоров'я, розвиток уявлень про здоров'я.

Стаття містить результати теоретичного та емпіричного дослідження психологічних особливостей ставлення до здоров'я сучасних молодих людей. Ставлення до здоров'я визначено як систему індивідуальних, виборчих зв'язків особистості з різними явищами навколишньої дійсності, які сприяють або, навпаки, загрожують здоров'ю людей. Показано, що ставлення до здоров'я проявляється у вчинках, переживаннях і вербально реалізованих судженнях людей стосовно чинників, які впливають на їхнє фізичне і психічне благополуччя. Представлено структуру теоретичного конструкту «ставлення до здоров'я»: когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент, мотиваційно-ціннісний компонент. Визначено вікові та соціально-економічні аспекти ставлення до здоров'я. Відповідно до мети роботи, представлено результати емпіричного дослідження. В основу емпіричного дослідження було покладено припущення, що вікові та соціально-економічні чинники визначають особливості ставлення молодих людей до здоров'я. Виявлено загальну тенденцію визначення юнаками здоров'я як цінності, але домінуючими цінностями вказуються близькі та дружні стосунки згідно з віковими завданнями. Установлено, що більш молоді люди за віком та люди у кращому соціально-економічному становищі більшою мірою усвідомлюють зв'язок між здоров'ям та матеріальним благополуччям. Дослідження когнітивного аспекту ставлення молодих людей до здоров'я виявило різницю у розумінні фізичного, психоемоційного та соціального здоров'я. Головними чинниками впливу на своє здоров'я досліджувані

вважають екологічну ситуацію та якість медичного обслуговування, тобто зовнішні чинники. Установлено відмінності емоційного компоненту ставлення до здоров'я: молоді люди недостатньою мірою здатні відчувати своє здоров'я. Вивчення особливостей поведінкового компоненту ставлення до здоров'я показало, що у цілому він має недостатній рівень розвитку. Установлено низький рівень здатності молоді контролювати стан власного здоров'я та самостійно виконувати певні дії, спрямовані на збереження фізичного і психологічного здоров'я. Вивчення мотиваційно-ціннісного аспекту ставлення до здоров'я виявило, що недостатню турботу про власне здоров'я молодші юнаки схильні пояснювати зовнішніми чинниками середовища, старші юнаки пояснюють внутрішніми чинниками. Вимірювання локусу контролю здоров'я виявило уявлення молодих людей, що їхнє здоров'я більше залежить від інших людей, аніж від них самих. За результатами кореляційного аналізу виявлено зв'язки когнітивного та ціннісного компонентів ставлення до здоров'я.

STUDYING THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MODERN YOUTH'S ATTITUDE TO HEALTH

Suriakova M. V.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Educational and Developmental Psychology
Oles Honchar Dnipro National University
Nauky Ave, 72, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4678-8414
romas@ua.fm*

Uchytel I. B.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Educational and Developmental Psychology
Oles Honchar Dnipro National University
Nauky Ave, 72, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1872-5048
uchitelinna@gmail.com*

Kalatur V. V.

*Lecturer at the Department of Educational and Developmental Psychology
Oles Honchar Dnipro National University
Nauky Ave, 72, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0009-0002-4900-0370
v.kalatur86@gmail.com*

Key words: *health of modern youth, attitude to health, value attitude, locus of health control, development of ideas about health.*

The article presents the results of a theoretical and empirical study of the psychological characteristics of the attitude to health of modern young people. The attitude to health is defined as a system of individual, selective connections of a person with various phenomena of the surrounding reality that contribute to or, conversely, threaten human health. It is shown that the attitude to health is manifested in the actions, experiences and verbalized judgments of people regarding the factors that affect their physical and mental well-being. The structure of the theoretical construct «attitude to health» is presented: cognitive component, emotional component, behavioral component, motivational and value component. The age and socio-economic aspects of health attitudes are

defined. In accordance with the purpose of the work, the results of the empirical study were presented. The empirical study was based on the assumption that age and socio-economic factors determine the peculiarities of young people's attitudes to health. A general tendency was found for young people to define health as a value, but the dominant values are close and friendly relationships, in accordance with age-related tasks. It has been found that younger people and those with better socioeconomic status are more aware of the connection between health and material well-being. A study of the cognitive aspect of young people's attitudes toward health revealed a difference in understanding physical, psycho-emotional, and social health. The main factors influencing their health are the environmental situation and the quality of medical care, i.e. external factors. Differences in the emotional component of attitudes toward health have been identified: young people are not sufficiently able to feel their health. The study of the peculiarities of the behavioral component of health attitudes showed that, in general, it has an insufficient level of development. A low level of young people's ability to control their own health and independently perform certain actions aimed at maintaining physical and psychological health was found. The study of the motivational and value aspect of health attitudes revealed that younger people tend to explain their lack of concern for their own health by external environmental factors, while older youth explains it by internal factors. Measuring the locus of health control revealed young people's perception that their health depends on people other than themselves. The results of the correlation analysis revealed the links between the cognitive and value components of health attitudes.

Постановка проблеми. Тенденції змін здоров'я підростаючих поколінь у нашій країні за останнє десятиліття свідчать не просто про зміну деяких медичних показників, а про системне погіршенні здоров'я школярів і студентів. Ці тенденції зумовлені, на жаль, украй несприятливими умовами життя сучасних дітей і молоді, що склалися у світі, країні, освітній системі. Безпрецедентні події, пов'язані з пандемією, теперішній надважкий воєнний стан України були й залишаються чинниками, які негативно впливають на фізичне і психологічне здоров'я найбільш уразливих груп українського суспільства – дітей, підлітків, молоді. Тому сьогодні перед науковим співтовариством постає одне з найважливіших завдань – активізація досліджень із проблем здоров'я молодих людей.

У психологічній науці феномен здоров'я був предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. На проблему здоров'я особистості звернули увагу видатні дослідники сучасності, які вивчали різні психологічні аспекти здоров'я молоді. Серед них такі науковці, як І. Гресько, О. Єжова, А. Красуля, М. Марценюк, [2; 3; 7; 8]. Ставлення до здоров'я як окреме поняття розкрито у наукових працях О. Бацилевої, В. Ваврачко, І. Пузь, М. Каниболоцької, Л. Карамушки, О. Креденцер, А. Куриці, Л. Міхеєвої, О. Столяренко, А. Шевченко та ін. [1; 4–6; 9; 10].

Однак сьогодні проблема здоров'я молоді має вивчатися з урахуванням трансформаційних процесів суспільства, у яких перебувають молоді

люди. Тому ставлення сучасних юнаків і дівчат до власного здоров'я, безумовно, потребує наукового дослідження з метою виявлення його характерних рис.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження психологічних особливостей ставлення сучасної молоді до свого здоров'я.

Результати дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теоретичне вивчення психологічних проблем здоров'я, зокрема ставлення особистості до власного здоров'я як наукової проблеми, виявило складність і багатоаспектність цієї проблеми. Це вимагає системного підходу, що враховує цілісність людського організму і його взаємозв'язок із зовнішнім природним середовищем та соціумом. Ставлення людини до свого здоров'я – це наукова проблема, що носить комплексний міждисциплінарний характер. У наукових працях паралельно з терміном «ставлення до здоров'я» зустрічаються такі концепти, як «внутрішня картина здоров'я», «валеоустановка», «соціальні уявлення про здоров'я». Така ситуація характеризує зростаючий інтерес до цієї проблематики, а також різноманіття принципів і шляхів її дослідження.

На основі матеріалу наукової літератури в результаті теоретичного аналізу проблеми було з'ясовано, що ставлення до здоров'я визначається як психологічна, емоційна та поведінкова готовність особистості ставитися до свого фізичного та психічного благополуччя. Це є важливим аспектом визначення готовності особистості до

самостійного вибору відповідальності за своє здоров'я. У психологічній літературі найчастіше використовується визначення ставлення до здоров'я як системи індивідуальних, виборчих зв'язків особистості з різними явищами навколишньої дійсності, які сприяють або, навпаки, загрожують здоров'ю людей, а також визначають оцінку індивідом свого фізичного і психічного стану [9].

Досліджуючи проблему ставлення до здоров'я, науковці визначають його як складний соціально-психологічний процес, зумовлений впливом зовнішніх (вплив середовища) і внутрішніх (індивідуально-психологічні особливості) чинників. Указується, що вивчати цей процес треба з розгляду двох основних тем: питання формування ставлення на ранніх етапах розвитку людини (дошкільний, шкільний та студентський вік), тобто у віковому аспекті, та з погляду проблеми корекції ставлення особистості до свого здоров'я в дорослому віці [2; 9].

Ставлення до здоров'я науковці розглядають як позицію особистості, яка зумовлює регуляцію реакцій і вольове здійснення діяльності стосовно чинників здоров'я для оптимального поєднання особистих можливостей і умов середовища задля досягнення благополуччя [6]. Дослідники виокремлюють певні види ставлення людей до власного здоров'я: «адекватне чи неадекватне», «самозберігаюче або «саморуїнівне», «усвідомлене чи неусвідомлене», «відповідальне чи безвідповідальне», «ціннісне», «раціональне чи емоційне», «активне чи пасивне», «позитивне чи негативне» [1; 3; 9; 10].

Ставлення до здоров'я конкретно проявляється у вчинках, переживаннях і вербально реалізованих судженнях людей щодо чинників, які впливають на їхнє фізичне і психічне благополуччя. Тож можна говорити про ступінь адекватності або неадекватності ставлення до здоров'я, а поведінка і висловлювані судження про здоров'я можуть бути визначені як адекватні або неадекватні. Мірою адекватності ставлення до здоров'я в поведінці служить ступінь відповідності вчинків людини вимогам здорового способу життя, а у висловлюваних судженнях щодо чинників збереження і зміцнення здоров'я критерієм виступає рівень обізнаності індивіда.

Дослідники феномену зауважують, що ставлення людини до свого здоров'я не залишається незмінним, воно безперервно змінюється на основі нового життєвого досвіду: зростає не такі поінформованість у сфері здоров'я, як відбуваються зміни у ціннісно-мотиваційній структурі, трансформується особистісний сенс здоров'я, актуалізується потреба в його збереженні та підтримці, усвідомлюється особиста відповідальність [2].

У питаннях збереження здоров'я майбутніх поколінь особливе місце займає проблема формування і розвитку ціннісного ставлення людини до свого здоров'я. Ціннісне ставлення, на думку вчених і педагогів, стає для кожного індивіда основою профілактики здоров'я, тому що саме ставлення до здоров'я визначає внутрішній механізм саморегуляції діяльності та поведінки людини у сфері здоров'я [3]. Ціннісне ставлення до здоров'я являє собою внутрішній механізм регуляції поведінки, заснований на високій суб'єктивній значущості здоров'я та його усвідомленні як передумови реалізації своїх життєвих завдань, воно супроводжується активно-позитивним прагненням до його збереження та зміцнення [3; 4]. Тому одним із нагальних завдань психології здоров'я стає сприяння усвідомленому ставленню до здоров'я як цінності у молодого покоління.

Багато вчених погоджуються, що структура теоретичного конструкту «ставлення до здоров'я» визначається через вивчення й опис таких компонентів: когнітивний компонент характеризує знання людини про здоров'я, критерії його оцінки, основні чинники ризику і антиризиків; емоційний компонент відображає емоції, почуття і переживання людини, пов'язані зі станом здоров'я або його зміною, а також особливості функціонування механізмів психологічних захистів; поведінковий компонент характеризує особливості поведінки у сфері здоров'я, ступінь прихильності людини здорового способу життя, а також переважаючі копінг-стратегії у ситуаціях, пов'язаних із його погіршенням [6; 8; 9].

Соціально-економічні чинники, що займають одне з провідних місць у зумовленості стану здоров'я, виявляють не лише його поточний стан. Серед цих чинників, на думку науковців, найбільш значущими для здоров'я є матеріальне становище, екологічна ситуація, якість харчування, а диференціація в економічному становищі формує неоднакові можливості в адаптації людей до природного і соціального середовища [4].

Отже, від теоретичного вивчення феномену «ставлення до здоров'я» перейдемо до представлення результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей ставлення до здоров'я сучасної молоді.

В основу емпіричного дослідження було покладено припущення, що одними з чинників, що визначають особливості ставлення сучасних молодих людей до здоров'я, є вікові та соціально-економічні. Відмінності у ставленні до здоров'я зумовлені системою життєвих цінностей молодих людей, їхнім соціальним становищем, розвитком, станом здоров'я [3; 4; 7].

У дослідженні взяли участь дві групи досліджуваних виходячи з ідеї певної різниці у віко-

вому аспекті, а також в аспекті соціально-економічних відмінностей. До групи 1 увійшли 47 учнів професійно-технічних училищ міста Дніпра (№ 2 та № 6), дівчата та хлопці 17–18 років. Групу 2 становили слухачі вищих навчальних закладів міста Дніпра (ДНУ ім. Олесь Гончара та Університет ім. Альфреда Нобеля), 44 особи, дівчата та юнаки 19–20 років.

Психодіагностичний інструментарій становили відповідні методики: тест «Ціннісні орієнтації» (варіант Є) (М. Рокіч), за яким вивчалися термінальні та інструментальні цінності; опитувальник «Ставлення до здоров'я» (Р.А. Березовська), який дає змогу вимірювати особливості когнітивної, емоційної, поведінкової ціннісно-мотиваційної сфер особистості; тест «Здорова поведінка» («Health style: A Self-Test». U.S. Dept. of Health and Human Service, Public Health Service, у модифікації Д. Грінберга), призначений для оцінки здорової поведінки за параметрами «куріння», «алкоголь і наркотики», «їжа», «фізичні вправи», «стрес-контроль», «безпека»; опитувальник «Локус контролю у сфері здоров'я» («Multidimensional Health Locus-of-Control Scales» К. Уоллстон, Б. Уоллстон, Р. Де Вілліс, у модифікації Д. Грінберга), який дає змогу вивчити переважання одного або декількох типів локусу контролю за здоров'ям [5].

Аналіз результатів емпіричного дослідження виявив такі тенденції. Отримані в дослідженні дані стосовно домінуючих цінностей (за М. Рокіч) показали, що в обох групах цінність «здоров'я» увійшла до рангової п'ятірки з порівняно подібними показниками: у групі 1 середній показник рангу цінності здоров'я становив 2,95, у групі 2 – 2,65. Але хоча цінність «здоров'я» займає пріоритетне третє місце в обох групах молоді, за рангом вона поступається цінностям «кохання, близькість», «друзі», які також є однаковими за рангом в обох групах. Таке можна пояснити актуалізацією вікових потреб, тоді як власне здоров'я не знаходиться у фокусі уваги юнаків, воно, ймовірно, сприймається природною умовою життя у цілому. Цікавим фактом є те, що п'ятірку цінностей учнів професійно-технічних училищ завершує «суспільне визнання», а студенти вищого навчального закладу визначили «розваги», що може бути пов'язано з особливостями їхніх соціально-економічних умов життя. У цілому можна зробити припущення, що цінності більш високого порядку у юнаків можуть мати досить вагомий вплив на ставлення до здоров'я.

Ставлення до свого здоров'я досліджуваних вимірювалося з погляду ціннісно-мотиваційного складника (за Р.А. Березовською), що визначає місце здоров'я в індивідуальній ієрархії термінальних та інструментальних цінностей, а також характеризує особливості мотивації у сфері здо-

рового способу життя та основні причини недостатньої уваги до свого здоров'я. Отримані дані під час вивчення термінальних цінностей досліджуваних свідчать про у цілому високу оцінку цінності здоров'я в обох групах. Але у групах спостерігаються певні відмінності у визначенні місця цінності здоров'я серед інших цінностей. Так, у групі 1 76% респондентів вважають здоров'я за чинник, важливий для них у даний момент життя, у групі 2 виявлений показник становить 93%, що може вказувати на більш усвідомлене ставлення до цієї цінності досліджуваних більш старшого віку.

Зіставлення середніх значень цінностей також показало групові відмінності показників: у групі 1 найвищий показник (6,12) виявлено у цінності «наявність вірних друзів», цінність «здоров'я» визначається суттєво нижчим показником (5,06); у групі 2 цінності «здоров'я» і «матеріальне благополуччя» мають однаковий показник (5,50) і займають перше місце серед пропонованих цінностей. Такі результати можуть свідчити про більше усвідомлення зв'язку між здоров'ям та матеріальним благополуччям молодими людьми більш старшого віку. Пріоритетність соціальних цінностей, зокрема дружніх зв'язків, характерна для юнаків молодшого віку.

У ієрархії інструментальних цінностей аналіз середніх показників цінностей показав схожість уявлень досліджуваних обох груп стосовно чинників досягнення життєвих цілей. Так, усі молоді люди вважають, що для життєвого успіху «потрібні зв'язки», «матеріальний добробут», «везіння» і лише потім «здоров'я». Імовірно, що така подібність уявлень визначається схожими інформаційними, соціально-культурними умовами молодих людей. Але суттєва різниця уявлень виявлена у показниках цінності «гарна освіта»: учні професійно-технічного училища показали в середніх значеннях значно нижчий результат (3,00), аніж студенти вищого навчального закладу (4,36). Це, ймовірно, може пояснюватися типом навчального закладу, а також визначенням загального сенсу навчання.

Була встановлена очевидна різниця у ставленні до інструментальної цінності «здоров'я» з огляду статі: у студентській групі (70%) і в учнів професійно-технічних училищ (71%) дівчата приділяють більшу значимість таким проявам здоров'я, як молодість і краса, для досягнення успіху в житті; юнаки – учні професійно-технічних училищ більше сподіваються на силу та витривалість, яка необхідна в їхніх робітничих професіях (87%).

Дослідження когнітивного аспекту ставлення до здоров'я виявило, що більшістю респондентів (88%) здоров'я усвідомлюється лише на фізичному рівні і характеризується як відсутність хво-

робливих відчуттів або захворювань. Наприклад, «здоров'я – це коли нічого не болить» (41%), «здоров'я – це відсутність хвороби та болю» (35%), «здоров'я – коли ти не каліка» (6%), «здоров'я – коли організм людини працює як треба» (6%). Уявлення студентської групи 2 про здоров'я має певні відмінності: здоров'я усвідомлюється не лише на фізичному, а й на психоемоційному рівні та характеризується добрим самопочуттям і настроєм. Наприклад, «здоров'я – це гарне самопочуття душі і тіла» (35%), «здоров'я – це стан організму, який дає змогу людині займатися спортом, будувати кар'єру, мати сім'ю і бути щасливою» (19%).

Отже, молодь групи 1 у своїх уявленнях про здоров'я розуміє його, головним чином, як фізичне, уявлення групи 2 більш розширені: вони складаються з фізичного, психоемоційного, соціального здоров'я. Імовірно, більша обізнаність студентської молоді про складники здоров'я може бути пов'язана з форматом їхньої навчальної діяльності.

У когнітивному компоненті ставлення до здоров'я досліджуваних вивчався аспект їхньої поінформованості у сфері здоров'я і здорового способу життя з різних інформаційних джерел. Виявилося, що лікарі мають найбільший авторитет в обох групах, але із суттєвою різницею: середні бали показника довіри лікарям у студентської молоді вищий (5,14), аніж в учнів професійно-технічних училищ (4,6). Ця різниця була статистично підтверджена ($p \leq 0,001$). Найбільша різниця між групами під час шкалювання інформаційного параметру когнітивного компоненту ставлення до здоров'я виявилася за таким різновидом засобу масової інформації, як Інтернет. Можливо, це пов'язано з низьким рівнем уміння знаходити необхідну і достовірну інформацію в Інтернеті респондентів групи 1. Аналіз представлених даних дає змогу говорити, що найменший вплив на поінформованість досліджуваної молоді у сфері здоров'я має наукова література про здоров'я.

Останнє питання когнітивного блоку методики стосується чинників, які впливають на здоров'я опитуваних. Молодь обох груп головними чинниками впливу на своє здоров'я вважає екологічну ситуацію та якість медичного обслуговування, тобто зовнішні чинники здоров'я. Також високі бали отримав чинник «погані звички» (5,06 та 5,14 в обох групах відповідно).

Статистично значущі відмінності ($p \leq 0,001$) у групах було виявлено за чинником «професійна діяльність»: середні показники вищі (4,64) у групі 1 порівняно з показниками у групі 2 (3,82). З огляду на те, що учні професійно-технічних училищ на час опитування вже почали проходити виробничу практику, а для студентської молоді основним

заняттям було навчання, то така різниця цілком зрозуміла. Другий чинник здоров'я з максимальною різницею ($p \leq 0,001$) між двох груп є «особливості харчування»: середні значення нижчі у групі 1 (3,00), аніж у групі 2 (4,57). На нашу думку, це може свідчити про те, що молодь, яка відноситься до групи відносно забезпеченої категорії, не тільки більше усвідомлює вплив харчування на здоров'я, а й має певний досвід різноманітного харчування. У цілому в обох групах молоді рівень усвідомлення чинників, що впливають на їхнє здоров'я, має показник вищий за середнє значення, дівчата та юнаки адекватно усвідомлюють різні чинники, які можуть погіршувати чи покращувати стан їхнього здоров'я. Але вони не достатньою мірою усвідомлюють власний вплив на стан свого здоров'я.

Аналіз емоційного компоненту ставлення до здоров'я показав такі особливості. У молоді обох груп домінують майже з однаковими показниками емоційні стани «спокій», «задоволення» і «відсутність стурбованості». Статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) виявлено у показниках «байдужість» та «щастя»: вищий показник байдужості у групі 1 (5,41), у групі 2 він нижчий (4,57); показник відчуття щастя нижчий у групі 1 (4,71), у групі 2 він вищий (5,14). Можна припустити, що студентська молодь відчуває більше позитивних емоцій, пов'язаних зі здоров'ям, вона менш напружена та тривожна на відміну від молоді іншої групи. Можливо, високий рівень байдужості учнів професійно-технічних училищ визначається певними механізмами захисту.

Емоційне реагування на погіршення стану здоров'я респонденти обох груп визначають як переживання смутку. Занепокоєння і нервування статистично частіше притаманні групі 1 ($p \leq 0,01$). Подібні показники спостерігаються за параметром роздратованості ($p \leq 0,01$). Почуття провини і сорому при погіршенні здоров'я в обох групах практично ніколи не проявляються. Статистично значуща відмінність між групами існує за параметром прояву сорому ($p \leq 0,001$).

У цілому аналіз даних емоційного компоненту ставлення показав, що досліджувані обох груп недостатньою мірою здатні відчувати своє здоров'я та своєчасно реагувати на сигнали, що надходять від організму. Дівчата обох груп більш уважно ставляться до стану свого здоров'я, при погіршенні самопочуття схильні відчувати більш різноманітні почуття, ніж юнаки.

Дослідження поведінкового аспекту ставлення до здоров'я виявило, що найпоширенішою реакцією на ознаки погіршення здоров'я для обох груп є звертання за порадою до друзів та родичів. Пошук соціальної підтримки серед професіоналів-лікарів статистично частіше проявляють

дівчата та юнаки студентської групи ($p \leq 0,05$), тоді як молодь іншої групи більше схильна до поведінки з опорою на власний попередній досвід подолання неприємних станів і відчуттів ($p \leq 0,05$). Стратегія ігнорування потреб організму виражена незначно, але частіше зустрічається в учнів професійно-технічних училищ ($p \leq 0,05$).

В аспекті збереження і зміцнення здоров'я виявлено високий рівень активності поведінки в обох групах за шкалами «займаюся фізичними вправами» та «уникаю шкідливих звичок». За іншими шкалами виявилася здебільшого пасивна поведінка. Між досліджуваними групами виявилася така різниця у вподобаннях дій для покращення здоров'я: дотриманню дієт ($p \leq 0,01$), турботам про свою вагу ($p \leq 0,001$) віддають перевагу (здебільшого дівчата) особи студентської групи, для них також більш характерно відвідувати лікарів для профілактичного огляду ($p \leq 0,01$); юнаки цієї групи вибирають оздоровлення в сауні ($p \leq 0,001$); юнаки другої групи вибирають загартовування ($p \leq 0,001$) та заняття у спортивних секціях ($p \leq 0,05$). У цілому можна констатувати у студентської молоді більш високий рівень зацікавленості станом свого здоров'я і засобами, за допомогою яких можна підтримати здоров'я.

Наступним кроком дослідження стало вивчення особливостей самозбережувальної поведінки досліджуваної групи. Отримані відповіді показують, що лише 47% професійно-технічної молоді і 50% студентської ніколи не курили, а 42% дівчат та юнаків студентів намагаються курити рідше або курити сигарети зі зниженим умістом смол та нікотину. Для юнаків групи 1 куріння сигарет зі зниженим умістом смол та нікотину не є суттєвим, курити рідше намагаються 12% юнаків. Стосовно вживання алкоголю було виявлено, що на момент опитування вже 12% юнаків – учнів професійно-технічних училищ знаходяться у зоні ризику з причини вживання алкоголю та неконтрольованого вживання ліків; лише 18% групи 1 і 14% молоді групи 2 не вживають алкоголю взагалі. Але зауважимо, що сучасна молодь поінформована достатньою мірою про шкідливий вплив на організм людини алкоголю та тютюнопаління, разом із цим у свідомості багатьох їхні шкідливі звички уживаються з турботою про здоров'я.

Результати вимірювання за шкалою «здорове харчування» свідчать, що не дотримуються ніяких обмежень у харчуванні всі юнаки – учні професійно-технічних училищ; дівчата цієї групи та юнаки студентської групи обмежують «шкідливі» продукти на недостатньому рівні (ці дані співпадають із результатами шкали «дотримання дієти» опитувальника «Ставлення до здоров'я»). За шкалою «фізична форма» отримано результати: за своєю вагою слідкують із різною періодичністю 43%

у студентській групі, для учнів професійно-технічних училищ це майже не властиво – 12%. Із цього ми можемо припустити, що естетичний компонент фізичної форми тіла більш цікавить студентську молодь.

Вимірювання за шкалою «стрес-контроль» показало, що у цілому респонденти вмюють адекватно самостійно переживати стресові ситуації та отримувати психологічну допомогу від рідних, друзів та знайомих. Але аналіз показав, що 41% у групі 1 та 43% у групі 2 знаходяться у зоні ризику психологічного здоров'я. Можливо, це пояснюється актуальною ситуацією у країні.

Підсумовуючи вищезазначені особливості поведінкового компонента ставлення до здоров'я, можна зазначити, що у цілому він має недостатній рівень розвитку, слабку здатність молоді контролювати стан власного здоров'я та самостійно виконувати певні дії, які спрямовуються на збереження не тільки фізичного, а й психологічного здоров'я. Зауважимо, що найсуттєвішим компонентом поведінки є мотиваційний, тому доцільним було вивчення мотивів нехтування питаннями здоров'я серед досліджуваної молоді.

Відзначимо доволі високі показники (вище середнього) за всіма шкалами причин недостатньої або нерегулярної турботи про своє здоров'я. Так, більшість юнаків обох груп (82% та 85%) вважають себе здоровими людьми і тому в них немає потреби сильно піклуватися його зміцненням. Виявлено високі показники мотивів, якими досліджувані виправдовують недостатньою турботу про свої здоров'я: «є більш важливі справи», «немає часу», «не хочу себе обмежувати». Виявлено також, що молодь групи 1 схильна пояснювати це зовнішніми чинниками середовища (умови, кошти), а молодь групи 2 – внутрішніми чинниками (нестачею у себе сили волі, своїм небажанням себе обмежувати). Статистично значущою між двома групами є відмінність за мотивами: небажання себе обмежувати більш притаманне студентській групі ($p \leq 0,001$); відсутність умов ($p \leq 0,001$) і достатніх коштів ($p \leq 0,001$) у групі учнів професійно-технічного училища.

Отже, ставлення до здоров'я юнаків і дівчат обох груп має ризикований характер, а на рівні поведінки воно може проявлятися нерегулярністю і недостатністю турботи про власне здоров'я, пасивністю та нехтуванням простими здоров'язбеігаючими техніками. А якщо на мотиваційному рівні не сформована потреба у збереженні здоров'я, то ціннісне ставлення усвідомлюється особистістю лише в ситуаціях його втрати.

Дослідження локусу контролю у ставленні до здоров'я дало змогу виявити три його типи: внутрішній локус, контроль «могутніх інших», воля випадку. Отримані дані свідчать про суттєву різ-

ницю у показниках досліджуваних груп. Так, юнакам – учням професійно-технічних училищ притаманні: низькі і середні показники за внутрішнім локусом та контролем «могутніх інших»; високі та середні показники волі випадку. У групі студентської молоді за внутрішнім локусом та контролем «могутніх інших» показники вище за середні, високі показники волі випадку.

Загалом юнаки групи 1 не вважають, що спроможні контролювати власне здоров'я. Вони переконані, що це прерогатива зовнішніх сил – іноді це можуть робити «могутні інші», наприклад лікарі, а іноді воля випадку, долі або везіння диктує, чи будуть вони здорові, чи захворіють. Дівчата та юнаки студентської групи у цілому вважають, що іноді здатні самостійно контролювати своє здоров'я, а іноді стан їхнього здоров'я – це воля випадку. Але вони більше переконані, що їхнє здоров'я залежить від інших людей, тобто схильні шукати пояснення власного нездужання у лікарів, переносити на них відповідальність за своє здоров'я.

Для визначення психологічних особливостей ставлення молоді до здоров'я важливо звернути увагу на взаємозв'язок його компонентів серед юнаків обох груп. У дослідженні були виявлені статистичні зв'язки компонентів ставлення до здоров'я між собою, а також досліджено, яким чином структурні компоненти ставлення співвідносяться з такими чинниками, як локус контролю у сфері здоров'я.

Аналіз отриманих даних показав, що структурні компоненти ставлення до здоров'я молодих людей обох груп не всі взаємопов'язані на статистично значущому рівні. Виявлено кореляційні зв'язки (на рівні значущості $p \leq 0,001$): між когнітивним і ціннісним (прямий зв'язок), мотиваційним та поведінковим (зворотний зв'язок) компонентами ставлення; помірні зв'язки ($p \leq 0,05$) між когнітивним та афективним, афективним та поведінковим компонентами. Також виявлено такі особливості: для юнаків групи учнів професійно-технічного училища характерний помірний зворотний зв'язок між поведінковим компонентом та зовнішнім локусом контролю; для студентської

молоді – помірний прямий зв'язок між ціннісним та афективним, ціннісним та поведінковим, поведінковим та внутрішнім локусом контролю.

Під час аналізу даних групи 1 кореляційних зв'язків між ціннісним та афективним, ціннісним та поведінковим компонентами ставлення досліджуваних до здоров'я на статистично значущому рівні не виявлено. На нашу думку, це є свідченням відсутності адекватного ціннісного здоров'язберігаючого ставлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі узагальнення досліджень з'ясовано сутність феномену ставлення до здоров'я як психологічної, емоційної та поведінкової готовності особистості ставитися до свого фізичного та психічного благополуччя, брати особисту відповідальність за нього. У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей ставлення до здоров'я сучасної молоді. Установлено, що психологічними особливостями ставлення сучасних молодих людей до здоров'я є визначення здоров'я як не найважливішою цінністю, вона поступається цінностям особистого характеру, що відповідає віковим завданням. Більш усвідомлене ставлення до цінності здоров'я виявлено у молодих людей більш старшого віку. У цієї групі також було встановлено більш складне розуміння здоров'я як фізичного, психоемоційного, соціального явища. Виявлено відмінності різних досліджуваних груп в емоційному компоненті ставлення до здоров'я: студентська молодь відчуває більше позитивних емоцій, пов'язаних зі здоров'ям, аніж учні професійно-технічного училища. Дослідження поведінкового компонента ставлення до здоров'я показало загальний недостатній рівень здатності молоді контролювати стан власного здоров'я та самостійно виконувати певні дії, які спрямовуватимуться на збереження не тільки фізичного, а й психологічного здоров'я. Виявлено, що студентська молодь більшою мірою усвідомлює зв'язок між здоров'ям та матеріальним благополуччям.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні динаміки розвитку ставлення молоді до здоров'я, а також механізмів його трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацилева О.В., Пузь І.В., Гресько І.М. Особливості ставлення до здоров'я молоді з різним рівнем психоемоційного напруження. *Психологічний часопис*. 2018. № 16(6). С. 167–183.
2. Гресько І.М. Формування відповідального ставлення до здоров'я як актуальна проблема сьогодення. *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 62–68.
3. Єжова О.О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів : монографія. Суми : МакДен, 2011. 412 с.
4. Каніболоцька М.С. Особливості ставлення до здоров'я молоді з високим економічним статусом: результати дослідження. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. №. 678. С. 67–74.
5. Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Терещенко К.В. Методики для дослідження mental health персоналу організацій. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. I. Вип. 54. С. 15–21.

6. Карамушка Л.М., Шевченко А.М. Аналіз індексу ставлення до здоров'я менеджерів освітніх організацій. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 2–3(17). С. 58–65.
7. Красуля А.В. Ставлення сучасних студентів гуманітарних ЗВО до здорового способу життя: тенденції та шляхи роботи. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 1. Т. 2. С. 136–140.
8. Марценюк М.О. Дослідження психологічних компонентів ставлення до здоров'я сучасних студентів. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works*. 2021. Issue 6(11). С. 51–55.
9. Міхеєва Л.В., Ваврашко В.А. Ставлення студентської молоді до власного здоров'я як актуальна проблема сьогодення. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2024. № 2(36). С. 351–362.
10. Столяренко О.Б., Куриця А.І. Психологічні особливості ставлення молоді до збереження здоров'я в умовах російсько-української війни. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 8(26). С. 483–496.

REFERENCES

1. Batsylieva O.V., Puz I.V., Hresko I.M. (2018) Osoblyvosti stavlennia do zdorovia molodi z riznym rivnem psykhoemotsiinoho napruzhenia [Peculiarities of attitudes of youth with different levels of psychoemotional stress towards health]. *Psykhologichnyi chasopys*, no. 16 (6), pp. 167–183.
2. Hresko I.M. (2020) Formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do zdorovia yak aktualna problema sohodennia [Formation of a responsible attitude to health as an urgent problem of our time]. *Habitus*, no. 17, pp. 62–68.
3. Yezhova O.O. (2011) Formuvannia tsinnisnoho stavlennia do zdorovia v uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv: monohrafiia [Formation of value attitude to health in students of vocational schools: a monograph]. Sumy : Vyd-vo «MakDen», 412 p.
4. Kanibolotska M.S. (2014) Osoblyvosti stavlennia do zdorovia molodi z vysokym ekonomichnym statusom: rezultaty doslidzhennia [Peculiarities of attitudes towards health in young people with high economic status: research findings]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho univ-tu. Zb. nauk. prats*, no. 678, pp. 67–74.
5. Karamushka L.M., Kredenser O.V., Tereshchenko K.V. (2019) Metodyky dlia doslidzhennia «mental health» personalu orhanizatsii. [Methods for studying the “mental health” of organizational personnel]. *Aktualni problemy psykhologii*, vol. I, no. 54, pp. 15–21.
6. Karamushka L.M., Shevchenko A.M. (2019) Analiz indeksu stavlennia do zdorovia menedzheriv osvitynikh orhanizatsii [Analysis of educational managers' health attitude index]. *Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia*, no. 2-3 (17), pp. 58–65.
7. Krasulia A.V. (2021) Stavlennia suchasnykh studentiv humanitarnykh ZVO do zdorovoho sposobu zhyttia: tendentsii ta shliakhy roboty [Attitude of modern humanitarian higher education students to a healthy lifestyle: trends and ways of working]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka*, no. 1, vol. 2, pp. 136–140.
8. Martseniuk M.O. (2021) Doslidzhennia psykhologichnykh komponentiv stavlennia do zdorovia suchasnykh studentiv [Study of psychological components of modern students' attitude to health]. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works*, no. 6 (11), pp. 51–55.
9. Mikheieva L.V., Vavrashko V.A. (2024) Stavlennia studentskoi molodi do vlasnoho zdorovia yak aktualna problema sohodennia [The attitude of student youth to their health as an urgent problem of our time]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii «Pedahohika», Serii «Psykhologhiia», Serii «Medytsyna»)*, no. 2(36), pp. 351–362.
10. Stoliarenko O.B., Kurytsia A.I. (2023) Psykhologichni osoblyvosti stavlennia molodi do zberezhenia zdorovia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Psychological peculiarities of youth attitudes toward health in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii «Pedahohika», Serii «Psykhologhiia», Serii «Medytsyna»)*, no. 8(26), pp. 483–496.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РИС ОСОБИСТОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ

Чанчиков І. К.

*доктор філософії у галузі психології,
викладач кафедри практичної психології*

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-4023-8622

chanchikovill@gmail.com

Ключові слова: риси особистості, емоційний стан, креативність, вдячність, любов до пізнання, позитивні емоції, негативні емоції, тривожно-депресивні стани, емоційне благополуччя, характер, сильні боки особистості.

У статті розглянуто результати дослідження взаємозв'язку між рисами особистості та емоційним станом, що є важливим складником психологічного благополуччя людини. Основна мета дослідження полягала у визначенні того, як окремі риси характеру можуть впливати на емоційні переживання індивідів, зокрема на позитивні та негативні емоції, а також на тривожно-депресивні стани. Для оцінки рис особистості використовувалася методика «Цінності у дії» (VIA), яка дає змогу виміряти ключові чесноти та сильні боки, орієнтовані на розвиток особистісного потенціалу. Емоційна сфера досліджувалася за допомогою «Шкали диференційних емоцій» К. Ізарда, яка дає можливість детально аналізувати спектр емоційних проявів.

У дослідженні взяли участь 147 респондентів (29 чоловіків і 118 жінок), які дистанційно пройшли опитування. Результати кореляційного аналізу показали, що риси особистості, пов'язані з творчістю, вдячністю, любов'ю, мають позитивний зв'язок із позитивними емоціями. Зокрема, вдячність виявилася найбільш вираженою серед позитивних рис, що сприяють позитивному емоційному стану. Креативність і любов також були тісно пов'язані з позитивними емоційними переживаннями, що підкреслює важливість цих рис для емоційного благополуччя.

Водночас виявлено, що риси, такі як любов до пізнання, допитливість та ентузіазм, мають значний негативний зв'язок із тривожно-депресивними станами. Ці риси допомагають знижувати рівень тривожності та депресивних проявів, сприяючи емоційній стійкості та загальному психологічному комфорту. Наприклад, любов до пізнання та почуття гумору показали значний вплив на зниження негативних емоцій, що може свідчити про роль інтелектуальних та соціальних якостей у підтримці емоційної стабільності.

Дослідження підкреслює важливість розвитку позитивних рис характеру, таких як вдячність, креативність, любов до пізнання, для підвищення рівня емоційного благополуччя. Отримані результати можуть мати практичне значення для розроблення психологічних програм, орієнтованих на зміцнення емоційної стійкості, профілактику тривожних та депресивних станів, а також загальне покращення якості життя через розвиток сильних боків особистості.

STUDY OF THE PECULIARITIES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONALITY TRAITS AND EMOTIONAL STATE

Chanchikov I. K.

*Doctor of Philosophy in Psychology,
Lecturer at the Department of Practical Psychology
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
Pyrogoва str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4023-8622
chanchikovill@gmail.com*

Key words: *personality traits, emotional state, creativity, gratitude, love of knowledge, positive emotions, negative emotions, anxiety-depressive states, emotional well-being, character, personality strengths.*

The article examines the results of research on the relationship between personality traits and emotional state, which is an important component of a person's psychological well-being. The main goal of the study was to determine how certain character traits can affect the emotional experiences of individuals, in particular, positive and negative emotions, as well as anxiety-depressive states. To assess personality traits, the Values in Action (VIA) technique was used, which allows measuring key virtues and strengths aimed at developing personal potential. The emotional sphere was studied using K. Izard's «Scale of Differential Emotions», which makes it possible to analyze the spectrum of emotional manifestations in detail.

147 respondents (29 men and 118 women) took part in the study and completed the survey remotely. The results of the correlation analysis showed that personality traits related to creativity, gratitude, and love have a positive relationship with positive emotions. In particular, gratitude turned out to be the most pronounced among the positive traits that contribute to a positive emotional state. Creativity and love were also strongly associated with positive emotional experiences, underscoring the importance of these traits for emotional well-being.

At the same time, it was found that traits such as a love of knowledge, inquisitiveness, and enthusiasm have a significant negative relationship with anxiety-depressive states. These traits help reduce anxiety and depressive symptoms, promoting emotional stability and overall psychological well-being. For example, love of knowledge and sense of humor showed a significant effect on the reduction of negative emotions, which may indicate the role of intellectual and social qualities in maintaining emotional stability.

Research highlights the importance of developing positive character traits, such as gratitude, creativity, and a love of knowledge, for increasing levels of emotional well-being. The obtained results can be of practical importance for the development of psychological programs aimed at strengthening emotional stability, prevention of anxiety and depressive states, as well as general improvement of the quality of life through the development of personal strengths.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що характеризується швидкими змінами соціального середовища та зростанням кількості стресорів, зростає інтерес до вивчення зв'язку між особистісними рисами та емоційною регуляцією. Важливим аспектом є дослідження того, як індивідуальні риси характеру, зокрема ті, що пов'язані з моральними та ціннісними орієнтирами, можуть сприяти гармонізації емоційної сфери. Актуальність цього дослідження зумовлена збільшенням інтересу до позитивної психології, яка орієнто-

вана на розвиток особистісного потенціалу та емоційного інтелекту для покращення психічного благополуччя індивіда.

Дослідження взаємозв'язку між рисами характеру та емоційним станом є важливим напрямом сучасної психології. Риси особистості впливають на схильність до різних емоційних станів, таких як тривожність, депресія, стрес та загальне задоволення життям. Зокрема, відповідно до моделі «Великої п'ятірки» (Big Five), риси, такі як екстраверсія, нейротизм, відкритість до нового дос-

віду, добросовісність та конформізм, відіграють ключову роль у формуванні емоційної сфери [6]. Дослідження показують, що високі рівні нейротизму корелюють із частішими негативними емоціями, тоді як екстраверсія пов'язана з позитивними емоційними проявами [4].

Акрин аналізує роль креативності у контексті особистісних рис та емоційного інтелекту. Її дослідження показує, що креативність позитивно впливає на емоційну компетентність, а також на здатність до регулювання емоцій, що підвищує емоційне благополуччя та соціальну взаємодію. Це підкреслює важливість розвитку цієї риси для покращення емоційної регуляції [1].

Gander та ін. у своєму дослідженні використовують підхід, у якому щоденно вимірювали риси характеру для вивчення того, як щоденні прояви сильних боків характеру (вдячність, доброзичливість, наполегливість) впливають на емоційне благополуччя. Вони встановили, що ці сильні боки можуть варіюватися залежно від ситуацій, і їх зміни суттєво впливають на емоційний стан [3].

Дослідження Cheng показує, що самозневажливий гумор може як покращувати, так і знижувати наполегливість під час виконання завдань. Стиль самопринизливого гумору іноді сприяє збереженню мотивації, знижуючи рівень стресу, але в інших випадках може негативно впливати на самооцінку [2].

Окрім того, дослідження показують, що риси особистості, такі як нейротизм і добросовісність, можуть мати генетичний зв'язок із виникненням великої депресії. Такі чинники, як схильність до роздумів і когнітивна реактивність, можуть опосередковувати цей зв'язок, що підкреслює важливість глибшого розуміння взаємодії між рисами характеру та психічним здоров'ям [5; 7].

Таким чином, хоча багато аспектів зв'язку між особистісними рисами та емоційним станом уже досліджено, залишаються невирішені питання щодо впливу окремих рис характеру на здатність до емоційної регуляції в умовах стресу та постійних соціальних змін. Ця стаття присвячена вивченню того, як розвиток позитивних рис, таких як вдячність, доброзичливість і креативність, та інших, може сприяти покращенню емоційного благополуччя і психічної стійкості.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження взаємозв'язку позитивних рис характеру та емоційним станом особистості.

Результати дослідження. Дослідження проводилося дистанційно, у ньому взяло участь 147 досліджуваних (29 чоловіків і 118 жінок). Методичною основою даного дослідження є методики: «Шкала диференційних емоцій» Ізарда, адаптація О. Леонової, М. Капіци, яка дає змогу детально виміряти спектр емоційних проявів, та методика

«Цінності у дії» (Values in action – VIA), розроблена М. Селігманом, К. Петерсоном і Н. Парк (перекладену на українську мову й адаптовану викладачами Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Е.Л. Носенко та Л.І. Байсарою), що розкриває ключові риси особистості, орієнтовані на розвиток особистих чеснот та сильних боків. Ці методики дають змогу не лише вивчити загальні тенденції у взаємозв'язку між рисами особистості та емоційною сферою, а й глибше зрозуміти механізми впливу особистісних характеристик на переживання різних емоцій.

Результати. Дослідження емоційної сфери відбувалося за допомогою методики «Шкала диференційних емоцій» К. Ізарда. Отримані результати наведено в табл. 1.

Таблиця 1
Результати дослідження емоційних переживань

	Середнє	Стд.відх.
Позитивні емоції	23,57	6,21
Гострі негативні емоції	23,23	10,41
Тривожно-депресивні емоції	18,87	8,36

За результатами дослідження середній показник позитивних емоцій становив 23,57 за стандартного відхилення 6,21. Це свідчить про те, що більшість учасників дослідження, використовуючи «Шкалу диференційних емоцій» Ізарда, демонстрували достатньо високий рівень позитивних емоційних переживань. Такий показник може свідчити про наявність оптимістичного стану, емоційної стійкості та загального задоволення життям. Однак варіація в стандартному відхиленні вказує на наявність певної кількості респондентів, які переживали менш інтенсивні позитивні емоції.

Середній показник гострих негативних емоцій становив 23,23 за стандартного відхилення 10,41. Це вказує на те, що значна частина респондентів відчувала інтенсивні негативні емоції, такі як гнів, обурення чи страх. Високе стандартне відхилення вказує на значну варіативність між учасниками: деякі респонденти могли переживати дуже сильні негативні емоції, тоді як інші майже не стикалися з ними.

Третя група емоцій – тривожно-депресивні – показала середній результат у 18,87 за стандартного відхилення 8,36. Хоча цей показник є нижчим порівняно з іншими категоріями емоцій, наявність тривожно-депресивних станів у респондентів свідчить про наявність відчуття невпевненості, занепокоєння або депресивних проявів серед частини досліджуваних. Стандартне відхилення демонструє значну різницю в інтенсивності цих емоцій між різними респондентами, що може

вказувати на індивідуальні особливості сприйняття стресових ситуацій та здатність до емоційної регуляції.

Дослідження рис характеру здійснювалося за допомогою методики «Цінності у дії» (VIA). Аналіз рис характеру здійснювався відповідно до цінностей, яким відповідають ці риси характеру.

Таблиця 2

Результати дослідження рис характеру, які утворюють цінність «Мудрість»

	Середнє	Стд. відх.
Креативність	35,55	5,73
Любов до пізнання	38,36	5,88
Допитливість	38,85	6,00
Відкритість новому досвіду	39,06	4,93
Усвідомлення перспективи	37,00	5,12

Середні показники за п'ятьма рисами характеру, що утворюють цінність «Мудрість», указують на загалом високий рівень розвитку когнітивної сфери серед респондентів. Найбільш вираженими рисами є відкритість новому досвіду (39,06) та допитливість (38,85), що свідчить про значну готовність учасників до нових ідей, знань та інновацій. Високі показники любові до пізнання (38,36) також підкреслюють сильну мотивацію до навчання та саморозвитку. Усвідомлення перспективи (37,00) показує добру здатність респондентів оцінювати ситуації стратегічно та з різних точок зору. Найменш вираженою рисою є креативність (35,55), що вказує на відносно нижчу порівняно з іншими рисами здатність до творчого мислення та генерації оригінальних ідей, хоча цей показник також залишається на досить високому рівні.

Таблиця 3

Результати дослідження рис характеру, які утворюють цінність «Сміливість»

	Середнє	Стд. відх.
Хорообрість	34,95	5,19
Чесність	37,19	4,06
Наполегливість	34,06	6,51
Ентузіазм	35,78	5,64

Аналіз результатів за рисами характеру, що утворюють цінність «Сміливість», показує варіативність у рівнях їх вираженості серед респондентів. Найбільш вираженою рисою є чесність (37,19), що свідчить про високу моральну відповідальність та дотримання принципів правдивості й етичності. Ентузіазм (35,78) також показує значну вираженість, демонструючи енергійність та активність учасників у досягненні цілей. Хорообрість (34,95) займає третю позицію, що свідчить про наявність готовності до ризику та подолання

страхів, але ця риса виражена дещо меншою мірою порівняно з іншими. Найменш вираженою є наполегливість (34,06), що може свідчити про складнощі у тривалому зосередженні на досягненні мети та подоланні перешкод, хоча цей показник залишається досить високим. Усі риси загалом демонструють позитивний розвиток, проте з різним рівнем інтенсивності.

Таблиця 4

Результати дослідження рис характеру, які утворюють цінність «Гуманність»

	Середнє	Стд. відх.
Соціальний інтелект	37,06	5,44
Доброзичливість	38,39	5,14
Любов	35,55	6,99

Аналіз результатів дослідження рис характеру, що утворюють цінність «Гуманність», показує високий рівень розвитку цих якостей серед респондентів. Найбільш вираженою рисою є доброзичливість (38,39), що вказує на сильну схильність до емпатії, співчуття та бажання допомагати іншим. Соціальний інтелект (37,06) також демонструє високу вираженість, що свідчить про здатність респондентів розуміти емоції, мотивації та наміри інших людей, а також ефективно взаємодіяти з оточенням. Найменш вираженою рисою є любов (35,55), хоча цей показник також залишається на досить високому рівні. Він свідчить про готовність респондентів до емоційної близькості, турботи та підтримки, але менш інтенсивно виражену порівняно з іншими рисами цієї цінності. Усі три риси показують позитивний розвиток, підкреслюючи загальну орієнтованість респондентів на гуманність та соціальну взаємодію.

Таблиця 5

Результати дослідження рис характеру, які утворюють цінність «Справедливість»

	Середнє	Стд. відх.
Об'єктивність та справедливість	37,31	5,24
Лідерство	35,21	5,97
Громадськість та кооперація	32,63	11,49

Аналіз результатів дослідження рис характеру, що утворюють цінність «Справедливість», показує варіативність у їх вираженості серед респондентів. Найбільш вираженою рисою є об'єктивність та справедливість (37,31), що вказує на високий рівень прагнення до чесного та неупередженого ставлення до інших, а також здатність ухвалювати рішення на основі фактів та раціонального підходу. Лідерство (35,21) також є досить вираженою рисою, що свідчить про наявність у респондентів

ініціативи та здатності організовувати групи для досягнення спільних цілей. Найменш вираженою рисою є громадськість та кооперація (32,63), яка має найбільше стандартне відхилення (11,49), що вказує на значну варіативність у рівнях цієї риси серед учасників. Це може свідчити про те, що не всі респонденти однаково схильні до участі у спільних проєктах та взаємодії у групових ситуаціях.

Таблиця 6

Результати дослідження рис характеру, які утворюють цінність «Помірність»

	Середнє	Стд. відх.
Здатність пробачати про- ступки	32,16	5,15
Обачливість	34,05	5,36
Скромність	31,20	5,73
Саморегуляція	32,30	6,44

Аналіз результатів дослідження рис характеру, що утворюють цінність «Помірність», показує загалом помірний рівень вираженості цих якостей серед респондентів. Найбільш вираженою рисою є обачливість (34,05), що свідчить про здатність респондентів діяти розсудливо й обдуманно, приймаючи рішення з урахуванням можливих наслідків. Саморегуляція (32,30) і здатність пробачати проступки (32,16) мають подібні середні показники, що вказує на помірну здатність до контролю над власними емоціями та поведінкою, а також до прощення інших. Найменш вираженою рисою є скромність (31,20), що може свідчити про те, що респонденти менш схильні до стриманості у самопрезентації та акцентуванні власних досягнень. Загалом усі риси мають відносно близькі середні значення, що вказує на помірний розвиток цих особистісних якостей у групі респондентів.

Таблиця 7

Результати дослідження рис характеру, які утворюють цінність «Трансцендентність»

	Середнє	Стд. відх.
Розуміння прекрасного	37,74	5,46
Вдячність	38,33	5,56
Надія та оптимізм	36,61	5,91
Почуття гумору	37,36	5,48
Духовність	32,12	7,19

Аналіз результатів дослідження рис характеру, що утворюють цінність «Трансцендентність», показує високий рівень розвитку таких якостей серед респондентів. Найбільш вираженими є вдячність (38,33) і розуміння прекрасного (37,74), що свідчить про те, що респонденти мають сильну здатність цінувати красу, а також виражати вдячність за позитивні моменти

у житті. Почуття гумору (37,36) також показує високі показники, демонструючи важливість для респондентів здатності знаходити радість у житті та взаємодії з іншими через гумор. Надія та оптимізм (36,61) вказують на переважно позитивне сприйняття майбутнього та впевненість у досягненні бажаних результатів. Найменш вираженою рисою є духовність (32,12), яка хоч і присутня, виявляється менш інтенсивно порівняно з іншими рисами цієї цінності. Це може свідчити про те, що для частини респондентів духовні аспекти займають менш значне місце у їхньому житті порівняно з іншими рисами трансцендентності.

За допомогою кореляційного аналізу Пірсона було виявлено взаємозв'язок між емоційною сферою та позитивними рисами характеру. Найбільш значимі зв'язки показано в табл. 8.

Аналіз кореляційних зв'язків між емоційною сферою та позитивними рисами характеру показує декілька важливих тенденцій. Позитивні емоції мають найбільш сильний позитивний зв'язок із вдячністю ($r=0,472$), креативністю ($r=0,377$) та любов'ю ($r=0,351$). Це вказує на те, що респонденти, які високо оцінюють ці риси, частіше переживають позитивні емоції. Вдячність та любов як риси характеру сприяють більш позитивному сприйняттю життя, а креативність підтримує емоційне благополуччя через можливість самовираження та інноваційних підходів до вирішення завдань.

Щодо негативних емоцій найбільш сильні негативні кореляції спостерігаються з почуттям гумору ($r=-0,379$), любов'ю ($r=-0,389$) і любов'ю до пізнання ($r=-0,349$). Це означає, що люди, які високо оцінюють ці риси, рідше переживають негативні емоції. Особливо важливо зазначити значення почуття гумору, яке допомагає людям справлятися з важкими емоційними станами через сміх і легкість.

Тривожно-депресивні емоції мають найсильніші негативні кореляції з любов'ю до пізнання ($r=-0,403$), почуттям гумору ($r=-0,399$) та ентузіазмом ($r=-0,387$). Це свідчить про те, що люди, які мають інтерес до знань, здатні знайти гумор у житті і виявляють високий рівень енергії та пристрасності до справ, менш схильні до тривожно-депресивних станів. Отже, розвиток цих позитивних рис характеру може допомогти знизити рівень негативних емоцій і тривожності у людей.

Висновки. Отримані результати дослідження підтверджують наявність тісних взаємозв'язків між рисами характеру та емоційною сферою особистості. Позитивні риси, такі як вдячність, любов, креативність, ентузіазм і почуття гумору, значно сприяють формуванню та підтримці позитивних емоційних станів, а також допомагають ефективно знижувати рівень негативних емоцій і три-

Таблиця 8

Показник кореляції Пірсона між емоційною сферою та позитивними рисами характеру

	Позитивні емоції	Негативні емоції	Тривожно-депресивні емоції
Креативність	0,427*		
Любов до пізнання		-0,449*	-0,403**
Допитливість		-0,364**	-0,426*
Ентузіазм		-0,371*	-0,487**
Любов	0,451**	-0,489*	-0,354
Обачливість	-0,348*		
Скромність	-0,314*		
Вдячність	0,472**		
Почуття гумору		-0,379**	-0,450*

Примітка: * – $p < 0.05$, ** – $p < 0.01$

можно-депресивних станів. Особливо важливо відзначити роль вдячності, яка продемонструвала найбільш сильний зв'язок із позитивними емоціями, а також почуття гумору, що допомагає протистояти негативним емоціям та тривожності. Риса, орієнтована на любов до пізнання та ентузіазм, також виявилася важливими чинниками для зниження тривожно-депресивних проявів.

Таким чином, розвиток цих позитивних якостей може слугувати ефективним засобом для підвищення загального емоційного благополуччя та психологічної стійкості. Результати дослідження підтверджують важливість інтеграції роботи з особистісними рисами у психологічну практику, особливо в контексті емоційної регуляції та профілактики тривожних станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байсара Л.І., Носенко Е.Л. Методичний посібник до вивчення курсу «Позитивна психологія». Дніпро : ФОП Сова Д.І., 2017. 158 с.
2. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
3. Akpur, U. (2024). Does creativity matter in personality traits and emotional intelligence? *Psychology in the Schools*, 61(9), 3612–3625. <https://doi.org/10.1002/pits.23245>
4. Cheng, D. (2021). Self-deprecating humor and task persistence: the moderating role of self-defeating humor style. *Humor*, 34(4), 519–535. <https://doi.org/10.1515/humor-2020-0141>
5. Gander, F., Wagner, L., Amann, L., & Ruch, W. (2021). What are character strengths good for? A daily diary study on character strengths enactment. *The Journal of Positive Psychology*, 17 (5), 718–728. <https://doi.org/10.1080/17439760.2021.1926532>
6. Hermes, M., Hagemann, D., Naumann, E., & Walter, C. (2011). Extraversion and its positive emotional core—Further evidence from neuroscience. *Emotion*, 11(2), 367–378. <https://doi.org/10.1037/a0021550>
7. Kendler, K.S., & Myers, J. (2010). The genetic and environmental relationship between major depression and the five-factor model of personality. *Psychological Medicine*, 40(5), 801–806. <https://doi.org/10.1017/S0033291709991140>
8. McCrae, R.R., & Costa, P.T., Jr. (2008). The five-factor theory of personality. In O.P. John, R.W. Robins, & L.A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 159–181). The Guilford Press.
9. Roelofs, J., Huibers, M., Peeters, F., Arntz, A., & van Os, J. (2008). Effects of neuroticism on depression and anxiety: Rumination as a possible mediator. *Personality and Individual Differences*, 44(3), 576–586. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.09.019>

REFERENCES

1. Baisara, L.I., & Nosenko, E.L. (2017). *Metodychnyi posibnyk do vyvchennia kursu «Pozytyvna psykholohiia»* [Methodical guide to studying the «Positive Psychology» course]. Dnipro: FOP Sova D. I.
2. Zlyvkov, V.L., Lukomska, S.O., & Fedan, O.V. (2016). *Psyhodiagnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievkykh sytuatsiiakh* [Psychodiagnostics of personality in life crisis situations]. Kyiv: Pedagogichna dumka.
3. Akpur, U. (2024). Does creativity matter in personality traits and emotional intelligence? *Psychology in the Schools*, 61(9), 3612–3625. <https://doi.org/10.1002/pits.23245>

4. Cheng, D. (2021). Self-deprecating humor and task persistence: the moderating role of self-defeating humor style. *Humor*, 34(4), 519–535. <https://doi.org/10.1515/humor-2020-0141>
5. Gander, F., Wagner, L., Amann, L., & Ruch, W. (2021). What are character strengths good for? A daily diary study on character strengths enactment. *The Journal of Positive Psychology*, 17(5), 718–728. <https://doi.org/10.1080/17439760.2021.1926532>
6. Hermes, M., Hagemann, D., Naumann, E., & Walter, C. (2011). Extraversion and its positive emotional core—Further evidence from neuroscience. *Emotion*, 11(2), 367–378. <https://doi.org/10.1037/a0021550>
7. Kendler, K.S., & Myers, J. (2010). The genetic and environmental relationship between major depression and the five-factor model of personality. *Psychological Medicine*, 40(5), 801–806. <https://doi.org/10.1017/S0033291709991140>
8. McCrae, R.R., & Costa, P.T., Jr. (2008). The five-factor theory of personality. In O.P. John, R.W. Robins, & L.A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 159–181). The Guilford Press.
9. Roelofs, J., Huibers, M., Peeters, F., Arntz, A., & van Os, J. (2008). Effects of neuroticism on depression and anxiety: Rumination as a possible mediator. *Personality and Individual Differences*, 44(3), 576–586. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.09.019>

УДК 316.6:159.942]:[159.947.5-057.875:17.024.4]
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-11>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНИХ СТРАХІВ ТА МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Шевченко Н. Ф.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-5297-6588
shevchenkonf.20@gmail.com*

Пріт О. С.

*магістрантка кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0009-0000-8497-6171
pritolga4@gmail.com*

Ключові слова: мотиваційна сфера особистості, мотивація досягнення успіху, страхи, соціальні страхи, студентський вік.

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку мотивації досягнень та переживання соціальних страхів в осіб студентського віку. Зіткнення з кардинальними змінами у політичній, соціально-економічній та культурній сферах призводить до втрати адаптаційних механізмів, появи невпевненості, тривоги та страху, що особливо гостро проявляється у студентському віці – періоді активної участі у соціальних сферах, виконання різноманітних соціальних ролей та зосередження на професійному становленні. Вивчення взаємозв'язку між мотивацією досягнень і соціальними страхами стає надзвичайно важливим у сучасних умовах, оскільки відкриває складні механізми регулювання соціальної поведінки, даючи змогу глибше зрозуміти, як соціальні оцінки впливають на мотивацію та успішність особистості. Результати дослідження показують, що для більшості досліджуваних осіб студентського віку характерний середній рівень прояву мотивації досягнення. Розподіл досліджуваних за рівнями прояву мотивації досягнення демонструє наявність чотирьох груп за проявом цієї мотиваційної тенденції (від низького до надто високого рівня). Вивчення особливостей прояву соціальних страхів засвідчило, що за загальною вибіркою в досліджуваних студентів на високому рівні проявляється страх невдачі та поразки, на середньому рівні – страхи неприйняття, пригнічення та самостійності, а на низькому – страхи втрати та комунікації. За результатами кореляційного аналізу зроблено висновок про те, що високий рівень мотивації досягнення успіху є оптимальним для зниження різних типів соціальних страхів. Негативні (обернені) зв'язки між високою мотивацією досягнення успіху і соціальними страхами вказують на те, що зі зростанням мотивації зменшується інтенсивність страху невдачі й поразки, страху неприйняття та пригнічення, страху втрати, страху самостійності та страху комунікації. Підтвердилося припущення про те, що соціальні страхи характеризуються віковою специфікою в період студентства; існують відмінності у прояві соціальних страхів залежно від рівня мотивації досягнення успіху.

FEATURES OF THE RELATIONSHIP OF SOCIAL FEARS AND ACHIEVEMENT MOTIVATION IN THE STUDENT AGE

Shevchenko N. F.

*Dr. Sc. in Psychology, Professor;
Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5297-6588
shevchenkonf.20@gmail.com*

Prit O. S.

*Master's Student at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0009-0000-8497-6171
pritolga4@gmail.com*

Key words: *motivational sphere of personality, achievement motivation, fears, social fears, student age.*

The article presents the results of an empirical study of features of the relationship between social fears and achievement motivation in student age. Collision with radical changes in the political, socio-economic and cultural spheres leads to the loss of adaptation mechanisms, the appearance of insecurity, anxiety and fear, which is especially acutely manifested in the student age – the time of active participation in social spheres, performance of various social roles and focus on professional development. Studying the relationship between achievement motivation and social fears becomes extremely important in modern conditions, as it reveals complex mechanisms of regulation of social behavior, allowing a deeper understanding of how social evaluations affect the motivation and success of an individual. The results of the study have shown that the average level of manifestation of achievement motivation is typical for the majority of studied persons of student age. The allocation of the subjects according to the level of manifestation of achievement motivation has shown the presence of four groups (from a low to an extremely high level). The study of the features of the manifestation of social fears has proved that, according to the general sample, the studied students have a high level of fear of failure and defeat, at a medium level – fears of rejection, oppression and independence, and at a low level – fears of loss and communication. Based on the results of the correlation analysis, it has been concluded that a high level of achievement motivation is optimal for reducing various types of social fears. Negative (inverse) correlations between high level of achievement motivation and social fears indicate that as motivation increases, the intensity of fear of failure and defeat, fear of rejection and oppression, fear of loss, fear of independence, and fear of communication decreases. The conducted research has made it possible to confirm the assumption that social fears are characterized by age specificity during the student period; there are differences in the manifestation of social fears depending on the level of motivation to achieve success.

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни у сучасному суспільстві призвели до певних негативних наслідків, кожен з яких вплинув на функціонування соціальних груп та щоденне життя кожної особи. Різкі зміни, що сталися в політичних, соціально-економічних, культурно-національних сферах, обсяг загроз, їх різно-

маніття та масштаб відображаються у свідомості кожного члена суспільства, що проявляється у втраті адаптаційних механізмів, збільшенні почуття безпомічності, невпевненості, депресії, тривоги та страху.

Страхи як чинники емоційних порушень мають свої патогенні особливості в кожному

віковому періоді, значно впливають на стресостійкість та гальмують особистісний розвиток. Неспроможність контролювати свій емоційний стан, пов'язаний із виникненням страху, призводить до неспроможності адекватно реагувати в певних соціальних ситуаціях та уникати можливих психотравмувальних чинників. Проблема соціальних страхів набуває особливого значення в студентському віці, оскільки цей період визначається активною участю особи в різних соціальних сферах, виконанням різноманітних соціальних ролей, зосередженням на професійному розвитку.

Під впливом зазначених кардинальних змін у суспільстві виникають нові культурні цінності, моральні норми та соціальні стандарти, які визначають ключові аспекти успішності під час оцінки особи як учасника соціальної взаємодії. У зв'язку із цим вивчення питання зв'язку між мотивацією досягнень та соціальними страхами на сучасному етапі розвитку суспільства є особливо цікавим, оскільки дослідження цих явищ у єдності відкриває складні механізми, що регулюють соціальну поведінку особистості та її залежність від соціальних оцінок.

Загальнотеоретичні аспекти проблеми страху окреслено в роботах К. Ізарда [14], Ф. Рімана [16], С. Томчука [10], З. Фройда [12], К. Хорні [3] та ін. Проблема соціальних страхів та вікових особливостей їх прояву досліджувалася В. Гузенко [4], Д. Кияшко [6], О. Скляренко [8].

Значну кількість наукових праць присвячено дослідженню певних видів соціальних страхів: соціальні страхи осіб студентського віку та їх психокорекція (А. Петрова [7]), взаємозв'язок страхів, фобій, тривожності із самоставленням особистості (Л. Терлецька, І. Кухар [9]).

Дослідженню проблеми мотивації досягнення присвячено значну кількість наукових робіт зарубіжних та вітчизняних (Г. Мюррей [15], Х. Хекхаузен [13], Т. Большакова [1], О. Гацелюк [2], С. Занюк [5], С. Федорчук [11] та ін.) учених. У дослідженнях підкреслюється сприйняття особистістю своєї взаємодії із соціальним оточенням, вплив соціально орієнтованих критеріїв успішності на напрям діяльності та її результативність. Водночас аналіз наукової літератури засвідчив дефіцит праць, у яких досліджуються особливості соціальних страхів, мотивації досягнення та їх взаємозв'язок в осіб студентського віку.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку мотивації досягнень та переживання соціальних страхів в осіб студентського віку.

Результати дослідження. Страх є емоційним психічним станом, який базується на інстинкті самозбереження і виконує захисну функцію. Він супроводжується психологічними та фізіоло-

гічними проявами, які сигналізують про небезпеку для біологічного та соціального існування індивіда [8]. Соціальні страхи формуються під впливом соціально-психологічних стимулів, які є невід'ємною частиною процесу соціалізації. Особливість соціальних страхів виявляється у їх опосередкованому характері, коли об'єкти, що викликають страх, не мають можливості безпосередньо завдати шкоди людині, а також у їх широкому поширенні. Соціальний страх характеризується як еволюційно сформована поведінкова схильність адаптивного характеру, що є результатом соціалізації особистості, детермінується об'єктивними та суб'єктивними чинниками і носить ситуативний та особистісний характер. Будучи складним феноменом, соціальний страх впливає через емоційно-чуттєву сферу на поведінкові стратегії особистості. Він обмежує її здатність до самореалізації, значно скорочує соціальну активність та сприяє схильності до ізоляції. Під впливом внутрішніх емоційних переживань особистість прагне уникати потенційно травматичних ситуацій, що призводить до обмеження її соціальної діяльності [7].

Соціальний страх виявляє свої прояви на різних вікових етапах життя, оскільки кожен віковий період особистості є уразливим до виникнення та розвитку певних типів страхів. Студентський вік характеризується інтенсивним дозріванням особистості, переоцінкою цінностей і мотивації поведінки, формуванням якостей характеру та інтелекту, активним етико-моральним розвитком. З урахуванням соціальної ситуації розвитку особистості студентського віку до соціальних страхів у студентському віці відносяться такі: 1) взаємини, комунікація (страх тісних особистісних взаємин; страх соціальної (групової) ізоляції; страх самотності (страх комунікації; боязнь конфліктів; страх виявити власні почуття); 2) праця (навчання), соціум (страх утратити соціальний статус, гідність; страх перед злочинним світом (напад, звалтування, пограбування, тероризм); страх утратити роботу або місце навчання, соціальний статус; страх підлеглості/керівництва); 3) власне Я: (страх невдачі, провалу; страх критики, оцінки; страх власної неповноцінності; страх безглуздя існування, страх за власне майбутнє) [6; 10].

Різноманітність мотивів людської діяльності визначається різноманітністю комбінацій думок і відчуттів у людини. Тобто чим більше зацікавленість у справі відчуває особа, тим сильніше прагнення виконати її на високому рівні. У людини існують два основні мотиви, пов'язані з діяльністю, спрямовану на досягнення успіху: мотив досягнення успіхів і мотив уникнення невдач. Мотивація та емоції тісно пов'язані між собою і взаємодіють, оскільки вони представля-

ють два аспекти процесу регулювання поведінки. Емоція у системі регуляції діяльності може розглядатися як активатор і як наслідок мотивації. Емоційна оцінка допомагає людині чіткіше розуміти свої цілі та їх значущість; позитивні емоції, такі як радість або інтерес, стимулюють енергію і впливають на активізацію людини. Окрім цього, якість виконання діяльності залежить від інтенсивності мотивації: занадто високий рівень мотивації може призвести до зниження продуктивності через збільшення напруги, тривожності та стресу [1; 2; 4].

У дослідженні взяли участь 37 студентів різних факультетів Запорізького національного університету. Вік респондентів – 22–23 роки.

В основу дослідження було покладено *припущення* про те, що соціальні страхи характеризуються віковою специфікою в період студентства; існують відмінності у прояві соціальних страхів залежно від рівня мотивації досягнення успіху.

Психодіагностичний інструментарій становили такі методики: «Соціальні страхи» [7]; «Діагностика мотивації прагнення до успіху» (Т. Елерс) [5].

Перейдемо до аналізу результатів дослідження. Вивчення мотиваційної спрямованості осіб студентського віку на досягнення успіху дало змогу розподілити досліджуваних на чотири групи за рівнями прояву мотивації досягнення (від низького до надто високого рівня).

I групу (27,03% від загальної вибірки) досліджуваних становили студенти з низьким рівнем прояву мотивації досягнення успіху. Низький рівень прояву мотивації досягнення успіху характеризується відсутністю внутрішнього бажання досягати високих результатів та відсутністю прагнення до самовдосконалення. Особи з низьким рівнем мотивації часто не ставлять перед собою чітких цілей або ж не планує конкретних кроків для їх досягнення. Їм бракує самомотивації, тому вони часто залежить від зовнішніх стимулів, таких як схвалення з боку інших або матеріальні винагороди.

II групу (37,84% від загальної вибірки) респондентів становили студенти із середнім рівнем прояву мотивації досягнення успіху. Слід зазначити, що середній показник за вибіркою становить 15,31 бали, тобто для більшості досліджуваних осіб студентського віку характерний середній рівень прояву мотивації досягнення. Середній рівень прояву мотивації досягнення успіху характеризується помірним прагненням до досягнення цілей і самовдосконалення. Особи з таким рівнем мотивації зазвичай ставлять перед собою конкретні цілі і мають певний план для їх досягнення, однак їхні зусилля можуть бути не завжди послідовними або наполегливими.

До III групи увійшли студенти з високим рівнем прояву мотивації досягнення (27,03% від загальної кількості досліджуваних). Особи з високим рівнем прояву мотивації досягнення успіху характеризуються сильним внутрішнім прагненням досягати високих результатів і постійно вдосконалюватися. Вони ставлять перед собою чіткі, амбітні цілі і розробляють детальні плани для їх досягнення. Такі люди демонструють велику наполегливість, витривалість і здатність долати труднощі, не зупиняючись перед перешкодами.

IV група складається з 8,11% досліджуваних із надто високим рівнем мотивації досягнення. Особи з надто високим рівнем прояву мотивації досягнення успіху характеризуються надмірним прагненням до досягнення високих результатів, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Надто висока мотивація досягнення успіху може спричиняти надмірну критичність до власних можливостей, коли людина ставить перед собою надмірно амбітні цілі і не задовольняється досягненнями, навіть якщо вони є значними. Це може призводити до постійного невдоволення собою та своїми результатами.

Отже, для більшості досліджуваних осіб студентського віку характерний середній рівень прояву мотивації досягнення. Водночас розподіл досліджуваних за рівнями прояву мотивації досягнення показав наявність чотирьох груп за проявом цієї мотиваційної тенденції.

Діагностика соціальних страхів показала, що домінуючим у студентському віці є страх невдачі та поразки ($M=35,68$ бали). Особи з таким видом страху часто проявляють тривожність і невпевненість у різних аспектах свого життя, включаючи академічну, соціальну та професійну сфери, а також особисте життя. В академічній сфері вони відчують постійну тривогу перед іспитами, побоюються не скласти їх або отримати низьку оцінку, що може призводити до прокрастинації або до надмірного перфекціоністського ставлення до навчання. Вони також схильні постійно порівнювати себе з однокурсниками, боячись виявитися менш успішними або менш здібними. У соціальній сфері такі особи уникають нових завдань або проєктів через страх не впоратися або зробити помилку. Боязкість здатися невдахами в особистому житті змушує їх уникати романтичних стосунків через страх бути відкинутими або не виправдати очікування близьких людей чи партнера. Постійне прагнення бути кращими, першими в усьому може призводити до високого рівня стресу і тривоги. В особистісній сфері такі особи відчують глибоку невпевненість у власній цінності та здібностях, сумніваючись у своїх можливостях досягти успіху.

Страх неприйняття та пригнічення зафіксовано в досліджуваних на середньому рівні ($M=19,85$ бали). Особи із середнім рівнем прояву страху неприйняття і пригнічення зазнають помірної, але відчутної тривоги, що впливає на їхню поведінку та емоційний стан у різних сферах життя. Вони можуть почуватися невпевнено в ситуаціях, де їм потрібно взаємодіяти з іншими, особливо з авторитетними або референтними особами. Ці страхи включають страх критики, де вони побоюються отримати негативні відгуки про свою діяльність чи особистість, що може знижувати їхні мотивацію та самооцінку. Страх бути відторгненим референтними особами змушує їх надмірно турбуватися про думку близьких людей, колег або друзів, що може призводити до уникання певних ситуацій або надмірного прагнення до схвалення. Вони також можуть боятися отримати відмову, що впливає на їхнє бажання ініціювати нові проекти або відстоювати свої ідеї. Страх конфліктів і осуду змушує їх уникати відкритих суперечок або вираження незгоди, побоюючись негативної реакції з боку інших. Нарешті, страх здатися оточуючим дурним змушує таких осіб уникати ситуацій, де вони можуть виглядати некомпетентними або смішними, що може обмежувати їхню активність та соціальну взаємодію.

Страх втрати зафіксовано в респондентів на низькому рівні ($M=17,7$ балів). Особи з низьким рівнем прояву страху втрати загалом упевнені у своїх силах та здатні справлятися з викликами, що постають перед ними. Вони можуть мати деякі побоювання, але ці страхи не домінують у їхньому житті і не паралізують їхню активність або мотивацію. В особистому житті вони цінують свої стосунки і сім'ю, але не живуть у постійному страху їх втратити, вірячи у свою здатність підтримувати здорові стосунки і вирішувати конфлікти. Такі особи можуть інколи турбуватися про фінансове становище або зовнішність, але це не є центральним у їхньому житті. Вони цінують свої соціальні зв'язки і роблять зусилля для підтримки дружби, але не живуть у страху залишитися самотніми, маючи впевненість у своїй здатності знайти нових друзів у разі необхідності та готові вирішувати житлові питання у разі виникнення проблем. Щодо контролю над власним життям та статусу, такі особи здатні приймати рішення і контролювати свою долю. Вони впевнені у своїх здібностях і прагнуть досягати успіху, але не бояться можливих невдач і не дозволяють цим побоюванням стримувати їх.

Страх самостійності проявляється у студентів на середньому рівні ($M=11,39$ бали). Особи із середнім рівнем прояву страху самостійності зазнають певних труднощів у ситуаціях, де потрібно приймати самостійні рішення та брати на

себе відповідальність. Ці страхи можуть впливати на їхню поведінку та здатність досягати поставлених цілей, але вони не є настільки паралізуючими, щоб повністю заважати функціонуванню. У професійній та академічній сферах такі особи можуть уникати прийняття важливих рішень або брати на себе відповідальні завдання через побоювання зробити помилку або не впоратися із завданням. Вони можуть сумніватися у своїх здібностях до опанування нових навичок або знань, що може призводити до відкладання або уникання навчання, але за наявності мотивації та підтримки вони здатні подолати ці страхи й успішно вчитися новому. У соціальній сфері такі особи схильні уникати ризикованих ситуацій та вагатися під час вибору друзів чи соціального оточення, побоюючись зробити неправильний вибір або бути відкинутими. Особи із середнім рівнем прояву страху самостійності можуть відчувати тривогу перед великими життєвими змінами, такими як переїзд чи зміна роботи, але з підтримкою близьких людей і чітким планом дій вони здатні подолати ці страхи.

На низькому рівні в досліджуваних проявляється страх комунікації ($M=14,24$ бали). Особи з низьким рівнем прояву страху комунікації відчують менш виражену тривогу у ситуаціях, пов'язаних з соціальними контактами і виступами в громадських місцях. У міжособистісних взаємодіях вони можуть уникати ситуацій, де стають об'єктом загального зацікавлення, але це не перешкоджає їм у встановленні знайомств чи взаємодії в малих групах. Такі особи можуть відчувати дискомфорт у виявленні своїх емоцій перед іншими, але це не заважає їм у спілкуванні з близькими людьми чи друзями. Також вони можуть бути обережними у встановленні особистих меж у стосунках з іншими, але це не перешкоджає їм у побудові взаєморозуміння з оточуючими. У ситуаціях громадських виступів такі особи можуть відчувати тривогу перед публічними промовами, але це не заважає їм виступати, особливо за наявності підготовки та підтримки. Вони можуть уникати ситуацій, де їхні дії або слова можуть бути спостережені публікою, але це не стає критичною перешкодою для їхнього функціонування у суспільстві. Особи з низьким рівнем прояву страху комунікації можуть бути обережними у вступі в нові соціальні взаємодії, але зазвичай здатні подолати ці страхи і встановлювати позитивні взаємини з новими людьми.

Отже, за загальною вибіркою в досліджуваних студентів на високому рівні проявляється страх невдачі та поразки, на середньому рівні – страхи неприйняття, пригнічення та самостійності, а на низькому – страхи втрати та комунікації.

Відповідно до мети дослідження, було розраховано показники прояву соціальних страхів

студентів відповідно до рівнів прояву мотивації досягнення, тобто за виділеними нами чотирма групами досліджуваних.

Розглянемо специфіку прояву соціальних страхів в осіб із низьким рівнем мотивації досягнення (I група). За даними діагностики встановлено, що в респондентів цієї групи на високому рівні проявляються страхи невдачі й поразки ($M=40,41$ бали), страх неприйняття та пригнічення ($M=43,06$ бали) та страх самостійності ($M=28,43$ бали). Інші види страхів проявляються на середньому рівні.

Із метою перевірки припущення про те, що існують відмінності у прояві соціальних страхів залежно від рівня мотивації досягнення успіху, було використано кореляційний аналіз за К. Пірсоном.

У ході кореляційного аналізу ми встановили, що низький рівень мотивації досягнення успіху має позитивні зв'язки з усіма досліджуваними типами соціальних страхів:

- страх невдачі й поразки ($r=0,851$ при $p \leq 0,01$);
- страх неприйняття та пригнічення ($r=0,733$ при $p \leq 0,01$);
- страх втрати ($r=0,289$ при $p \leq 0,05$);
- страх самостійності ($r=0,647$ при $p \leq 0,01$);
- страх комунікації ($r=0,383$ при $p \leq 0,01$).

Це означає, що особи з низьким рівнем мотивації досягнення успіху частіше відчувають різні види соціальних страхів. Позитивні зв'язки вказують на те, що коли мотивація досягнення успіху знижується, інтенсивність соціальних страхів, таких як страх невдачі, страх неприйняття, страх пригнічення, страх втрати, страх самостійності та страх комунікації, зростає. Іншими словами, чим менше досліджувані студентського віку мотивовані досягати успіху, тим більше вони схильні до цих соціальних страхів.

Розглянемо специфіку прояву соціальних страхів в осіб із середнім рівнем мотивації досягнення (II група). За даними діагностики встановлено, що в респондентів цієї групи на високому рівні проявляються страхи невдачі й поразки ($M=31,32$ бали) та страх самостійності ($M=21,15$ бали). Інші види страхів проявляються на середньому рівні.

Кореляційний аналіз дозволив встановити, що середній рівень мотивації досягнення успіху має значущі зв'язки з такими типами соціальних страхів:

- страх невдачі й поразки ($r=0,403$ при $p \leq 0,01$);
- страх самостійності ($r=0,461$ при $p \leq 0,01$).

Це означає, що за результатами кореляційного аналізу було виявлено значущу взаємозалежність між середнім рівнем мотивації досягнення успіху і двома типами соціальних страхів: страхом невдачі й поразки, а також страхом самостійності. Іншими словами, люди із середнім рівнем мотивації досягнення успіху мають помітний

зв'язок із цими соціальними страхами. Це може означати, що ті, хто має середню мотивацію досягати успіху, певною мірою схильні відчувати страх перед невдачею та поразкою, а також страх перед необхідністю бути самостійними. Ці страхи можуть впливати на їхню мотивацію та поведінку у ситуаціях, що вимагають досягнення успіху або прийняття відповідальності за власні дії.

Розглянемо специфіку прояву соціальних страхів в осіб із високим рівнем мотивації досягнення (III група). За даними діагностики встановлено, що в респондентів цієї групи всі види страхів проявляються на низькому рівні: страх невдачі й поразки ($M=15,3$ бали), страх неприйняття та пригнічення ($M=7,04$ бали), страх втрати ($M=18,51$ бали), страх самостійності ($M=10,32$ бали), страх комунікації ($M=7,25$ бали).

За результатами кореляційного аналізу ми встановили, що високий рівень мотивації досягнення успіху має негативні (обернені) зв'язки з усіма досліджуваними типами соціальних страхів:

- страх невдачі й поразки ($r=-0,507$ при $p \leq 0,01$);
- страх неприйняття та пригнічення ($r=-0,802$ при $p \leq 0,01$);
- страх втрати ($r=-0,375$ при $p \leq 0,01$);
- страх самостійності ($r=-0,293$ при $p \leq 0,05$);
- страх комунікації ($r=-0,784$ при $p \leq 0,01$).

Тобто за результатами кореляційного аналізу було виявлено негативні (обернені) зв'язки між високим рівнем мотивації досягнення успіху і різними типами соціальних страхів. Негативні кореляційні коефіцієнти (r) вказують на те, що зі зростанням мотивації досягнення успіху зменшується інтенсивність усіх досліджуваних соціальних страхів. Таким чином, високий рівень мотивації досягнення успіху сприяє зниженню різних видів соціальних страхів, що може позитивно впливати на поведінку і емоційний стан особистості студентського віку.

Розглянемо специфіку прояву соціальних страхів в осіб із надто високим рівнем мотивації досягнення (IV група). За даними діагностики встановлено, що в респондентів цієї групи всі види страхів проявляються на середньому рівні: страх невдачі й поразки ($M=29,25$ бали), страх неприйняття та пригнічення ($M=19,11$ бали), страх втрати ($M=19,12$ бали), страх самостійності ($M=11,44$ бали), страх комунікації ($M=16,09$ бали).

Кореляційний аналіз дав змогу зафіксувати значущі зв'язки між надто високим рівнем мотивації досягнення успіху та такими типами соціальних страхів:

- страх невдачі й поразки ($r=0,526$ при $p \leq 0,01$);
- страх неприйняття та пригнічення ($r=0,257$ при $p \leq 0,05$).

Отже, кореляційний аналіз виявив значущі зв'язки між надто високим рівнем мотивації досягнення успіху і певними соціальними страхами, а саме: страхом невдачі й поразки та страхом неприйняття та пригнічення. Це може свідчити про те, що коли мотивація досягнення успіху стає надмірно високою, вона може супроводжуватися підвищеним рівнем цих соціальних страхів. Іншими словами, особи, які мають надто сильне прагнення досягати успіху, можуть більше боятися невдач і поразок, а також відчувати страх неприйняття і пригнічення. Це може бути пов'язано з тим, що надмірна мотивація створює високий тиск на особу, збільшуючи тривожність і страх перед можливими невдачами та соціальними наслідками.

Виходячи з результатів проведеного дослідження та кореляційного аналізу, можна зробити висновок, що високий рівень мотивації досягнення успіху є оптимальним для зниження різних типів соціальних страхів. Негативні (обернені) зв'язки між високою мотивацією досягнення успіху і соціальними страхами вказують на те, що зі зростанням мотивації зменшується інтенсивність страху невдачі й поразки, страху неприйняття та пригнічення, страху втрати, страху самостійності та страху комунікації. Це свідчить про те, що високий рівень мотивації досягнення успіху може допомогти людині ефективніше долати ці страхи, сприяючи покращенню емоційного здоров'я та загальної якості життя. Отже, такий рівень мотивації можна вважати оптимальним для підтримання психологічного благополуччя та успішної соціальної адаптації.

Висновки і перспективи подальших розробок у напрямі дослідження. У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку мотивації досягнень та пере-

живання соціальних страхів в осіб студентського віку. Результати дослідження показали, що для більшості досліджуваних осіб студентського віку характерний середній рівень прояву мотивації досягнення. Водночас розподіл досліджуваних за рівнями прояву мотивації досягнення показав наявність чотирьох груп за проявом цієї мотиваційної тенденції (від низького до надто високого рівня). Вивчення особливостей прояву соціальних страхів показало, що за загальною вибіркою в досліджуваних студентів на високому рівні проявляється страх невдачі та поразки, на середньому рівні – страхи неприйняття, пригнічення та самостійності, а на низькому – страхи втрати та комунікації. Відповідно до мети дослідження, було розраховано показники прояву соціальних страхів студентів відповідно до рівнів прояву мотивації досягнення (за чотирма групами досліджуваних). За результатами кореляційного аналізу зроблено висновок про те, що високий рівень мотивації досягнення успіху є оптимальним для зниження різних типів соціальних страхів. Негативні (обернені) зв'язки між високою мотивацією досягнення успіху і соціальними страхами вказують на те, що зі зростанням мотивації зменшується інтенсивність страху невдачі й поразки, страху неприйняття та пригнічення, страху втрати, страху самостійності та страху комунікації. Припущення про те, що соціальні страхи характеризуються віковою специфікою в період студентства, існують відмінності у прояві соціальних страхів залежно від рівня мотивації досягнення успіху, було підтверджено.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики вважаємо дослідження прояву соціальних страхів у студентському віці з урахуванням гендерного аспекту; розроблення програми з оптимізації прояву соціальних страхів у студентській молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большакова Т.В., Большакова А.М. Професійні самоекспектації та мотивація досягнення студентів музично-виконавських спеціалізацій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 5. Т. 2. С. 77–82.
2. Гацелюк О.С. Мотивація досягнення успіху сучасних студентів ВНЗ. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. № 7. С. 65–69. <https://doi.org/10.31812/psychology.v7i.7260>
3. Горні К. Невротична особистість нашого часу (The Neurotic Personality of our Time), 1937. / пер. з англ. Philosophical arkiv, Nyköping (Sweden), 2016. 186 с.
4. Гузенко В.А. Особливості переживання соціального страху з різними рівнями мотивації досягнень у юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2009. 246 с.
5. Занюк С.С. Психологія мотивації. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
6. Кияшко Д.Ю. Психологічні умови подолання страхів в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 20 с.
7. Петрова А.С. Особливості психокорекції соціальних страхів у студентів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2015. 232 с.
8. Склярченко О.М. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 246 с.

9. Терлецька Л., Кухар І. Взаємозв'язок страхів, фобій, тривожності із самоставленням особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 1(11). С. 57–63. DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1\(11\).11](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).11)
10. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : КВНЗ «ВАНУ»,. 2018. 200 с.
11. Вплив мотивації досягнення успіху та уникнення невдач на властивості уваги кваліфікованих гандболісток / С. Федорчук та ін. *Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія*. 2023. С. 33–38. <https://doi.org/10.32652/spmed.2022.2.33-38>
12. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Таращука. Київ : Основи, 1998. 709 с.
13. Heckhausen H. *The Anatomy of achievement motivation*. New York : Academic Press, 2013. 236 p.
14. Izard C.E. *The Psychology of Emotions*. New York : Plenum Press, 1991. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4899-0615-1>
15. Murray A.H. *Explorations in Personality*. Oxford University Press, 2007. 816 p.
16. Riemann F. *Anxiety. Using Depth Psychology to Find a Balance in Your Life* (translated by Greta Dunn), Munich / Basel : Ernst Reinhardt. 2008, 220 p.

REFERENCES

1. Bolshakova T.V., Bolshakova A.M. (2018). Profesiini samoekspektatsii ta motyvatsiia dosiahnennia studentiv muzychno-vykonavskykh spetsializatsii [Professional self-expectations and achievement motivation of students of music and performance specializations]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*. 5(2): 77–82. [in Ukrainian].
2. Hatseliuk O.S. (2022). Motyvatsiia dosiahnennia uspikhu suchasnykh studentiv VNZ [Motivation to achieve success of modern university students]. *Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity – Actual problems of psychology in educational institutions*. 7: 65–69. <https://doi.org/10.31812/psychology.v7i.7260> [in Ukrainian].
3. Horni K. (2016). Nevrotychna osobystist nashoho chasu [The Neurotic Personality of our Time]. Nyköping [in Ukrainian].
4. Huzenko V. A. (2009). Osoblyvosti perezhyvannia sotsialnoho strakhu z riznymy rivniamy motyvatsii dosiahnen u yunatskomu vitsi [Peculiarities of experiencing social fear with different levels of achievement motivation in youth]: *Candidate`s thesis*. Odessa [in Ukrainian].
5. Zaniuk S.S. (2002). Psykholohiia motyvatsii [Psychology of motivation]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Kyiashko D.Yu. (2014). Psykholohichni umovy podolannia strakhiv v yunatskomu vitsi [Psychological conditions for overcoming fears in youth]: *Candidate`s thesis abstract*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Petrova A.S. (2015). Osoblyvosti psykholohicheskoi korektsii sotsialnykh strakhiv u studentiv [Peculiarities of psychocorrection of social fears in students]: *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Skliarenko O.M. (2005). Psykholohichni determinanty ta psykholohicheskii korektsiia shkilnykh strakhiv u molodshykh shkoliariv [Psychological determinants and psychocorrection of school fears in younger schoolchildren]: *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Terletska L., Kukhar I. (2020). Vzaiemozviazok strakhiv, fobii, tryvozhnosti iz samostavleniam osobystosti [Relationship of fears, phobias, anxiety with self-identification of the individual]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*. 1(11): 57–63. [https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1\(11\).11](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).11) [in Ukrainian].
10. Tomchuk S.M., Tomchuk M.I. (2018). Psykholohiia tryvohy, strakhu ta ahresii osobystosti v osvitnomu protsesi [Psychology of anxiety, fear and aggression of the individual in the educational process]. Vinnytsia: KVNZ «VANO». [in Ukrainian].
11. Fedorchuk S., Petrovska T., Khmelnytska I., Arnautova L., Kohut I., Petrushevskiy Ye. (2023). Vplyv motyvatsii dosiahnennia uspikhu ta unyknnennia nevdach na vlastyvoli uvahy kvalifikovanykh handbolistok [The influence of motivation to achieve success and avoid failure on the attentional properties of qualified female handball players]. *Sportyvna medytsyna, fizychna terapiia ta erhoterapiia – Sports medicine, physical therapy and occupational therapy*. 33–38. <https://doi.org/10.32652/spmed.2022.2.33-38> [in Ukrainian].
12. Froid Z. (1998). Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis]. Kyiv : Osnovy. [in Ukrainian].
13. Heckhausen H. (2013). *The Anatomy of achievement motivation*. New York : Academic Press.
14. Izard C.E. (1991). *The Psychology of Emotions*. New York: Plenum Press. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4899-0615-1>
15. Murray A.H. (2007). *Explorations in Personality*. Oxford University Press.
16. Riemann F. (2008). *Anxiety. Using Depth Psychology to Find a Balance in Your Life* (translated by Greta Dunn), Munich / Basel: Ernst Reinhardt.

НОТАТКИ

Науковий журнал

Журнал сучасної психології

№ 4 (35), 2024

Комп'ютерна верстка – М. С. Михальченко
Коректура – І. М. Чудеснова

Підписано до друку: 25.10.2024.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,86.
Замов. № 1224/825. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.